

**İKTİSADİ BÜYÜMEDE BEŞERİ SERMAYE
VE TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE
BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞİMİ**

M.Tuba Türker
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir 2000

**İKTİSADİ BÜYÜMEDE BEŞERİ SERMAYE VE TÜRKİYE’NİN KALKINMA
SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞİMİ**

M. Tuba TÜRKER/

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2000

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**İKTİSADİ BÜYÜMEDE BEŞERİ SERMAYE VE TÜRKİYE’NİN KALKINMA
SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞİMİ****M. Tuba TÜRKER****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2000****Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN**

Beşeri sermaye, bireye mal olmuş hünerler ve kazanılmış niteliklerin değeri olarak tanımlanmaktadır. Beşeri sermayenin geliştirilmesi sadece bireysel düzeyde değil, ekonomi genelinde de yarar sağlar. Ülkeler bireyler gibi, var olan potansiyellerini insana özgü bilgi ve hüner olmaksızın gerçekleştiremezler. Bireyin niteliğini ve verimliliğini geliştirmeye yönelik eğitim, sağlık, beslenme, konut ve göç için yapılan yatırımlar; hızlı, etkili, sürekli, eşit ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında en önemli faaliyetler arasındadır. Türkiye’nin önemli bir nüfus ve insan potansiyeline sahip olduğu da göz önüne alındığında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve beşeri sermayeye yatırımın gerekliliği açıktır. Bu bağlamda, çalışmada iktisadi büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi ile iktisadi büyüme teorilerinde beşeri sermayenin yeri ve önemi açıklandıktan sonra, Türkiye’nin kalkınma sürecinde beşeri sermaye birikiminin gelişimi incelenmiştir.

ABSTRACT**HUMAN CAPITAL IN ECONOMIC GROWTH AND HUMAN CAPITAL IN
THE DEVELOPING PROCESS OF TURKEY****By M. Tuba Türker****Department of Economics****Anatolia University The Institute of Social Sciences****September 2000****Consultant : Prof. Dr. Ergül HAN**

Human capital is described as the value of skills, which belong to individuals and acquired qualities. The developing of human capital benefits not only on the individual level but also on the general economy. Countries, like individuals can not realize their full potential without knowledge and skills. Investments such as education, house, health, nutrition and migration that is evolving individual's qualification and productivity is therefore among the most crucial actions to achieve rapid, efficient, equitable and sustainable development. It is obvious that it is necessary to training human power and investing labor capital. When we focus on that Turkey has a significant population and young people potential. In this matter, after explaining relation between economic growth and clarifying the place and importance of the human capital in economic theories, it is examined the evolving of the human capital accumulation during the development process in Turkey.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

M.Tuba TÜRKER'in "İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye ve Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi" başlıklı tezi **11 Eylül 2000** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat (İktisadi Gelişme)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ergül HAN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Kemal BIÇERLİ
Üye : Yrd.Doç.Dr.Meriç ERTEKİN

Prof.Dr.Enver ÖZKALP
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜME VE BEŞERİ SERMAYE

1. BÜYÜME KAVRAMININ TANIMI VE KAPSAMI	3
2. GELİŞME, BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞME.....	4
3. İKTİSADİ BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	8
3.1. Beşeri Kaynaklar.....	9
3.2. Doğal Kaynaklar	10
3.3. Sermaye Birikimi.....	11
3.4. Teknolojik Gelişme ve Üretim Fonksiyonu	12
4. BEŞERİ SERMAYE KAVRAMININ TANIMI VE KURAMSAL GELİŞİMİ.....	15
5. BEŞERİ SERMAYE KURAMININ ELEŞTİRİSİ	18
6. BÜYÜME SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ	22
7. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI VE BU YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME İLE İLİŞKİSİ	23
7.1. Eğitim ve Ekonomik Büyüme	25
7.2. Sağlık ve Ekonomik Büyüme	32

6.3.4. Romer Yaklaşımı.....	84
6.4. İçsel Büyüme Teorisinin Eksik Yönleri.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞİMİ

1. TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN YAPISI VE İKTİSADİ KALKINMADA EĞİTİM SEKTÖRÜ	88
2. ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME FAALİYETLERİNİN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ.....	116
3. TÜRKİYE'DE KONUT POLİTİKALARI, KONUT SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE EKONOMİK AÇISINDAN İNCELENMESİ	118
4. TÜRKİYE'DE GÖÇ OLGUSUNUN EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	123
5. TÜRKİYE'DE BESLENME DÜZEYİ VE SAĞLIK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	128
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	141

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa No
TABLO 1. Eğitimin Ekonomik Büyüme Katkısı	28
TABLO 2. Bazı Ülkelerin Ar-Ge Göstergeleri	117
TABLO 3. Konut İnşaatı Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Yeri : Ülkelerarası Karşılaştırmalar	122

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
ŞEKİL 1. Beslenme ve Üretim İlişkisi	44
ŞEKİL 2. Solow-Swan Modeli	62
ŞEKİL 3. Solow-Swan Modelinin Dinamikleri	64
ŞEKİL 4. Etkin Emek Birimi Başına Hasılanın Dinamiği : Teknolojik İlerlemenin Varlığında Durağan Durum Dengesi	68
ŞEKİL 5. Ak Modeli	74
ŞEKİL 6. Geçiş Dinamikleri ile İçsel Büyüme	77
ŞEKİL 7. Okullaşma Oranları (1950-1998)	95
ŞEKİL 8. Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1976-1995)	97
ŞEKİL 9. Resmi ve Özel İlkokullarda Öğretmen Sayısı (1923-1995)	99
ŞEKİL 10. Resmi ve Özel İlkokullarda Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)	100
ŞEKİL 11. Resmi ve Özel İlkokullarda Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1957-1995)	101
ŞEKİL 12. Resmi ve Özel Genel Ortaokullarda Öğretmen Sayısı (1923-1995)	101
ŞEKİL 13. Resmi ve Özel Genel Ortaokullarda Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)	102
ŞEKİL 14. Resmi ve Özel Genel Liselerde Öğretmen Sayısı (1923-1995)	103
ŞEKİL 15. Resmi ve Özel Genel Liselerde Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)	105
ŞEKİL 16. Genel Ortaokul ve Genel Liselerde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1957-1995)	106

ŞEKİL 17. Resmi ve Özel Mesleki ve Teknik Okullarda Öğretmen Sayısı (1923-1995)	107
ŞEKİL 18. Resmi ve Özel Mesleki ve Teknik Okullarda Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)	108
ŞEKİL 19. Yükseköğretim Kurumlarında Öğretim Elemanı Sayısı (1923-1995)	109
ŞEKİL 20. Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)	111
ŞEKİL 21. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Eğitim Yatırımlarının Payı (%), (1963-1998)	113
ŞEKİL 22. Konsolide Bütçe İçerisinde Eğitim Harcamalarının Payı (%), (1983-1997)	114
ŞEKİL 23. Hanehalkı Tüketim Harcaması Türleri (1994)	123
ŞEKİL 24. Nüfusun Kent ve Kırsal İtibariyle Dağılımı (%), 1950-2000)	126
ŞEKİL 25. Yataklı ve Yataksız Sağlık Kurumları (1989-1996)	131
ŞEKİL 26. Yataklı Sağlık Kurumlarında Yatak Sayısı (1989-1996)	133
ŞEKİL 27. Sağlık Personeli	134
ŞEKİL 28. Doktor ve Hemşire Başına Düşen Kişi Sayısı	135
ŞEKİL 29. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sağlık Yatırımlarının Payı (%), (1963-1998)	136
ŞEKİL 30. Konsolide Bütçe İçinde Sağlık Harcamalarının Payı (%), (1963-1998)	137

GİRİŞ

Teknolojik değişimler ile birlikte meydana gelen piyasaların globalleşmesi sanayileşmiş toplumların bilgi toplumuna dönüşmelerinde önemli rol oynamıştır. Kaynağa dayalı ekonomiden bilgiye dayalı ekonomiye kayış ile birlikte beşeri sermaye, fiziki sermaye yerine iktisadi büyüme ve kalkınmanın birincil kaynağını oluşturmakta, insanı merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Uzun bir süre iktisadi büyüme ve kalkınmanın fiziksel sermaye birikimine bağlı olduğu ve fiziksel sermaye birikiminin bir fonksiyonu olduğu tartışılmıştır. Fakat 1950'li yılların ortalarında, tek başına fiziksel sermaye birikimi, niçin bazı ülkelerin diğerlerinden daha iyi konumda olduğunu veya sanayileşmiş ülkeler arasında büyüme oranlarının neden farklı olduğunu açıklayamamıştır. Diğer pek çok faktör ülkelerin kalkınma, büyüme ve verimlilik düzeylerini etkileyebilir. Kendrick, Denison, Jorgenson ve diğerleri tarafından yapılan deneysel çalışmalar, verimlilik artışının büyük bir kısmının sadece sermaye ve emek girdisi ile açıklanamadığını, sağlığa, eğitime, araştırma ve geliştirmeye ve daha genel anlamda bilginin edinimi ve iletimi için yapılan yatırımlara da bağlı olduğunu göstermiştir.

Klasik ekonomistler, ekonomik büyüme ve kalkınmada emeğin önemini vurgulamışlardır. Adam Smith'e göre, emeğin verimliliğini arttıran işbölümü büyümenin motorudur. A. Smith'in düşünceleri ile temelleri atılan beşeri sermaye kavramı, 1960'lı yıllarda Theodore Scultz ve Denison'un katkılarıyla kuramsal bir bütünlük kazanmıştır. Scultz ve Denison'a göre, bireyler işgücü piyasasında değerlerini arttırmak için bilgi ve beceri edinirler. Becker ve Schultz tarafından beşeri sermaye kavramına yapılan katkılar sonucu beşeri sermaye ekonomik teoride daha da önemli bir konuma gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası, dünya ekonomisindeki teknoloji yarışı nedeniyle, nitelikli insan gücünün ön plana çıkması, beşeri sermaye kuramının gelişimini hızlandırmıştır. Ortaya atıldığı tarihten itibaren pek çok araştırmaya konu olan beşeri sermaye kuramı, çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Beşeri sermayeye eleştiri niteliğini taşıyan eleme hipotezinde, beşeri sermaye teorisindeki gibi, eğitim ile gelirler arasında pozitif bir ilişki bulunduğu savunulur. Ancak burada pozitif ilişkinin nedeni beşeri

sermaye kuramının belirttiği gibi, eğitimin verimliliği arttırması değildir. Eleme hipotezine göre, eğitimin temel işlevi işveren tarafından hangi işçinin daha kaliteli olduğunun belirlenmesinde bir sinyal ve eleme aracı görevini görmesidir. Beşeri sermaye kuramının bir diğer eleştirisi olan, kuyruk görüşünde ise, eleme hipotezi gibi, eğitimin ekonomik büyümeye doğrudan bir katkısının bulunmadığı ancak çeşitli işler için uygun kişileri seçmek işlevini yerine getirdiği belirtilir. İkili işgücü piyasasına göre ise, eğitimin parasal getirisi bireyin birincil veya ikincil sektörlerde çalışıp çalışmadığına bağlı olarak büyük ölçüde değişir.

Neoklasik Solow büyüme modelinde, dışsal teknoloji değişkeni, gözlemlenen sürekli, pozitif büyüme oranını açıklamak amacıyla etkin işgücü miktarı şeklinde modele dahil edilmiştir. Ekonomistler ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenleri üzerinde daha fazla açıklama yapabilmek için araştırmalarını beşeri sermaye yatırımları üzerine yoğunlaştırmışlardır. İçsel büyüme teorisinde, iktisadi büyümenin temel kaynağı, beşeri sermayeyi, fiziksel sermayeyi ve teknolojik değişmeyi içeren bilgi birikimidir. Teori ve deneysel araştırmaları birleştirmek için ekonomistler beşeri sermaye yatırımları ile işgücü yatırımları arasında ilişki kurma eğilimine girmişler ve böylece işgücünün kalitesini temsil eden verilerdeki değişkenleri araştırmışlardır.

Kuramsal çerçevesi çizilen ve iktisat literatüründe yeri ve önemi belirlenmeye çalışılan beşeri sermayenin iktisadi büyüme ile ilişkisi yapılan araştırmalarla da ortaya konulmuştur. Bu nedenle, Türkiye'deki beşeri sermayenin birikim sürecindeki gelişmeler, iktisadi büyüme ve kalkınma açısından son derece önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜME KAVRAMININ TANIMI VE KAPSAMI

İktisadi büyüme sorunu, Klasik iktisatçılardan günümüze kadar inceleme konusu olmuştur. Malthus, Ricardo ve Marx'ta büyüme fikri hemen bütün sistemi üzerinde taşıyan temel görüştür. Ancak 19.yy ikinci yarısında marjinalist ekolün ve genellikle Neoksiklerin iktisadi tahlili kısa dönemlere ve makro statik çerçeveye hapsedmeleriyle bu görüşten uzaklaşmış olunuyordu. İktisadi tahlil o günden yakın tarihlere kadar en fazla konjonktürel devreler (7-11 yıl) içinde dönüp dolaşmıştır. Bunun açık örneğini, yakın tarihlere kadar büyük ilgi toplamış olan Wicksell modelinde görebiliriz. Daha çok moneter sebeplerle (piyasa faizinin tabii faiz etrafında iniş ve çıkışı ile) normal denge çizgisinden -tam istihdamdan- alta ve üste doğru ekonominin dalgalı, kümülatif hareketleri bu modelin ve benzerlerinin başlıca özelliğini teşkil etmiştir. Görüş ufkunun kısa dönemden uzun döneme çevrildiğini görmek için aradan uzunca bir zamanın geçmesini beklemek gerekecektir. Keynes de ilk eserlerinde (A Treatise on Money 1930) Wicksell'in görüşlerinden ayrılmış değildi. Ayrılışı ancak "Genel Teori" de (1936) görülmektedir. Artık moneter faktörlere göre tam istihdamın alternatif olarak üstünde ve altında seyreden konjonktürel bir hareketin değil, belki uzun vadeli olarak tam istihdamın altında kalmaya mahkum bir sistemin açıklanması birinci planda yer alıyordu. Eksik istihdam dengesi kısa dönemli bir dalgalanma modelinden uzun dönemli görüşe doğru atılmış bir adımdı, fakat tam değildi. Zira "Genel Teorisi" de yapısı itibariyle makro statik bir görüşe dayalı kalıyordu. Nitekim çarpan katsayısının harekete geçireceği mekanizma ile hadiselerin bir defada olup bittiği ve gelirin yeni denge noktasında karar kılacağı farzedilmiştir (mukayeseli statik). Dinamik bir dönem tahlilinin sonradan yapılmış ilaveler bir tarafa, sistem içinde yeri yoktur. Bir defada

olup biten bir hadisenin izahı yerine, değişik had ve nisbetlerle uzun dönemler içinde cereyan eden devamlı bir akımın tahlili büyüme teorisinin hareket noktasını teşkil eder.¹

İktisadi büyüme kavramı bir toplumun ekonomisinde, hem iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen bir büyümeyi, hem de iktisadi faaliyetlerin toplam ölçeğindeki büyüme toplam nüfustaki büyümeden daha fazla olduğu için, kişi başına hasılanın büyümesini işaret eder. Bu durumda iktisadi faaliyetlerde, kaynakların birbirleriyle nisbi ilişkilerinin de değişmesi söz konusudur. Nisbi ilişkilerde bu türden değişmelerin, ilgili kültürün, toplumun bilgi birikimi, örgütlenme, teknoloji ve benzeri özelliklerinden ortaya çıkan değişmelerle bağlantılı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Toplumlardaki çeşitli insan etkinlikleri, insan ilişkileri, beşeri, toplumsal kurumlar ve beşeri ve maddi kaynak varlıklarının birbirlerine göre nisbi konumları ise, bu toplumların oluşturduğu gerçeklik alanını alırken bunların yapısı ya da yapıları diye söz ettiğimiz bir analiz boyutunu oluşturur. Bunun içindir ki, basit ölçek genişlemesini aşan bir iktisadi büyüme, bir takım yapısal değişmelerin meydana geldiği bir süreçtir. Bu türden bir iktisadi büyümeyle ilgili analiz statik bir durumun değil, dinamik bir değişme sürecinin analizidir.²

Ekonomik büyüme ekonominin reel çıktı seviyesinde zaman içindeki artıştır. En yaygın ekonomik çıktı düzeyi ölçütü gayrisafi milli hasıladır. Eğer nüfus reel milli hasıla ile aynı oranda büyüyorsa bu ölçü yanıltıcı olabilir. Bir alternatif ve daha uygun ekonomik büyüme tanımı kişi başına çıktı açısından yapılabilir. Bu durumda ekonomik büyüme kişi başına reel gelirden artış olarak tanımlanabilir.³

2. GELİŞME, BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞME

Ekonomi disiplini içinde ekonomik gelişme kavramı, ekonomik büyüme ve yapısal değişme kavramları ile karşılıklı olarak yoğun ve karmaşık bir ilişki içindedir.

¹ Sabri Ülgener, Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme, (Altıncı Baskı. İstanbul: Der Yayınevi, 1980), s.408-409.

² Yahya Sezai Tezel, İktisadi Büyüme, (Ankara:72 Teksir Dizgi Fotokopi Ofset, 1989), s.12.

³ Tamer İşgüden ve diğerleri. Gelişme İktisadi: Kuram, Eleştiri, Yorum (İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995), s.103-104.

Gelişme iktisadı çerçevesinde ekonomik gelişme, ekonomik büyüme ve ekonomik yapısal değişmeye atfedilen anlamlar çoğu zaman birbirine karışmıştır .Özellikle ekonomik gelişme ile ekonomik büyüme uzun süre birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Yapısal değişme ise ekonomik gelişme ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda yapısal değişme, ekonomik gelişmeye atfen de kullanılmaktadır⁴. Büyüme ve gelişme kavramı arasında fark var mıdır? Profesör Alfred Amon'a göre, Millet Ekonomisi zamanla iki yönde değişiklik gösterir, bir taraftan gövdesi ile genişler (nüfusu ,işgücü ,üretim araçları artar) diğer taraftan bünye ve çatısı ile değişir. Birincisi büyüme, ikincisi gelişmedir. Büyüme ve gelişmeyi, Schumpeter de farklı anlamlarda kullanmıştır. Gelişme, iktisadi akımın alışılmış yörüngesini terk edip daha yüksek seviyede ikinci bir denge sathına sıçraması demektir. Bu sıçramayı sağlayan itici güç ise, iktisadi hayata getirdiği yenilikler ile piyasanın alışılmış düzenini temelinden sarsan müteşebbislerdir. Bütün bu yenilikler belirli zaman noktalarında biriktikleri için gelişme dalgalı, yığıntılı bir seyir gösterir. Gelişme bu anlamda , ileri kapitalist ekonomilerde bildiğimiz konjonktür değişmelerinden başka bir şey değildir. İktisadi gelişmenin dalgalı, ârızalı seyrine karşın yavaş ve sindirici ilerlemelere Schumpeter büyüme adını vermiştir⁵.

Flamang, ekonomik büyüme dendiğinde ölçülebilir, niceliksel artışın anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat gelişme terimi kullanıldığında niteliksel değişme yolunda olan bir şeye işaret edilmektedir .Bu durumda ,büyüme ve gelişme arasındaki fark kendiliğinden ortaya çıkmaktadır . Flamang, söz konusu farklılığı açık bir biçimde vurgulayarak, ekonomik büyüme dendiğinde daha çok aynı şeydeki basit artış sürecinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ekonomik gelişme ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme süreci olarak anlaşılmalıdır. Ekonomik büyümenin ve gelişmenin yanı sıra ,ara bir kategori olarak yapısal değişme ise esas olarak , dönüşüm kavramı ile adlandırılmaktadır. Yapısal değişme , genel olarak tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir kaymayı ve bu kaymanın sonuçlarını tanımlamaktadır. Chenery,

⁴Tamer İşgüden ve diğerleri. a.g.e., s.103.

⁵ Sabri Ülgener, a.g.e., s.409-410.

yapısal değişme ve dönüşümün, fiziki ve beşeri sermaye birikimi ve talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı içerdiğini belirterek bunların, ekonomik dönüşümün esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu dönüşüm süreci kentleşme, demografik dönüşüm ve gelir dağılımındaki sosyoekonomik süreçlerle de yakından ilişkilidir. Yukarıda verilmeye çalışılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi ekonomik büyüme, ekonomik gelişme ve yapısal değişme, dönüşüm birbirleri ile belirli düzeylerde çakışan fakat aynı zamanda aralarında belirli farklılıkları da barındıran süreçlerdir.

İktisat literatüründe bazı çalışmalarda ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki ayrım, yapısal değişmenin bu süreçlerde yer alıp almamasından hareketle yapılmaktadır. Buna göre ekonomik gelişmeyi büyümeden ayıran temel farklılık, gelişme sürecinin yapısal değişmeyi içermesi olarak ortaya konmaktadır. Bazı çalışmalarda ise ekonomik gelişme, yapısal değişme artı çıktıdaki artışlar olarak ele alınmaktadır. Yapısal değişmenin ekonomik büyüme ile gelişme arasında ayırıcı bir kriter olarak yer aldığı bir diğer yaklaşım ise bunlardan hangisinin daha geniş bir ekonomik seçim yelpazesi sunduğuna ilişkindir. Flamang'a göre, ekonomik seçim yapabilme olanaklarının artması daha çok ekonomik gelişmeyle mümkündür. Buna göre, eğer sadece basit artışlar ile sınırlı kalınırsa yapılabilecek seçimler, esas olarak aşağı yukarı aynı şeyler arasında mümkün olacaktır. Fakat bir yapısal değişme söz konusu olursa kendi içlerinde ve kendi aralarında seçim yapabileceğimiz farklı sektörlere ait çıktılara ve istihdam olanaklarına sahip olabiliriz. Bu ayrım bir diğer farka da işaret etmektedir. Büyüme gelirin ve çıktının dağılımı hakkında bilgi vermez. Bir ülke toplam ve kişi başına reel gelir açısından hızlı büyüyebilir, fakat aynı zamanda fakir halkı fakirliğini sürdürebilir, hatta daha da fakir hale gelebilir. Bu bağlamda ekonomik seçim yapma olanaklarının artması tek başına bir şey ifade etmemektedir. Ekonomik bir seçimin yapılabilmesini mümkün kılan temel faktör gelir dağılımıdır. Ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki önemli farklardan biri de gelir dağılımı üzerindeki etkileridir. Çıktıdaki artışla tanımlanan ekonomik büyüme gelirin daha eşit dağılımını sağlayacak her hangi bir yetkiye sahip değildir. Buna karşılık ekonomik gelişme yalnız yapısal değişme ve daha fazla çıktı anlamına gelmemekte, aynı zamanda bir süreçte elde edilen kazanımların daha adil dağılımını da kapsamaktadır. Buraya kadar vurgulananların dışında literatürde,

ekonomik büyüme ve gelişme arasındaki ayrıma işaret etmek üzere kullanılan başka kriterler de bulunmaktadır. Bir yaklaşıma göre kriter, ülkelerin zengin ya da fakir olmalarıdır. Buna göre büyüme zengin ülkelere atfedilirken, gelişme fakir ülkelerde geçerli olan bir süreçtir.

Bir diğer yaklaşım ise ekonomik sistem çerçevesinde harekete geçirici ilk itkinin kökenlerini göz önüne almaktadır. Burada , kriter ilk itkinin içsel veya dışsal olmasıdır. Bazı çalışmalarda büyüme içerden kaynaklanan bir süreç olarak kabul edilirken, gelişme kaynakları sistem dışında olan bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bazı çalışmalarda ise hem büyüme ve hem de gelişme sistemin içinden kaynaklanan süreçlerdir. Buraya kadar aktarılan yaklaşımlar daha çok ekonomik büyüme ve gelişmenin farklılıklarını vurgulamaktadır. Bir kısım çalışmada ise ekonomik büyüme ve gelişme birinin diğerini mümkün kıldığı ardışık süreçler olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu çalışmalardan bazılarında ekonomik gelişme, daha fazla büyüme için gerekli potansiyeli yaratan süreç olarak tanımlanırken, bazı çalışmalarda gelişmenin ekonomik büyüme sonucu ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Ekonomik büyüme ve gelişmeyi ardışık süreçler olarak değerlendiren yaklaşımlardan bazılarında gelişmenin ortaya çıkması için büyümenin belirli bir düzeyi tutturması gerektiği ileri sürülmektedir. Flagman'a göre de ekonomik büyüme ve gelişme birinin diğerinin gerçekleşmesini mümkün kıldığı ardışık süreçlerdir. Ekonomik gelişme, büyümeyi eski olanı kademeli olarak ortadan kaldırıp, yeni olanı ortaya çıkarmak suretiyle desteklerken, ekonomik büyüme, gelişmeyi yeni sektörlerin gereksindiği kaynakların çoğunu sunmak suretiyle desteklemektedir. Flamang, ekonomik büyüme ve gelişmenin aynı şeyler olmadığına açıkça ortada olduğunu vurgulayarak, bunların ardışık süreçler olmalarını, aralarındaki ilişkinin rekabet ve tamamlayıcılığa dayalı olmasıyla açıklamaktadır. İlişkinin bu iki yönlü niteliği her biri için gerekli olan zaman ve kaynak gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Büyümenin öncelikli ve baskın olduğu zaman periyodunda kaynaklar öncelikle söz konusu görevlerin daha iyi yapılmasına ayrılacaktır. Büyümenin özü, faktör ve çıktı bileşimlerinde, teknolojiye veya neyin kaynak olduğuna ilişkin tanımlarda köklü değişimler olmaksızın, mevcut faktörlerden daha fazla faktör ve verimlilik elde etmede yatmaktadır. Gelişmenin öncelikli ve baskın olduğu dönemlerde ise kaynaklar öncelikle yeniliklere, yeni olanlara, yeni teknolojilere,

yeni çıktı ve girdi bileşimlerine, neyin kaynak olduğuna ilişkin yeni tanımlara ayrılacaktır. Büyümeye yapılan vurgu, gelişmeyi en azından geçici bir süre, belirli bir dereceye kadar yavaşlatmalıdır. Aynı şekilde gelişmeye yapılan vurgu söz konusu periyotta büyümeyi geri çekmelidir.

Ekonomik büyüme ve gelişmenin ardışık, farklı, bir anlamda bağımlı süreçler olduklarına ilişkin bu vurguların yanı sıra, bu süreçlerin birbirlerinden bağımsız olabileceklerine de işaret eden yaklaşımlar da söz konusudur. Bir grup araştırmacının Liberya ekonomisi üzerine yaptıkları araştırmada ulaştıkları sonuç bu durumu vurgulamaktadır. Gelişmeden Büyüme başlığıyla yayınlanan çalışmada araştırmacılar kitabın başlığını Liberya ekonomisinin temel özelliğini vurgulamak amacıyla koyduklarını belirtmektedir. Buna göre, Liberya ekonomisinde ayrıcalıklı yabancılar tarafında ihracat için üretilen ilksel mallardaki muazzam büyüme, ne tamamlayıcı büyümeyi teşvik edici yapısal değişimle, ne de gerçek gelirdeki kazançların nüfusun tüm kısımları arasında yayılmasını sağlayacak kurumsal değişimle birlikte gerçekleşmemiştir. Araştırmacılar yaptıkları bu saptamalarla 1950-1960 yılları arasında üretimdeki hızlı büyümenin ne Liberya ne de Liberyalılar üzerinde gelişmeye ilişkin en ufak bir etki yapmamış olduğu sonucuna ulaşmışlardır⁶. Gelişme, büyüme ve yapısal değişim kavramlarının birbirleriyle olan ilişkileri ve aralarındaki farklılıklar bu konuda çeşitli görüşlere yer verilerek açıklanmıştır. Bu çalışmada gelişme ve kalkınma kavramları birbiri yerine kullanılmıştır.

3. İKTİSADİ BÜYÜMEYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bir ülkenin sabit teknoloji düzeyi ve üretim faktörü miktarında, ulaşabileceği en yüksek üretim düzeyine üretim imkanları sınırı denir⁷. Ülkenin kıt kaynaklarının miktarını artırarak ya da onların niteliklerini iyileştirerek üretim imkanları sınırını genişletmesi ya da üretim teknolojisini ve kurumsal altyapısını iyileştirerek daha yüksek üretim düzeylerini gerçekleştirmesi olarak tanımlanan ekonomik büyüme; beşeri

⁶ Tamer İşgüden ve diğerleri. a.g.e., s.103-107.

⁷ Ergül Han, İktisada Giriş 1, (Üçüncü Baskı, Eskişehir, 1997), s.24.

kaynaklara, doğal kaynaklara, sermaye birikimine ve teknolojik gelişmeye bağlıdır. İktisadi büyümenin belirleyicileri olan bu faktörler alt başlıklar halinde açıklanacaktır.

3.1. Beşeri Kaynaklar

Beşeri kaynaklar, nüfus, işgücü arzı, eğitim, motivasyon, disiplin gibi unsurları içerir. Bir ekonominin mutlak üretim kapasitesi, nüfusun büyüklüğüne bağlı olup, azalan getiri yasasına göre, öteki faktörlerin miktarı sabitken nüfus artarsa, kişi başına reel hasıla giderek azalacaktır. Hızlı nüfus artışı beklentisine dayanarak, 19.yy ilk yarısındaki iktisatçılar nüfus artışının uzun dönemde ekonomik durgunluğa ve çöküntüye yol açacağı öngörüsünde bulunmuşlardır. Örneğin; Malthus'un nüfus kavramına göre, nüfus ekonominin tarımsal üretim kapasitesinden daha fazla ve hızlı artacak ve böylece reel gelir asgari geçim düzeyine düşecektir. 19.yy başında çizilen bu karamsar tablonun gerçekleşmesi batılı sanayileşmiş ülkeler tarafından önlenmiştir. Ancak günümüzde bir çok geri kalmış ülkede hızlı nüfus artışı halen önemini koruyan bir sorun olmaya devam etmektedir⁸.

Nüfus artışı ve işgücünde nihai ortak artış, geleneksel olarak ekonomik büyümeyi teşvik edici, uyarıcı bir pozitif unsur olarak düşünülür. Daha fazla işgücünün anlamı daha verimli işçilerdir ve çok daha büyük miktardaki nüfus, yurtiçi piyasanın potansiyel büyüklüğünü artırır. İşgücü fazlasına sahip olan ülkelerde, işgücü arzında meydana gelen hızlı artışların, bu ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebileceği konusu tartışılabilir. Daha açık bir ifadeyle bu artış, ekonomik sistemin ek işgücünü verimli olarak istihdam edebilme ve emme kapasitesine bağlıdır. Bu kapasite büyük oranda sermaye birikimi çeşidine, oranına ve de yönetim ile ilgili kabiliyetlerin hazır bulunmasına bağlıdır⁹. Nüfus artışı kendi başına ekonomik büyüme ile sonuçlanamaz. İşgücü büyümedikçe insan sayısındaki artış üretim açısından hiçbir şey ifade etmez. Nüfus içindeki herkes işgücü değildir. Yasalar çocukların çalışmasına

⁸ Dominick Salvatore, Eugene Diulio, İktisat: İlkeleri ve Kavramlar, Çeviren: Ertan Oktay, (5. Baskı, 1988, Türk Pazarlama Vakfı), s.177.

⁹ Michael Tadoro, Economic Development, (Sixth Edition, England, Addison Wesley Longman Limited, 1997), s.106.

izin vermez. Pek çok yetişkin okula devam etmektedir, evinde çalışmaktadır veya emeklidir. Oldukça az bir kısmı da bir sakatlık veya hastalık nedeniyle aktif işgücü stoku içinde yer almaz.¹⁰

İşgücündeki artışın hasıladaki büyüme etkisi incelendiğinde, işgücündeki ΔL kadarlık bir değişme, $MPL \times \Delta L$ miktarında bir artışa yol açacaktır:

$$\Delta Y = MPL \times \Delta L \quad (1)$$

Burada MPL emeğin marjinal ürünü olup emekteki bir birim değişimin hasıladaya yol açtığı değişme miktarını ifade etmektedir. Örneğin, emek miktarındaki bir birim artış hasıladaya 3 birim artışa yol açıyorsa, yani emeğin marjinal ürünü 3 iken işgücündeki 10 birimlik bir artış hasıladaya yaklaşık olarak 30 birimlik artışa yol açacaktır¹¹.

Daha öncede bahsedildiği gibi özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler için temel sorunlardan biri olan nüfus artışı, beşeri kaynakların kalitesinde düşmeye neden olmaktadır.

3.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, üretim sürecinin önemli unsurlarını teşkil etmektedir. Örneğin, demir-çelik üretimi; demir cevheri madeni, taş kömürünü gerektirir. Yine birçok malın üretimi petrol, doğal gaz kullanımını gerektirir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreci açısından bu doğal kaynaklara sahip olmak kadar, bunları üretim sürecinde kullanabilecek hale getirmekte önemlidir¹². Büyük miktarda doğal kaynağa sahip olmak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için yeterli değildir. Az gelişmiş ülkelerin bir bölümü doğal kaynaklar bakımından zengindir. Fakat doğal kaynaklarından etkin bir biçimde yararlanamamaktadırlar¹³. Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerin yoğun biçimde kullanabildikleri doğal kaynak topraktır. Bunun doğal bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerde işgücünün büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam

¹⁰ Robert E. Hall, John B. Taylor, *Macro Economics*, (Third Edition, USA: WWNorton and Company Inc., 1991), s.77.

¹¹ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, *Makro Ekonomi*, (Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın No:145, 1999), s.532-533.

¹² Tezer Öcal ve diğerleri. *İktisat*, (Birinci Baskı, Ankara: Gazi Kitapevi, 1997), a.g.e., s.564.

¹³ Roger Leroy Miller, *Economics Today: The Macro View*, (Seventh Edition, Newyork: HarperCollins Publishers, Inc, 1991), s.442.

edilmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı tarım sektöründe çalışmakla birlikte tarım sektöründeki verimlilik birçok nedene bağlı olarak düşüktür.

3.3. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi cari gelirin belli bir miktarının gelecekteki geliri ve çıktıyı arttırmak için tasarruf edilmesi ve yatırılması sonucu meydana gelir. Yeni fabrikalar, makineler, araç ve gereçler ülkenin fiziksel kapasitesini (tüm fiziksel üretken malların toplam net değeri) artırır. Çıktı seviyesinin artırılmasını mümkün kılar. Sermaye stoku bir yıldan diğerine toplam yatırımlar sermayenin aşınma payından büyük ise artar. Eğer net yatırımlar pozitif ise sermaye stoku büyür. Sermaye stokunun yüksek olması sermaye verimliliğinin de yüksek olması demektir. Bu dolaysız yatırımlar yol, su, elektrik ve telekomünikasyon gibi ekonomik faaliyetleri kolaylaştıran ve bütünleştiren sosyal ve ekonomik alt yapı yatırımları tarafından desteklenir. Benzer şekilde, insan kaynaklarına yatırım dolaysız yatırımların kalitesini geliştirebilir. Bina, araç-gereç ve malzemelere (kişisel bilgisayar, kitaplar, iş gereçleri, makineler v.d) yapılan direkt yatırımlar sonucunda resmi eğitim, iş başında eğitim programları ve resmi olmayan eğitimin diğer çeşitleri, beşeri hüneler ve kaynakları geliştirmede daha fazla etkili olabilir¹⁴. Sermaye birikimi, var olan kaynaklara yenilerin eklenmesi veya var olan kaynakların kalitesinin yükseltilmesi biçiminde olur. Önemli bir özelliği bir ülkede sermaye birikimi toplumsal açıdan gelecekteki tüketimin bugünkü tüketime tercih edilmesini gerektirir. Ancak burada çelişkili bir nokta vardır. Çünkü hali hazırda gelişmekte olan ülkelerde hayat standardı düşüktür. Düşük bir hayat standardında tüketim düzeyinin düşürülmesi hem olanaksızdır hem de olumsuz sonuçlar yaratır.

Gelişmiş ülkeler ulusal gelirlerinin %10-%20'sini sermaye birikimine kanalize ederken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %5 civarındadır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimine tahsis edilen kaynakların azalmasına ek olarak, bu kaynaklar artan nüfusun gereksinmelerinin karşılanması için kullanılmaktadır¹⁵.

¹⁴ Michael Todaro, a.g.e., s.105-106.

¹⁵ Tezer Öcal ve diğerleri, a.g.e., s.564

3.4. Teknolojik Gelişme ve Üretim Fonksiyonu

Beşeri kaynaklar, doğal kaynaklar ve sermaye birikimine ek olarak kalkınma süreci açısından önemli olan diğer bir faktör teknolojik gelişmedir.

Teknoloji düzeyi en geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı ve stoku olarak tanımlanabilir. Bu stoktaki artışın yani teknolojik gelişmenin ekonomik bakımdan bir anlam ifade edebilmesi için, kar veya zarar etmeyi göze alacak biçimde bir firmada yenilik olarak uygulamaya konulması gerekir¹⁶. Teknolojik değişim verili kaynaktan daha fazla üretmeyi veya aynı miktar çıktıyı daha az kaynakla üretmeyi sağlayan bir süreçtir. Teknolojik gelişme, üretim imkanları eğrisinde dışa doğru kayma ile sonuçlanır ve ülkenin büyüme oranını belirler. Ülkenin teknolojik değişimi etkileme ve sürdürme yeteneği nüfusun bilimsel kabiliyetlerinin, ülkenin eğitim ve yetiştirme sisteminin nitelik ve niceliğine ve her yıl temel araştırma ve geliştirmeye ayrılan payın gelire oranına bağlıdır. Teknolojiyi tarif etmenin basit bir yolu, belli miktar sermaye ve işgücüyle ne kadar çıktı elde edilebileceğini gösteren üretim fonksiyonu iledir. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak üretim fonksiyonu sürekli yukarıya kaymakta, girdi miktarlarının değişmediği bir ortamda bile daha fazla hasılabın üretilmesi mümkün olmaktadır. Üretim fonksiyonu $Y=TF(K,L)$ şeklinde yazılabilir. Burada T, toplam faktör verimliliğini ifade etmektedir. Hasıla emek ve sermaye miktarlarındaki artışın yanında, aynı zamanda faktör verimliliğindeki artışa bağlı olarak da artmaktadır.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta T}{T} \quad (2)$$

Hasıladaki büyüme; sermayenin katkısı, emeğin katkısı ve faktör verimliliğindeki artışın toplamına eşittir. Ancak toplam faktör verimliliğindeki artışın doğrudan

¹⁶Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt no 53, Sayı no 1-4, (Ocak-Aralık 1998), s.211.

gözlenmesi mümkün olmadığından dolayı bir yöntem kullanılmaktadır. İlgili kurumların topladıkları istatistiklerden hasılanın, sermayenin ve işgücünün büyüme oranları ile işgücünün ve sermayenin gelirdeki payına ulaşmak mümkündür. Bunlar elde edildikten sonra denklem (1)'den toplam faktör verimliliğindeki artış ya da aynı anlama gelen teknolojik gelişme hesaplanabilir.

$$\frac{\Delta T}{T} = \frac{\Delta Y}{Y} - \alpha \frac{\Delta K}{K} - (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L} \quad (3)$$

Denklem (3)'deki $\Delta T/T$ terimi hasıladaki değişimin girdilerdeki değişimle açıklanamayan kısmını ölçmektir ve ancak bir bakiye olarak hesaplanabilmektedir. Yani ölçebilen değişkenlerin sağladığı hasıla artışı bulunup, toplam hasıla artışından çıkarılmak suretiyle toplam faktör verimliliğindeki değişim hesaplanabilir. Bu nedenle $\Delta T/T$ terimi, bu yöntemi geliştiren ve ilk kez kullanan Robert Solow'a izafeten Solow artışı olarak adlandırılır.¹⁷

Teknolojik değişimin yansız , emek tasarruf edici ve sermaye tasarruf edici olmak üzere üç temel sınıflandırması vardır. Aynı miktar faktör girdileri ve bileşimleri ile daha yüksek çıktı seviyesi elde edildiğinde yansız teknolojik gelişme gerçekleşir. Üretim imkanları analizi bakımından yansız bir teknolojik gelişme, etkin girdiler iki katına çıkarıldığında üretimin de iki katına çıkmasına neden olur. Emek tasarruf edici bir teknolojik gelişme sonucunda aynı miktar emek ile daha fazla çıktı elde edilebilir. Bilgisayarlar, traktörler, yüksek hızlı matkaplar, dokuma makineleri vd. pek çok modern makine ve teçhizat emek tasarruf edici ürünlerdir. Sermaye tasarruf edici teknolojik gelişme daha az rastlanan bir durumdur. Fakat bu şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü dünyanın hemen hemen bütün bilimsel ve teknolojik araştırmaları emeğin kıt fakat sermayenin bol olduğu gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilir. Emeğin bol, sermayenin ise kıt olduğu üçüncü dünya ülkelerinin ise sermaye tasarruf edici teknolojilere ihtiyaçları vardır. Bu durum daha etkili emek yoğun üretim metodlarının gelişmesini uyarır. Teknolojik gelişme emek veya sermaye arttırıcı olabilir. Emek

¹⁷ Kemal Yıldırım, a.g.e.,s.534-535.

arttırıcı teknolojik gelişme, işgücünün kalite veya hünere arttığına meydana gelir. Benzer şekilde sermaye arttırıcı teknolojik gelişme, varolan sermaye mallarının daha verimli kullanımı ile sonuçlanır¹⁸. İkinci bölümde açıklanmaya çalışılan Neoklasik büyüme modeli, emek arttırıcı teknolojik değişmeyi kullanmıştır.

Teknolojik değişme; a) piyasa işlemlerinde daha fazla etkinlik, b) kaynakların nasıl biraraya getirileceği hakkında ileri bilgi, c) bütün olarak yeni üretim süreci, d) beşeri ve beşeri olmayan kaynakların niteliğinde gelişme, e) yeni icatlar ve yenilikler olmak üzere çeşitli alt kategorilere ayrılmaktadır. Teknolojik değişme veya yenilikler önemli ölçüde yatırımları teşvik eder ve böylece sermaye stoku artar. Joseph Schumpeter önemli teknolojik keşifleri kapitalistin kârını arttırmanın yolu ve toplumun gelişmesinin önemli kaynağı olarak görmüştür¹⁹. Teknolojik gelişme sadece gelişmiş ülkelerin endüstriyel sektörlerinde meydana gelmemektedir. Daha az gelişmiş ülkelerde, teknolojik değişim, gelişmiş sulama tesislerinin, daha fazla verimli bitki tohumlarının, gelişmiş böcek ilaçlarının kullanılmasını da kapsar. Teknolojik gelişmelerin bir çoğu gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmış, daha az gelişmiş ülkelere transfer edilmiştir. Böylece daha az gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarını arttırabilmeleri sağlanmıştır. Az gelişmiş ülkelerde, mucize pirincin kullanımının yaygınlaşması örneği düşünülebilir. Gerçekten bu teknolojik gelişme yeni pirinç tohumlarında içerilmiş olup, aynı miktar tamamlayıcı girdi ile daha yüksek çıktı düzeyine ulaşılabilir.

Teknolojik değişme araştırma ve geliştirme ile uyarılabilir, Thomas Edison, Alexander Graham Bell ve Henry Ford gibi yenilikçi girişimciler Birleşmiş Milletlerdeki ilk teknolojik gelişmenin direkt olarak büyük bir kısmından sorumludur. Hükümet teknolojik ilerlemeleri, araştırma ve geliştirme projelerini finanse ederek veya yenilik yaratıcılarına vergi teşvikleri sağlayarak özendirilebilir. Az gelişmiş ülkeler yeni teknolojileri ithal ederek büyüme ve gelişmeyi uyarabilir. Diğer olasılık sermaye mallarının daha gelişmiş ülkelere ithalidir. Teknoloji ediniminde diğer bir method, iyi öğrencilerin yurtdışına üniversite ve kolej öğrenimi için gönderilmesidir.

¹⁸ Michael P. Todaro, a.g.e, s.108-109

¹⁹ Ralph T Byrns, Gerald W. Stone, Macro Economics, (USA: Scott, Foresman and Company, 1989), s.381.

4. BEŞERİ SERMAYE KAVRAMININ TANIMI VE KURAMSAL GELİŞİMİ

İnsan kaynaklarının geniş tanımı; gelişmeye yardımcı olan, muhafaza eden ve insanların üretken kapasitelerini tekrar kazandıran bütün kaynakları içerir. Bu tür kaynakların içinde resmi ve resmi olmayan eğitim harcamaları, işgücü eğitimi, sosyal güvenlik, sağlık, yaşlıların rehabilitasyonu ve diğerleri vardır. Bu tür insan kaynaklarının her biri ve bundan dolayı genel olarak insan kaynakları ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı bir role sahiptir. Yukarıda söz edilen insan kaynakları kategorilerinden beşeri sermaye spesifik bir türdür.²⁰ Ekonomistler yatırım kavramını, hemen doyum ya da fayda sağlayan ancak gelecekte gelir yaratmayan tüketim harcamalarının aksine gelecekte gelir sağlayacak değerlerle ilgili harcamaları işaret etmek için kullanırlar. Gelecekte gelir sağlayacak değerler ise sermaye olarak adlandırılır. Geleneksel olarak, yatırım ve sermaye ile ilgili ekonomik analizler, makine donanım ya da bina gibi üretken kapasite yaratma yoluyla gelecekte gelir getirecek fiziki sermaye üzerinde yoğunlaşma eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte, örneğin Adam Smith gibi birçok Klasik iktisatçı, tıpkı bir fabrika veya diğer işletmelerin üretkenlik kapasitesini arttıran yeni makinelerin veya diğer fiziki sermaye mallarının satın alınmasında olduğu gibi, eğitimin de işgörenlerin üretkenlik kapasitesini arttırmaya devam ettiğine işaret etmiştir. Böylece fiziki sermaye yatırımları ile insan sermayesi yatırımları arasında bir benzetme yapılmıştır²¹. İnsanın üretim sürecindeki rolü, aynı üretim üzerinde fiziki sermayenin etkisi gibi, insana sermaye niteliği kazandırmaktadır. Emek, girişimci ve teknik bilgi faktörlerinin sahibi olarak insanın nitelikli veya niteliksiz olarak her iki şekilde de ekonomik sürece katkısı, insanın bir sermaye unsuru olmasından kaynaklanmaktadır²². Beşeri kaynağın iktisadi düşünceler tarihi içerisinde temelleri çok gerilere gitmektedir. İnsanın da klasik anlamda kullanılan fiziki sermaye gibi bir sermaye unsuru olduğu görüşü daha çok teknolojik gelişmelerin

²⁰ Masudul Alam Choudhury, "How effective is Human Resource Planning in Developing The Third World", *Odtü Gelişme Dergisi*, Cilt no 10, Sayı 3, (1983), s.249-250.

²¹ M.Woodhall, "İnsan Sermayesi Kavramı", *Eğitim Ekonomisi: Seçilmiş Yazılar*, Çevirenler: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz, (Ankara:Personel Geliştirme Merkezi Yayın No:14, 1994), s.19.

²² Mehtap Tunç, "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *D.E.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt no 8, Sayı no 2, (1993), s.1.

beşeri sermayesi, bireyin doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazandığı niteliklerin değeri olarak ifade edilebilir. İnsanın üretim sürecindeki yerini ise sahip olduğu yetenekler ve nitelikleri belirlemektedir²⁶. Beşeri sermaye kavramı yerine insan sermayesi kavramı da kullanılmaktadır. Bu çalışmada beşeri sermaye kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

5. BEŞERİ SERMAYE KURAMININ ELEŞTİRİSİ

Beşeri sermaye kuramıyla birlikte eğitim ve verimlilik arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Beşeri sermaye unsurları; okul eğitimi, sağlık ve göç ile ilgili harcamalar nedeniyle işgücü verimliliğinde meydana gelecek artışlar, bireylerin bir bütün olarak toplumun daha yüksek gelir düzeylerine ulaşmasını sağlar. Emek gücünün sahip olduğu niteliklerin çeşitliliği, üretim sürecindeki emeğin hasılaya katkısının farklı olmasına yol açar. Emek gücünü geliştirmek için yapılan harcamalar kişinin üretkenliğini ve mevcut üretim yapısında yaptığı işin değerini belirler²⁷.

İnsan sermayesinin ilk açıklamaları, eğitim veya yetiştirmenin faydalı bilgi ve beceriler kazandırarak işgörenlerin verimliliğini yükselttiğini ve böylece onların yaşam boyu kazançlarını artırdığı yargısı eleştiriye uğramıştır.

Şöyle ki; eğitilmiş işgörenlerin daha yüksek kazancının onların eğitim sürecinde kazandıkları bir alana özgü bilgi ve becerilerden çok, üstün yeteneklerinin bir yansımasıdır. Buna ek olarak, yüksek düzeyde eğitilmiş işgörenlerin kırsal kesimden çok kentsel yörelerde çalışmakta ve toplumun daha yüksek sosyal sınıflarından gelmekte olabilecekleri tartışıldı. Bu nedenle, eğitimin getiri oranıyla ilgili pek çok hesap, kazanç üzerinde diğer faktörlerin etkilerini hesaba katmak için, eğitilmiş kişilerin gözlenen kazanç farklılıklarını düzeltmektedir. Bu düzeltme işlemi, yeteneğin, kazancın

²⁶ Mehtap Tunç, a.g.e., s.1-2.

²⁷ Ercan Dansuk, Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo Ekonomik Yapılarla İlişkisi, (Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:DPT:2472, 1997), s.8.

ana belirleyicilerinden birisi olması nedeniyle “yetenek ayarlaması” ya da “alfa katsayısı” olarak adlandırılır. Bu katsayı eğitilmiş kişilerin ek kazançlarının eğitimden kaynaklandığı kabul edilen kısmını temsil eder. Nitekim regresyon analizleri ve kazanç fonksiyonları x katsayısı için yaklaşık değer 0.66 ile 0.8 arasında olduğunu öne sürmektedir²⁸. Vaizy ve diğerleri (1961) bireylerin eğitimi bir yatırım olarak gördüklerini ve daha fazla eğitim gördüklerinde daha fazla gelir elde edeceklerini düşündüklerine inanmaktadırlar. Fakat bu yazarlara göre, daha fazla eğitim toplam üretimde artışa neden olmayabilir. Modelde, toplumun eğitime daha fazla yatırım yapması, işgücünün daha fazla üretimde bulunacağı anlamına gelmemektedir. Ayrıca işgücünün üretimden alacağı pay, yatırımın bireyler ve kümeler arasındaki dağılımına bağlıdır. Kısaca ortalama eğitim düzeyinin daha yüksek olması kişi başına ortalama gelirin daha yüksek olmasına yol açmamaktadır²⁹.

Beşeri sermaye kuramına diğer bir eleştiri ise, eğitimin gerekli bilgi ve becerileri kazandırma yoluyla işgörenin verimliliğini arttırmadığını, sadece işverenlerin değer verdiği ve bu nedenle daha yüksek kazançla ödüllendirilen otoriteye karşı tutum, bir işi yapma konusunda titizlik ve dakiklik veya güdülenme gibi belirli kişisel özellikleri ya da doğuştan üstün yeteneklere sahip bireyleri belirlemede işgörenlere yardımcı olan bir eleme mekanizması olarak davrandığıdır³⁰.

Throw ve Lucas (1972) çalışmalarında verimliliğin insanların değil, işlerin bir özelliği olması nedeniyle, işçilerin potansiyel verimliliğini belirlemede, eğitim ve yetiştirmenin önemli bir etken olmadığını ileri sürmüşlerdir. İşçiler ve bu işlere girmek için “kuyruğa” girmektedir. İşçiler işe alındığında, bunların verimliliğini, işin verimliliğine yükseltmek için gerekli olan bilgi ve beceriler, çeşitli biçimsel ve biçimsel olmayan yetiştirme programları ile kazandırılmaktadır. Çeşitli işler için, uygun bireyler seçilirken, işverenlerin en başta kullandıkları ölçüt “yetiştirilebilirlik”tir. “Yetiştirilebilir” nitelikteki işçiler, kuyruğun başında olan, daha az yetiştirme maliyetine

²⁸M.Woodhall, "İnsan...", a.g.e., s.24.

²⁹ Martin Carnoy, "Eğitim ve Ekonomi İlişkisi", Çeviren: Nejla Tunal, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt no 22, Sayı no 1, s.490.

³⁰M.Woodhall, "İnsan...", a.g.e., s.24.

katlanmayı mümkün kılan ve “istendik” olarak betimlenen özelliklere sahip bireylerdir. Bunlar en iyi işlere yerleştirilirler³¹. İşgücü piyasasında kuyruk görüşü eğitim ile gelir arasındaki ilişkiyi kabul etmekle birlikte, geliri işçileri daha üretken yapmak amacıyla verilen spesifik bilgilerden bağımsız olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre eğitim, daha kolay yetiştirilebilir işçileri belirlemede işverenlere kolaylık sağlayan bir araçtır. “Yetiştirilebilirlik” bireylerin eğitim süresince kazandıkları, değerler ve düzgüleri kapsamaktadır.

Benzer bir görüşle, Arrow (1972) eğitimin “istendik” işçileri, daha az istendik olanlardan ayırmak için bir seçme süreci (eleme süreci) olarak işlediğini ileri sürmüştür. “Eleme” denencesi ve “kuyruk” görüşünde eğitimin, ekonomik büyümeye doğrudan bir katkısının bulunmadığı, ancak çeşitli işler için uygun kişileri seçmek işlevini gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Buna karşılık, bazı iktisatçılar; “eleme” sürecinin işverenlere gerekli olan işçileri daha düşük maliyetle bulmak işlevini yerine getirdiğinden, bir anlamda üretim artışına katkıda bulunduğuna inanmaktadırlar. Ancak Arrow, işverenlere yapılan böyle bir aktarımın, ekonomiyi olduğundan daha iyi bir duruma getirmediği görüşünü savunmuştur. Eğitimin ekonomik büyümeye katkısına ilişkin tartışma, eğitimin gizil işçi olarak, öğrencilere kazandırdığı verimliliği artırıcı bilgi ve beceriler üzerine kurulmuştur. “Kuyruk” kuramında daha fazla eğitimin, gizil işçiler olan öğrencileri daha yetiştirilebilir yaptığı ileri sürülmektedir. “Eleme” denencesinde ise, çeşitli eğitim örgütlerinden alınan diploma veya belgelerin, işverenin önemli gördüğü nitelikleri temsil ettiği ve işçilerin yeterliliğini yordamada önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir.³² Bu tartışma, eğitimin, bireyin verimliliğini doğrudan etkilemeksizin, sadece bir sertifika veya diploma vererek daha iyi bir iş bulmasına olanak sağladığının ileri sürülmesi nedeniyle alanyazında “filtre” ya da “eleme” hipotezi veya sertifika ya da diploma ile “belgeleme” de dahil çeşitli adlarla anılmaktadır. Yine bu tartışmada, eleme hipotezinin işverenlerin işgören seçiminde diğer özelliklerin bir temsilcisi olarak eğitimsel nitelikleri kullandıkları görüşü kuşku götürmez bir gerçek olarak kabul edilirken, hipotezin, eğitimin üretkenliği doğrudan etkilemediği yönündeki görüşlerini destekleyecek bir kanıt bulunamamış ve bu görüş

³¹ Martin Carnoy, a.g.e., s.492.

³² Martin Carnoy, a.g.e., s.492-493.

birçok ekonomist tarafından çürütülmüştür. Nitekim, işverenlerin çalışma hayatları boyunca eğitilmiş işgörenlere eğitilmemiş olanlardan daha fazla ücret ödemeye devam etmeleri gerçeği de bunu çürütür³³.

Önceki görüşlere göre daha ileri giden bölünmüş işgücü piyasası kuramı, pek çok teknik tanımlamalara sahiptir. Bu kuram çerçevesinde ücretler, belli sanayilerde teknoloji düzeyinin bir işlevi olarak değerlendirilmektedir. Buna göre, yüksek ödeme yapılan ve ileri teknoloji kullanılan işlere girişte birtakım engeller bulunmaktadır. Bölünmüş işgücü piyasası kuramı bu iki noktada "kuyruk" kuramını güçlendirmektedir. Kuramda ikili işgücü piyasasının olduğu kabul edilmiştir. İleri teknolojinin kullanıldığı sanayilerde, görece olarak geri teknoloji kullanan ve düşük ödeme yapılan sanayilere göre, farklı yükselme kuralları, eğitim düzeyini ücretlendirmenin farklı yolları ve kuralları vardır. Kuramın Maksist bir tanımlamasına göre, bölünme (segmentation) emek ile sermaye arasındaki sınıf savaşımı ve kapitalist gelişmenin bir ürünüdür. Böylece sözü edilen bölünme, daha ileri bir işbölümü yoluyla artık değeri çoğaltmaya çalışan kapitalist girişimlerin bir parçası olan işgücü piyasası yapısını oluşturmaktadır. İki tanımlamada da ücretler, her bir işle ilgili sermaye tipine bağlı olarak ve çalışan insan sermayesinin özelliklerine bağlı olmadan, işin yapısı ve farklılaşmasına bağlı olarak yapılanmıştır. İstihdam olanakları ve eğitim ile yetiştirme programlarının bir sonucu olarak ele alınabilen, "ikincil" işlerdeki bireylerin ücret artışlarını kestiren bölünme çözümlemesinin alt çalışma alanları da bulunmaktadır. "İkincil" işlerin kapsamına düşük ücretli ve tekdüze işler girmektedir³⁴. Bölümlendirilmiş işgücü piyasası iktisatçıları beşeri sermaye kuramını şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirilerin odak noktası, eğitim ve öğretim programlarının, fakirliği önleyici işlevini yerine getirmemesi olmuştur. 1960'larda azınlık işgücü piyasalarını inceleyen bazı bölümlendirilmiş işgücü piyasası iktisatçıları, öğretim ve mesleki eğitim yılları gibi faktörlerin çoğu şehir işçisinin istihdam görüntüleri üzerinde hemen hemen hiç etkiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Beşeri sermaye kuramında öğrenim yılları ile kazançlar arasında doğru orantılı bir ilişki bulunurken, bölümlendirilmiş işgücü piyasası iktisatçıları araştırmalarında eğitim kaynakları ve niteliğinin gelir ve mesleki nitelik üzerinde etkisiz olduğu

³³M. Woodhall, "İnsan...", a.g.e., s.24.

³⁴Martin Carnoy, a.g.e., s.493.

sonucuna varmışlardır. Diğer bir ifade ile, eğitim ve öğretim programları istenilen hedeflere ulaşmada başarısız olmuştur.³⁵

6. BÜYÜME SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

Ekonomik kalkınma ve büyümenin en önemli faktörü insandır. Yeraltı ve yer üstü her türlü doğal kaynakların keşfi, işletilmesi ve değerlendirilmesi insan gücüne ihtiyaç gösterir. Yeni teknolojilerin bulunması ve kullanılması ekonomik ve sosyal bünyenin güçlü bir niteliğe kavuşturulması için yine teşebbüs gücü yüksek insanların varlığı gerekir.³⁶ Eğer kişi başına gelir artışı toprağın ve işçi başına fiziksel sermayenin artışından kaynaklanıyorsa, ek sermaye ve toprağın azalan getirisi sonuçta daha fazla büyümeyi önleyecektir. Gerçekte Japonya, Birleşik Devletler ve bir çok Avrupa ülkesi geçen yüzyıldan daha uzun süredir kişi başına sürekli büyümeye sahiptir. Bunun nedeni üretimde emek ve diğer girdilerin verimliliğini arttıran teknik ve bilimsel bilginin yayılmasında yatar. Bilimsel bilginin malların üretimine sistematik uygulanması eğitimin, teknik okullaşmanın ve iş başında yetiştirmenin değerini büyük ölçüde arttırmıştır. Anlaşıldığı üzere bilgi artışı; bilim adamları, teknisyenler, yöneticiler ve çıktıya katkısı olan diğer insanları kapsar hale gelmiştir. Açıktır ki, gelirden sürekli büyümeyi başarabilmiş bütün ülkeler, işgücünün yetiştirilmesinde ve eğitiminde de büyük artışlar sağlamıştır. Japonya , Tayvan ve diğer Asya ekonomilerinin son on yıldaki göze çarpan ekonomik göstergeleri, beşeri sermayenin ekonomik büyümedeki önemini çarpıcı bir biçimde göstermiştir. Doğal kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı hemen hemen tüm enerji kaynaklarını ithal eden Asya Kaplanları iyi yetişmiş, eğitilmiş, çalışkan ve bilinçli işgücüne dayanarak hızlı bir biçimde büyümüşür³⁷.

³⁵Güven Murat, "Bölümlendirilmiş İşgücü Piyasası Teorisi ve Türkiye Örneği", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt no 10 ,Sayı no 1, (1995), s.41-42.

³⁶ Sabri Tekir, "Bir Kamusal Hizmet Olarak Eğitim-Beşeri Sermaye Yatırımlarının Önemi", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt no 2, Sayı no 1, s.313.

³⁷ Gary S.Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, (Third Edition, Chicago and London: Chicago Press, 1993) s. 23-24

7. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI VE BU YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME İLE İLİŞKİSİ

Teknolojik gelişmeler; üretim tekniklerini, mekanik teçhizat tiplerini ve çıktı çeşitlerini değiştirdiğinde, toplum ekonomik gelişmenin sadece makinelerdeki değişme değil, insanlardaki değişme de olduğunu anlamaya başlamıştır. İnsana yatırım teknik gelişmenin avantajlarını yakalamayı ve bu gelişmeyi sürdürmeyi mümkün kılar. Sağlıktaki gelişmeler yaşam süresi beklentisinin uzamasıyla eğitim yatırımlarını daha faydalı hale getirir. Eğitime yatırım bilgiyi yayar ve büyütür, verimliliği artırıcı ve sağlığı geliştirici ilerlemelere yol açar. Beşeri ve beşeri olmayan sermayenin her ikisine yapılan yatırımın ekonomik büyüme ve refaha katkısı vardır³⁸. Bazı faaliyetlerin esas etkisi şu an iken, diğerlerinin gelecekteki refah üzerine etkisi vardır. İnsan, yeteneklerini üretici ve tüketici olarak kendisine yatırım yaparak artırır. Bireylerin ekonomik yeteneklerinin hepsi doğumla veya bazılarının çalışma hayatına girdiği 14 yaşında veya okul yaşamlarını tamamladıkları daha ileri yaşlarda elde edilmez. Bu yeteneklerin bir çoğu yatırım özelliğini taşıyan faaliyetler aracılığıyla geliştirilir. Schultz beşeri sermayeye yapılan yatırım adlı makalesinde, beşeri sermaye yatırımlarını beş temel kategoriye ayırmıştır:

(1)Sağlık hizmet ve tesisleri ki -geniş anlamda- insanların yaşama süresi, kuvvet ve dayanıklılık, hayatiyet ve canlılığına etki eden giderler.

(2)Firmalar tarafından düzenlenen eski usul çıraklık da dahil olmak üzere iş başında yetiştirme.

(3)İlk, orta ve yüksek seviyede düzenlenmiş resmi öğretim.

(4)Özellikle tarımsal bilgiyi yayma programlarını da içine alan firmalar tarafından düzenlenmeyen çalışma programları

(5)Birey ve ailelerin değişen iş imkanlarından yararlanabilmek için yaptıkları göçler.

Sağlık faaliyetlerinin hem nicel, hem de nitel sonuçları vardır. Sağlığın ıslahının meydana çıkaracağı etkiler hakkında iktisatçıların yaptıkları spekülasyonlar genellikle

³⁸Burton A. Weisbrod, "Education and Investment in Human Capital", Journal of Political Economy, Vol.70, No:5, Part:2, (October 1962), s.106.

nüfus artışı yani nicel niteliklerle ilgili olmuştur. Muhakkak ki sağlık tedbirleri insan kaynaklarının niteliklerin geliştirir. Aynı şekilde ilave gıda ve daha iyi konut imkanları özellikle az gelişmiş ülkelerde bu nitelikleri geliştirebilir³⁹.

Beslenme de insana yapılan yatırımlar arasında önemli bir yere sahiptir. Örneğin hamile kadınlar arasında kötü beslenme oranını azaltmak için oluşturulan bir kamu programı ile bebeklerin doğuştan olan kabiliyetlerini arttırmak açıkça beşeri sermayeye yapılan yatırımdır⁴⁰.

İş başında geliştirme konusunda ileri sürülecek noktalar, bu eğitimin miktarı hakkında bir tahminden çıraklık müessesenin kaybolmasına değinmekten ve bu eğitimin maliyetinin dayandığı yararlı bir iktisadi teoremden ibaret olacaktır.

Öğretimin gelişmesi iş başında yetiştirme programlarını ortadan kaldırmamıştır. Fakat açıkça görünen bir nokta vardır ki, bu da önceleri firmalar tarafından düzenlenen eğitimin sona ermiş, buna karşılık işçilerin öğrenimlerdeki artışa ve yeni işçi ustalıklarına duyulan taleplere cevap verebilmek için, başka eğitim programlarının konulmuş olmasıdır. Bu türlü eğitim çalışmalarına yapılan yıllık yatırım miktarı, sadece tahmin edilebilir. F.C. Clark bu miktarın, resmi öğretim için yatırılan miktara eşit olduğu ileri sürmüştür. Bu arada çıraklık müessesesi de hemen hemen bütünüyle ortan kalkmış durumdadır. Bunun bir nedeni çağımızda artık çıraklığın etkin olmayan bir yol haline gelmesi diğer nedeni ise bu müessesenin görevlerinden çoğunun bugün artık okular tarafından görülmekte olmasıdır. Çıraklığın ortadan kalkmasını çabuklaştıran etkenlerden biri de çıraklık akitlerinin uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerdir. Gary Becker iş başında yetiştirmeyi incelemek için şu teoremi ortaya atmıştır; rekabetçi piyasalarda, iş başında yetiştirme eğitim giderlerinin tümünü işçiler öder ve sonunda bu giderler firma üzerine yüklenmemiş olur. Becker bunun bir çok sonucunu da açıklamaktadır. Bir firmanın eğitim giderlerinin diğer firmalar için dış tasarruf meydana getirdiği düşüncesi Becker'in bu teoremi ile uyumsuz. Bu teorem iş başında yetiştirme

³⁹ Theodore W.Schultz, "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayın No:6, 1966), s.414-415.

⁴⁰ Herbert S. Parnes, **Developing Human Capital**, (The National Center for Research in Vocational Education, The Ohio State University, 1986), s-3.

eğitiminden okul eğitimine geçmenin yararlarını belirten bir noktayı daha ileri sürmektedir⁴¹. İktisadi gelişme değişik iş fırsatlarının kullanılması için yurtiçi göçleri zorunlu kılmaktadır. Beşeri sermaye yatırımları arasında yer olan göç ve iş araştırması diğerlerinden farklıdır. Çünkü bireylerin yaratıcı kabiliyetlerini değiştirmez. Fakat bireylerin daha düşük ücret elde ettikleri yerden, daha yüksek ücret alanına göç ederek veya daha yüksek ücrete sahip olmak için iş arayarak elde edecekleri kazanç miktarını arttırdılar. Beşeri sermaye yatırımlarının birer ögesi olarak ele aldığımız eğitim, sağlık, beslenme, göç ve konutun ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenecektir.

7.1. Eğitim ve Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, belirli ölçüde sermaye birikim hızına bağlı olmakla birlikte mal ve hizmet üretiminde daha büyük artışların sağlanması, işgücünün üretkenliği ile bilgi ve becerilerinin eğitim yoluyla geliştirilmesine bağlıdır⁴². Eğitim ekonomik kazanç sağlayan, toplumun verim gücünü ve refah düzeyini etkileyen beşeri sermaye yatırımları içerisinde kabul edilir. Ekonomik büyüme sürecindeki eğitimin değeri, genellikle işgücünün verimliliğindeki artışlarla ilişkili ve beşeri sermaye oluşumunu da içine alan kaynaklar tarafından ölçülür. Daha açık bir ifadeyle beşeri sermaye ile eğitilmiş insan gücü oranı arasındaki ilişki kişi başına net yurtiçi üretimdeki artış, belli bir zaman aralığında eğitimin değerini meydana getirir. Eğitim kişilerin kendilerini ve dünyayı anlama gücünü zenginleştirir, yaşam kalitesini geliştirir ve bireylere ve topluma büyük sosyal faydalar sağlar. Eğitim, insanların verimliliklerini ve yaratıcılıklarını artırır. Girişimciliği ve teknolojik ilerlemeleri destekler⁴³. Toplumun verimlilik gücünü doğrudan arttırıcı etkiye sahip eğitim hizmetleri, Dalton'un dediği gibi, genel olarak şu temel kazançları sağlar:

- Çalışma kapasitesi ile emeğin verimliliğini doğrudan doğruya etkileyerek geliştirir.
- Teknolojik gelişme imkanı sağlar ve böylece dolaylı olarak sermaye verimliliğini etkiler.

⁴¹ Theodore Schultz, a.g.e., s.415-416.

⁴² Hüseyin Ergen, "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt no 10, Sayı no 35, (Kış 1999), s.1.

⁴³ <http://www.netec.wustl.edu/WoPEc/data/papers/wopwobael2031.html>.

yaklaşımı, hem de Schultz ve diğerleri tarafından benimsenen insan sermayesine yatırımın getiri oranlarına dayanmakta idi. Büyümeyi hesaplama; çıktıyı (Y), fiziksel sermaye (K), ve işgücü (L) girdilerine bağlayan bir birleşik üretim fonksiyonu kavramına dayalıdır. Birçok araştırmada da kabul edildiği gibi, üretim fonksiyonunun en basit formu doğrusal homojen üretim fonksiyonudur⁴⁶. Eğer ekonomik büyüme tamamen fiziki sermaye ve işgücü artışlarından kaynaklanıyorsa, o zaman çıktındaki büyüme oranlarının sermaye ve işgücü öğelerine göre ayrıştırılması mümkün olmalıdır. Denison ABD'nin 1910 ve 1960 yılları arasındaki ekonomik büyümesini fiziki sermaye ve işgücü artışları bakımından hemen açıklamaya girişmiştir. Ancak bu yöntemle açıklanamayan büyük bir artık vardı. Bu kez çabalar bu artığın ne kadarının işgücünün niteliği üzerinde eğitimin etkileriyle, ne kadarının da diğer faktörlerle (fiziki sermayenin niteliğindeki gelişmeler, ölçek ekonomileri gibi) ilişkili olduğu yönüne çevrildi. Denison bu yaklaşımla, 1930-1960 yılları arasında ABD'deki üretim artışındaki büyüme oranlarının yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünün (% 23) işgücünün eğitim düzeyinin artışından kaynaklandığını hesaplamıştır. Benzer hesaplamaları 1950'den beri yapan Denison, başka bir çalışmasında (1967) diğer gelişmiş ülkeler için %2 den %25 lere kadar değişen oldukça farklı sonuçlara (örneğin Almanya % 2, İngiltere %12, Kanada %25) ulaşırken, ABD için katkı oranını %15 olarak bulunmuştur. Aynı yaklaşımın bazı gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranlarına uygulanmasında ise karmaşık sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin eğitime katkı oranı Arjantin'de %16 olarak görünürken, Meksika, Brezilya ve Venezüella'da %1-3 gibi düşük oranlardadır.(Tablo. 1)

⁴⁶ G. Psacharopoulos, M. Woodhall "Eğitimin Ekonomik Büyüme Katkısı", Eğitim Ekonomisi Seçilmiş Yazılar. Çevirenler: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz, (Ankara: Personel Geliştirme Merkezi Yayın No: 14, 1994), s.39

Tablo 1. Eğitimin Ekonomik Büyüme Katkısı

Ülke	Yıllık Büyüme Oranına Katkı Yüzdesi
Kanada	25.5
ABD	15.0
Yunanistan	3.0
Fed.Almanya	2.0
İngiltere	12.0
Fransa	6.0
Arjantin	16.5
Brezilya	3.3
Venezuela	2.4
Japonya	3.3
Malezya	14.7
Gana	23.2
Nijerya	16.0

Kaynak:Psacharopoulos, ,The Contribution of Education to Economic Growth:

International Comparisons. In International Productivity Comparisons and the Causes of the Slowdown,ed. J.Kendrick. Cambridge, Mass.:Ballinger, 1984, s.337

Schultz'un (1963) eğitimin ekonomik büyüme katkısını ölçme yöntemi de fiziki sermayenin getiri oranlarıyla karşılaştırıldığında insan sermayesinin getiri oranları bakımından Denison ile aynı sonuçlara ulaşmış ve ABD'deki çıktıdaki büyüme oranının önemli bir bölümünün eğitim yatırımlarıyla açıklanabileceğini ileri sürülmüştür. Schultz'un yaklaşımında iki tür sermaye birbirinden ayırt edilmektedir. Fiziksel sermaye (K) ve insani sermaye (H). İnsani sermaye büyümü hesabı şemasına, eğitim üzerine yapılan yatırımlar şeklinde girmektedir.

$$g_Y = \frac{I_K}{Y} r_K + \frac{I_H}{Y} r_H + g_L \delta_L \quad (4)$$

Denklem (4)'de ulusal gelirdeki artış, emeğin büyüme hızı ve ulusal gelirden aldığı pay ile ulusal gelirden insani ve fiziki sermayeye ayrılan paylar ve toplumsal getiri oranları tarafından açıklanmaktadır. $\frac{I_H}{Y}$ eğitimin yatırım çıktı oranıdır ve veri bir yıl içerisinde ulusal gelirden eğitime ayrılan pay olarak yorumlanmaktadır. r_H 'de eğitimin toplumsal getiri oranıdır, eğitimin büyümeye katkısı terimi, belirli eğitim kademelerinin katkılarına ayrıştırılabilir. Örneğin eğer eğitimin ilk (p) orta (s) ve yüksek (t) kademeleri ile ilgileniliyorsa, eğitimin büyümeye katkısı denklem (5) ile ifade edilebilir.

$$g_y = \frac{I_K}{Y} r_K + \frac{I_P}{Y} r_P + \frac{I_S}{Y} r_S + \frac{I_H}{Y} r_H + g_L \delta_L \quad (5)$$

Denison'un yaklaşımında ise, homojen olmayan emek girdilerini eğitim seviyesine dayalı olarak ayrıştırma amaçlanmaktadır. Denison'un yaklaşımına göre;

$$g_y = \frac{I_K}{Y} r_K + \frac{I_P}{Y} r_P + \frac{I_S}{Y} r_S + \frac{I_H}{Y} r_H + g_L \delta_L \quad (6)$$

Denison'un modelinde, eğitimle ilgili veri girdideki büyüme oranını işgücüne katılanlar arasında aynı eğitimsel niteliklere sahip olanların gelirden aldıkları payla çarpılmaktadır. Öte yandan Schultz'un modelinde, eğitimin büyümeye katkısı faktör ücretlerinin ölçümünden elde edilmektedir⁴⁷. Tüm bu tartışmaların sonucu açıktır. Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 1950'den beri çıktıdaki büyümenin önemli bir kısmı işgücünün eğitim düzeyindeki artışla açıklanabilir. Ancak bu tahminler, karşı çıkılan çok çeşitli kuramsal sayıtlara dayanır. Bunlardan özellikle farklı işgören gruplarının kazançlarının onların çıktıya olan katkılarının bir ölçüsü olduğu, daha yüksek kazançlarının onların artan verimlerinin ve böylece ekonomik büyümeye katkılarının bir ölçüsü olduğu ve girdi çıktı arasındaki ilişkinin birleştirilmiş

⁴⁷ Hüseyin Ergen, a.g.e., s.25.

üretim fonksiyonuna bağlı olarak analiz edilebilen oldukça basit bir şey olduğu sayılıları vurgulanabilir⁴⁸. Eğitimin ekonomik büyümeye katkısı alanında öncü çalışmalar yapan Denison (1971) ve Schultz (1971) ve onları izleyen Psacharopoulos.(1973), Selausky(1969) ve Griliches(1970) gibi araştırmacılar da tüm ekonomiler için belirleyici olduğu varsayılan, ortak bir toplam üretim fonksiyonunu öne çıkarmışlardır⁴⁹.

Tüm bu sayılılar eğitim ekonomisi literatüründe hücumu uğramış ve bu zıt görüşler, eğitim yatırımlarının ekonomik büyümeye katkıda bulunduğuna ilişkin yaygın inançların zayıflamasına neden olmuştur. Ancak, ekonometrik teknikler kullanarak girdi-çıkıtı ilişkilerini analize yönelik daha sonraki girişimler eğitim ve çıktıdaki büyüme arasındaki bağları yeniden ortaya koymuştur. Örneğin; Dünya Bankası için yapılan bir araştırma insan kaynaklarındaki gelişmenin farklı boyutları ile ekonomik büyüme arasındaki bağlara ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Hicks (1980) tarafından yapılan böyle bir çalışmada 1960-1977 yılları arasındaki dönemde 83 gelişmekte olan ülkede, eğitimsel gelişmenin bir ölçüsü olarak okuryazarlık, yaşam beklentisi ve büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma bulguları en hızlı büyümenin gerçekleştirildiği 12 ülkedeki okuryazarlık oranlarının ve yaşam beklentisinin, ortalama değerlerin oldukça üzerinde olduğunu göstermektedir. Eğitim ve insan kaynaklarını geliştirmenin diğer göstergelerinin ekonomik gelişmenin hem nedeni hem de sonucu olduğu gerçeğini göstermek için Wheeler (1980) gelişmekte olan 88 ülkenin verilerini analiz için eş zamanlı bir model geliştirmiştir. Bu model belli bir dönemde insan kaynaklarındaki gelişme ve büyüme arasındaki etkileşimleri hesaba katarak neden ve sonuçları ayırtırmaya uğraşmıştır. Uygulama sonuçları, eğitim, sağlık ve beslenmenin çıktıdaki büyümeyi sadece doğrudan etkilemediğini, bunun yanında yatırım oranlarındaki artış ve doğum oranlarındaki azalma yoluyla dolaylı olarak da etkilediği göstermektedir. Wheeler ayrıca ortalama okur yazarlık oranında %20'den %30'a varan bir artışın ulusal gelirden %8 ile %16 arasında bir artışa neden olduğunu ve Afrika ülkelerindeki ilişkilerin daha güçlü olduğunu buldu. Marris tarafından yapılan başka bir araştırmada da (1982) 66 gelişmekte olan ülkenin verileri benzer bir analize tabi

⁴⁸ George Psacharopoulos, M. Woodhall, a.g.e., s.40.

⁴⁹ Hüseyin Ergen, a.g.e., s.26

tutulmuş ve şu sonuca varılmıştır. Eğitim; sadece ekonomik büyümeyi güçlü bir biçimde etkilemekle kalmaz, ayrıca eğitim yatırımlarıyla desteklenmedikçe genel yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri zayıflar. Başka araştırmalar da, eğitim yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarını tamamladığını göstermektedir. Örneğin, eğitim ve çiftçi verimliliği arasındaki ilişkileri ele alan bir araştırmada (Danison ve Lau 1982) geliştirilmiş tohum, sulama, gübreleme yatırımlarının elde edilen ürün bakımından hiç eğitim görmeyenlere göre 4 yıllık temel eğitim görmüş çiftçilerde daha üretken olduğu görülmüştür. Tüm bu sonuçlar eğitimin ekonomik büyümeye katkısını ölçmeye yönelik önceki girişimlerde dolaylı etkilerin göz ardı edilmesi nedeniyle eğitimin etkilerinin düşük tahmin edildiğini ortaya koymaktadır. Eğitimin büyüme üzerindeki etkilerinin düşük tahminiyle ilgili başka bir gerekçe daha vardır. Örneğin, Denison ve Schultz'un her ikisinin de çalışmalarında yaygın eğitim, iş başında eğitimin etkileri göz ardı edilerek örgün eğitim üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Cochrane'in işaret ettiği gibi, eğitimle, sağlık ve doğurganlık gibi insan kaynaklarının gelişmesiyle ilgili diğer faktörler arasında da önemli bir bağ vardır⁵⁰.

Kadınların eğitiminin de ekonomik büyümeyi etkileyeceği düşünülür. Çünkü, kadınlar doğum oranını belirlemede önemli rol oynarlar. Daha fazla eğitime sahip olan kadınlar daha az çocuk sahibi olmayı tercih eder ve daha az eğitilmiş kadına göre çocuklarının eğitimlerine daha fazla önem verirler. Örneğin daha fazla eğitilmiş kadın daha fazla çocuk sahibi olmanın fırsat maliyetini yükselten iş olanaklarına sahiptir. Ülke için daha düşük doğum oranının sonucu nüfus artış oranının düşmesidir. Eğer üretim artış oranı, nüfus artış oranında büyükse o zaman ülkedeki hayat standardındaki artışı belirten kişi başına üretim (hasıla) yükselecektir. Eğitimin ekonomik büyümeyi etkilediği diğer bir yol, bireylerin niteliklerini arttırması ve onları daha yüksek kazançlı daha iyi işler elde etmelerine yol açmasıdır. Eğitim, geliri yükseltir ve mallar için daha fazla talep yaratarak üretimi ve çıktıyı artırır. Deen (1984) ve Jorgenson(1984) Birleşik Devletler'de (1948) ve 1973 yılları arasında meydana gelmiş dikkate değer ekonomik büyümenin %11'inden eğitimin sorumlu olduğunu hesaplamışlardır. Plent ve Watch

⁵⁰ George Psacharopoulos, M. Woodhall, a.g.e., s.42-44

(1984) bununla birlikte Jargenson ve diğerlerinin kullandığı metodun eğitime ayrılan kaynakların alternatif kullanımlar için tahsis edilebilme olanağını hesaba katmada yetersizdir. Diğer taraftan Haveman ve Wolfe eğitimin ekonomik refah üzerindeki etkilerini (sağıktaki gelişmeler, suçtaki azalmalar) gösteren kanıtları yeniden incelemişler ve bunların geleneksel ölçümlerle saptanamadığını bundan dolayı da eğitimin katkısının eksik tahmin edildiğini belirtmişlerdir⁵¹.

Temel eğitimi geliştirmek, çocuk işçilerin sayısını azaltmada ve onları gelecekte daha yüksek yaşam standardına ulaşmalarında yardımcı olur. İlk öğretimi tamamladıktan sonra hatta tamamlamadan önce işgücü piyasasına giren çocuklar oldukça büyük orandadır⁵². Eğitimin ekonomik büyümeye doğrudan ve dolaylı katkılarıyla ilgili yeterli derecede kanıt bulunmaktadır. Ancak, eğitim ile büyüme arasındaki ilişkisi tam olarak saptanamaz. Bununla beraber, nedensel ilişkiyle ilgili güçlü kanıtlar diğer etkenlerden çok eğitimden ekonomik büyümeye doğrudur. Örneğin dünyanın en büyük 25 ülkesinde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen Easterlin (1981) şu sonuca varmıştır: Modern teknolojiye dayalı bir ekonomik büyümenin sağlanması, örgün eğitimdeki gelişmenin ortaya çıkardığı motivasyon ve oldukça büyük bir öğrenme potansiyeline bağlıdır. Böylece, en son ekonomik araştırmalarla birlikte ekonomik tarih, eğitime yatırımın ekonomik büyümeye katkısına olan inancı doğrulamaktadır⁵³.

7.2. Sağlık ve Ekonomik Büyüme

Dünya sağlık örgütüne göre; sağlık akli, bedeni ve sosyal bakımdan iyi durumda olmaktır⁵⁴. Ekonomik kalkınma ile sağlık hizmetleri arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Şöyle ki, sağlık hizmetleri ekonomik kalkınmanın hem aracı, hem de amacı olduğundan insanlara daha yüksek bir yaşam düzeyi sağlamaktadır. Sağlıklı insanlar çevreleri

⁵¹ Herbert S. Parnes, a.g.e., s.5.

⁵² Meltem Dayıoğlu, "Introduction: Why Education", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt no 24, Sayı no 2, (1997), s. 154

⁵³ George Psacharopoulos, M.Woodhall, a.g.e.,s.44-45.

⁵⁴ Güneri Akalın, Kamu Ekonomisi, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 486, 1981), s.207.

üzerinde daha iyi kontrol kurarlar ve geleceklerini planlama konusunda daha istekli davranırlar. Sağlıklı ve eğitilmiş insanların oluşturduğu toplumlarda, her alandaki üretimde yüksek verimlilik sağlanabilmektedir. Başka bir deyişle, kalkınma sonucunda eğitim ve sağlık seviyesi yükselmiş insanlar kalkınma için önemli bir girdidir⁵⁵.

Eğitim ve sağlık hizmetlerinin her ikisi vasıtasıyla, beşeri sermaye oluşumu anlayışı birbiriyle yakından ilişkili iki fikri destekler. Kişi bu tür hizmetlere yatırım yaparak kendini geliştirir ve bu harcamalar gelecekte sürekli getiri sağlar. Eğitim gibi sağlık hizmetleri bireyin etkinliğinin bir parçası haline gelir. Eğitim ve sağlık programları nedeniyle işgücü ürününde gelecekte meydana gelecek artış bir dereceye kadar programlama amaçları için rakamlarla ölçülebilir. Sağlık ve eğitim aynı bireyde yapılan birleşik yatırımlardır. Birey, toplumda üretici ve tüketici olarak bu yatırımlar nedeniyle daha etkili olur ve sağlığa yatırım dolayısıyla elde edilen getiri eğitime atfedilir. Personel hijyeni ve sağlık koruma ile ilgili bazı sağlık programları, büyük ölçüde eğitime bağlıdır. Eğitim, sağlık hizmetlerinin sağlanması için sağlık personelinin yetiştirilmesinde sorumluluğa sahiptir.

Birleşik Devletlerde 1958 yılında hastalık nedeniyle okul günlerindeki kayıplar (ortalama okul yılı başına 8,4 gün) eğitime yatırımın etkinliğini azaltmıştır. Sağlık aracılığıyla yaşam beklentisinin uzaması, eğitim yatırımlarının aşınma oranını azaltır ve getirisini artırır. Sağlık hizmetleri kısmen yatırım, kısmen de tüketim olmaları açısından benzerdir ve iki unsurun birbirinden ayrılması zordur⁵⁶. Sağlık hizmetleri dışsal ekonomiler yaratır. Çiçek hastalığı, çocuk felci, boğmaca gibi bulaşıcı ve enfeksiyonel hastalıklardan korunmak için sağlık hizmetlerinin satın alınması bütün topluma yarar sağlar. Bireyin kendi bakımı ve korunması için satın aldığı sağlık hizmetleri, çevresindeki kişilere de yarar sağlar. Sağlıklı bireylerden oluşmuş bir toplumda ekonominin verimliliği artar. Sağlık ve eğitim yatırımları arasında önemli benzerlikler olduğu gibi, farklılıklar da bulunmaktadır. Sağlık programları işgücü

⁵⁵ Pınar Öner Türk, **Refah Devletinde Sağlık Hizmetleri**, (Ankara, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK Yayın No: 262, 1984), s.20-21.

⁵⁶ Selma J. Mushkin, "Health as an Investment", **The Journal of Political Economy**, Vol. 70, No: 5, s. 130-131.

sayısını ve emeğin ürününün kalitesini artırır. Eğitim özellikle üreticilerin kalitesini etkiler. Bir harcamanın büyümeye etkisinin hesaplanabilmesi için bir birimlik büyümeyi sağlamak için ne kadar yatırım yapılması gerektiğini gösteren sermaye hasıla oranının bilinmesi gerekir. Sağlık harcamalarının GSMH üzerine olan doğrudan artış etkisini hesaplamak henüz mümkün olmamaktadır. Sadece üretim yapan işgücü için değil, tüm nüfusa harcandığı için çoğu kez bir tüketim harcaması gibi kabul gören sağlık harcamalarının, aslında çok önemli bir yatırım harcaması etkisinde bulunduğu da yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Özellikle sağlıklı, uzun ömürlü bir emeğin hem daha etkili yani verimli çalışarak, hem de çalışma süresini uzatarak üretime katkıda bulunacağı ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği tartışılmazdır. Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye katkısını belirleyen faktörler dört başlık altında özetlenebilir:

- Hastalık nedeniyle oluşacak iş ve işgücü kaybı engellenir.
- Hastalık taşınması nedeniyle daha önce işlenemeyen veya kullanılmayan kaynakların işletilmesine olanak sağlar
- Çocukların daha sağlıklı eğitim yapmasına olanak sağlar.
- Çeşitli hastalıklar nedeniyle sağlığa ayrılacak kaynakların diğer alanlara kaydırılmasına neden olabilir.

Bu faktörlerin etkisiyle, sağlığa yapılan harcamalar, işgücü kaybını önleyerek, verimliliği artırarak, daha iyi işlere girme zemini hazırlayarak, ortalama ömrü artırarak, üretimin artmasına, yani ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Nitekim bu konuda yapılmış olan şu araştırmalar da sağlık sektörünün ekonomik büyümeye katkısını açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Kendrick tarafından yapılan bir araştırmaya göre, ABD' de 1889- 1957 yılları arasında ortak girdi indeksi yılda ortalama % 1,9 oranında artma gösterirken, hasıla (çıktı) indeksi %3,5 oranında bir artış göstermiştir. Yani aradaki %1,6 oranındaki fark, işgücü sermaye ve toprak miktarlarındaki artış dışında başka faktörlerden oluşmuştur ki, Kendrick bunu "sağlık ve eğitim"deki iyileşmeye bağlamıştır. Muskin tarafından 1960 yılında 67 milyon aktif işgücü üzerinde yapılan bir araştırmada, 13 milyon işçinin tıp alanındaki yenilikler sayesinde üretime devam ettiği belirtilmiştir. Aynı bilim adamı 1960 yılında yapılmış olan sağlık harcamalarının 200 milyar dolarlık insan sermayesine karşılık geldiğini ifade etmiştir. Hindistan'da Tamil devletinde cüzzamlılar üzerinde yapılan araştırmaya göre, 645000 cüzzamlıya yapılan

koruyucu sağlık hizmetinin 130 milyon dolarlık bir GSMH (1985) artişına neden olduğu hesaplanmıştır ki, bu miktar Hindistan'ın aynı dönemde sağladığı kamusal dış yardımların %10' na karşılık gelmektedir. Bangladeş'te, sağlıklı kişilerin sağlığı bozuk kişilerden daha fazla ücretle çalıştığı saptanmıştır. Bunun gerekçesi de sağlıklı kişilerin daha verimli çalışmasına bağlanmıştır. Fildişi Sahili'nde hastalıklı kişilerin her ay bir işgücü kaybına neden oldukları ve sağlıklı olanlardan da % 10 dolayında daha az kazandıkları görölmüştür. Bunun gerekçesi de sağlıklı kişilerin daha verimli çalışmasına bağlanmıştır. Srilanka'da 1947-1977 yılları arasında yapılan sıtma eradikasyonu ülke GSMH'sının %9 artmasına neden olmuştur ⁵⁷. Hicks yaşam beklentisinin en yüksek olduğu, Singapur, Kore Cumhuriyeti Tayvan, Hong Kong, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Tayland, Tunus' dan oluşan 12 ülkede ekonomik büyüme oranlarının da yüksek olduğunu bulmuştur. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Göröldüğu gibi sağlık harcamaları salt tüketim harcaması olmayıp, aynı zamanda yatırım harcamasıdır. Ancak etkisi kendi sektörü üzerinde değil de, hizmet veya mal üreten sektörler üzerinden olmaktadır. Bir başka deyişle, sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi önemli ölçüde ancak dolaylı olarak etkilemektedir ⁵⁸.

7.3. Konut ve Ekonomik Büyüme

Son on yılda kentleşme ve konut konularının artan bir ağırlıkla gündeme geldiği görölmektedir. 1970'lerdeki ekonomi bunalımı ve bu bunalımın sermayenin niteliği ve dolaşımı üzerinde yarattığı etkiler, giderek artan küreselleşme eğilimleri ile bir bütün olarak değerlendirilmekte ve tüm bu gelişmelerin mekan üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Kentler bir üretim mekanı ve toplumsal yapının yeniden üretildiği alanlar olduğu kadar, altyapısı, konut ve diğer binaları ile sermaye birikiminin odaklaştığı alanlardır. Konut sektörü ile sermaye arasındaki ilişkilerin öne çıkmasının nedenlerinden büyük bir bölümü 1970 ekonomik bunalımı sonrası ortaya çıkan gelişmelerdir. Bunalım sırasında özellikle sanayi üretim sektörüne yatırım yapmayı

⁵⁷ Mehmet Tokat, Sağlık Ekonomisi (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, A.Ü. Web Ofset, 1998), s. 89- 90.

⁵⁸ Mehmet Tokat, a.g.e., s.69

riskli gören yatırımcıların bir bölümünün konut ve ofis türü inşaatlara yatırım yapmayı yeğledikleri izlenmektedir. Bu dönemde üretim sektörlerine ilgi duymayan girişimcilerin özellikle kentsel rantların yüksek olduğu alanlara yatırımlarını yönlendirmeleri, sermayenin ikinci döngüsü olarak adlandırılır⁵⁹.

Beslenme ve giyinme yanında barınma insanoğlunun temel gereksinmelerinden birini oluşturmaktadır. Bu gereksinme konut adını verdiğimiz bir fiziksel çevrede giderilmektedir. Çağdaş anlayışla konut en alt düzeyde de olsa, güvenlik sağlık rahatlık ölçülerine uygun olan, iş yerine kolayca erişebilir bir uzaklıkta bulunan; su, kanalizasyon, elektrik, ulaşım, ulaştırma, alışveriş, kültür ve eğlence kolaylıkları gibi işgörü alt yapı ölçülerine uygun düşen oturma birimidir. ⁶⁰Konut yatırımı, üç temel ihtiyaçtan barınma ihtiyacını doğrudan karşıladığına göre toplumun yaşam standardını belirleyen başlıca unsurlardan biridir. Bu nedenle büyüme ve kalkınma sürecinde insan unsuru ön planda olduğu sürece, konut yatırımlarını dolaylı olarak üretken sosyal alt yapı yatırımı olarak saymak zorunluluğu vardır⁶¹.

Konut üretimi bir yandan barınma gibi bir ana sosyal gereksinimin karşılanmasını sağlarken, bu sektöre yapılan yatırımlar, gerek bu sektöre girdi veren üretim sektörleri üzerinde yarattığı etkilerle gerekse doğrudan ve dolaylı olarak gelişmesini sağladığı istihdam olanakları ile ekonomik açıdan da önemlidir. Konutun bir yatırım ya da tüketim maddesi mi olduğuna ilişkin kısır tartışmalar, yerini konutun ekonomik açıdan verimli bir yatırım alanı olup olmadığı konusundaki tartışmalara bırakmıştır. Yakın yıllara değin, konuta, öteki verimli yatırım alanlarına; örneğin, demir çelik işleyimine göre ana-mal ürün katsayısı düşük, verimsiz bir ölü yatırım alanı gözüyle bakılmıştır. Sosyal planlama alanındaki son gelişmeler, ekonomik projeler karşısında, toplumsal projelerin bu alanda konutun da önem kazandığını, dikkatin

⁵⁹ Ayda Eraydın, Ali Türel, Alper Güzel, Konut Yatırımlarının Ekonomik Etkileri, (Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmalar Dizisi, 1996), s.1.

⁶⁰ Cevat Geray, "İskan ve Şehircilik Haftası Açılış Konuşması", Toplu Konut Sorunları ve Siyaseti, (Ankara, SBF İskan ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları: 15, 1983), s.1.

⁶¹ Gazi Özkan, Konut Sektörünün Ekonomik Önemi, (Ankara: Konut 97, 1994), s.51.

toplumsal altyapı yatırımlarının daha verimli biçimde kullanılmasına çevrildiğini göstermektedir. Artık konut yatırımlarının verimliliğinden söz edilebilir. İyi ve uygun nitelikte konut sağlamak yakın zamanlara kadar yalnızca toplumsal bir amaç olarak görülmekteydi. Konutun ekonomik büyümeye çok az bir katkısı bulunduğu düşünülüyordu. Maloluş-yarar çözümlerindeki gelişmeler sonucu, konut yatırımlarının ekonomik, toplumsal etkileri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Bu alandaki örnek olay araştırmaları, konutun kalkınma projeleri arasında çekici bir seçenek yatırım olduğunu kanıtlanmıştır. Konutun toplam yararları içinde pek azını oluşturan doğrudan getirilerini değerlendiren geleneksel ölçümlerin, konutun önemli toplumsal ve ekonomik yararlarını dışladığı, bu yüzden konut çıktılarının büyük ölçüde düşük düzeyde hesaplamasına yol açtığı bir gerçektir. Bununla birlikte maloluş-yarar oranı konutta 1,35 olarak saptanmıştır. Bu da konutun ekonomik kalkınma açısından elverişli bir yatırım olduğunu kanıtlamaktadır. Kötü konut koşulları, kötü beslenmeden sonra, düşük yaşam düzeylerinin en açık göstergesidir. "Asya Faciası" adlı yapıtında Gunner Myrdal, konut koşulları ortalamasının ulusal ekonomik gelişme düzeyi ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Yaşam düzeylerine ilişkin eşitsizlikleri açıklamada kullanılan dizinlerin dayandığı sekiz tüketim maddesinden biri olarak konut ölçütünden yararlanılması anlamlıdır. Toplumsal açıdan konut, genellikle sağlık sorunuyla birlikte ele alınmaktadır. Özellikle su ve kanalizasyon kolaylıkları bu nedenle önem kazanmaktadır. İyileştirilmiş konut koşulları, bulaşıcı hastalıkların azalması gibi sağlıkla ilgili yararlar yanında emeğin veriminin artırılması, işe devamsızlıkların azaltılması gibi toplumsal ve ekonomik yararları da sağlanmaktadır. Konut yatırımlarının makro ve mikro açıdan ekonomik yararları aşağıda özetlenmiştir:

A-Makro Ekonomik Açıdan: Artan işlendirme ve yüksek güdülendirme yoluyla yüksek ücret ödenmesi, üretimin artması, yatırımdan çok getiri elde edilmesi gibi nedenlerle, ulusal ya da bölgesel gelirden artışlar görülmektedir. Kamu giderlerinde (yangınların azalmasında, hastalık ve kaza giderlerinin azalmasında) sağlanan düşüşler söz konusudur.

B-Mikro Ekonomik Açıdan: Konuta yatırım yapan kişinin kira, faiz vb. getiriler sonunda daha çok gelir sağlamasıdır.

Konutun sağladığı ek yararları da hesaba katmak gerekir. Konut programları kent topraklarından daha etkin bir biçimde yararlanmak için mükemmel bir fırsat sağlamaktadır. Enerji ve zaman kaybını azaltmak amacıyla konutların işyerlerinin ve ticari merkezlerin yakınında kurulması sağlanabilir. İyi planlanmış konutlar kentsel altyapıdan daha iyi olarak yararlanabilir ve sonradan yıkımın zorunlu kılacağı israfı azaltır. İyi konutlar belediyelerin vergi gelirlerini de artırıcı etki yapar. Konut üretim sürecinin kendisi de ekonominin öteki sektörleri üzerinde olumlu etkiler yapabilir. Dinamik bir inşaat sanayi başarılı bir kalkınmanın zorunlu koşuludur. Konut programları, inşaat sanayinin ekonomik ilerlemeye önemli bir katkıda bulunabilmesi için gerekli beceri, girişim gücü ve yatırım sermayesinin gelişmesini de özendirici rol oynar. Konut yapımı, köyden kente göç edenlere kentsel iş pazarına bir giriş noktası sağlar. Konut yapımı nispeten emek yoğunudur ve çok sayıda inşaat işçisi için sıfır fırsat maliyetine iş olanakları sağlar. Pakistan'da konut yapımı finansman şirketi, Karachi'de inşa edilen her 10.000 konut için 32.500 yıl/insan değerinde istihdam yaratılacağını hesaplamıştır. Bu rakamlara, konut yapımının yapı malzemesi, mobilya yapımı, ulaştırma hizmetleri ve alt yapı inşaatı gibi yan sektörlerdeki istihdam üzerinde yaratacağı çoğaltan etkileri dahil değildir. Hızlı gelişme, inşaat sanayindeki istihdamı arttırmaktadır. Artan konut inşaatından doğan yapı gereçleri istemi, yapı gereçleri sanayiini, sürekli üretim yapabilmek için gerekli ölçek ekonomilerini karşılamasını olanaklı kılar. Konut yapımı ve özellikle ucuz konut yapımı, başka yatırım türlerine oranla, daha yüksek oranda yerel yapı gereçlerini kullanır.⁶²

7.4. Göç ve Ekonomik Büyüme

Kırsal kesimden kente emek göçünü anlamak ve sonuçların değerlendirmek ekonomik kalkınmayı anlamak için önemlidir. Şehirleşme, ekonomik büyümenin sonucu olarak görülür. Daha yüksek gelire sahip olan ülkelerin nüfuslarının daha büyük bir bölümü şehirlerde ikamet eder. Çoğunlukla şehirleşmenin arzu edilir olduğu düşünülür. Örneğin büyüme ve kalkınmanın ikili yapı teorisinde, göç ekonomik

⁶² Alfred Van Huyck, "Konutun Ulusal Gelişmeye Katkısı: Daha Çoğu Başarılabilir mi?", Çeviren: Ruşen Keleş, Konut ve Gelişme, (Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1987), s. 2-3.

büyümenin anahtarı olarak düşünülür. Kalkınma emeğin düşük verimli kırsal kesimden, üretimi bir bütün olarak artırarak yüksek verimli şehir kesimine transfer edildiği bir süreç olarak görülür.⁶³ Göç yurtiçine olabileceği gibi, yurtdışına da olabilir. Eğitim seviyesi ile göç arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Eğitim kırdan kente göçü etkileyen önemli bir faktördür. Göç ile ilgili çeşitli ülkelerde yapılan bir çok çalışmada, bireylerin eğitimsel kazanımları ve kırdan kente göç etme eğilimleri arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır. Eğitim, yüksek seviyede eğitilmiş işçilerin fakir ülkelere zengin ülkelere uluslararası göçü nedeniyle ortaya çıkan sorunun artışında önemli rol oynar⁶⁴.

İkili modellerle en uyumlu göç görüşleri, potansiyel göçmeni ya emek arzıcısı ya da beşeri sermaye yatırımcısı olarak görür. Diğer bir yaklaşım göçmeni, bölgesel olanakların bir tüketicisi olarak görür. Göçün beşeri sermaye görüşünde, göç diğer yatırım kararları gibi, bir yatırım kararı olarak düşünülür. Yatırım kararında önemli olan, göçün getirileri ve maliyetlerini belirlemektir. Bunun için Larry Sjaasted etkili bir metodoloji sunmuştur⁶⁵. Uluslararası işgücü ile ilgili araştırma, inceleme ve diğer bilimsel çalışmalarda kurumsal modellere varabilme gitgide daha önem kazanan bir amaç haline almaktadır. İşçi göçleriyle ilgili modeller üzerine en kapsamlı çalışmayı G.P. Topinos sunmuştur. Onun geliştirdiği sistematik analiz incelendiğinde, üç temel konu ile karşılaşılmaktadır:

A Mikro-ekonomik etkileri: Dış ülkelere işgücü göçü ve işgücü piyasasındaki denge.

B. Makro ekonomik etkileri : Yurtdışına işgücü göçü ve ekonomik büyüme.

C. Uluslararası dengeye etkisi : Dış ülkelere işgücü göçü ve uluslararası ticaret.

Bu son kategori, uluslararası egemenlik sorunu ile işgücü göçü sorununu da kapsamaktadır.

Dengeli büyüme modeli kuramına göre, gelişmemiş bir ekonomide yurtdışına işgücü gönderimi, ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkide bulunur. Bu ekonomi, esas itibarıyla tarımsal nitelikte olan bir geçiş ekonomisi olarak tanımlanmaktadır.

⁶³ Richard Grabowski, Michael P. Shields, *Development Economics*, (USA:Blackwell Publishers Inc, 1996), s.172-173.

⁶⁴ Michael P Todaro, a.g.e., s. 396 –398.

⁶⁵ Richard Grabowski, a.g.e., s. 173.

Tarımsalken gitgide sınıai ekonomi haline gelmekte; diğere yandan, başta emek ve sermaye olmak üzere üretim faktörleri arasında optimal bir kullanım sağlanamamışken -örneğin düşük istihdam ya da istihdamsızlık vardır- üretim faktörlerinin etkin bir kullanımına dayanan serbest piyasa ekonomisine geçmektir. Yurtdışına işgücü gönderiminin sonucu olarak işçi tasarruflarıyla sağlanan parasal olanaklar yurtiçi yatırımlarını teşvik etmekte, bu ise gerek üretim kapasitesini gerekse istihdam olanaklarını genişletmektedir. Dış ülkelerden dönecek olan, dış ülkelerde iken yetişme olanağı bulan, hiç değilse, bir sınıai ekonomisine katılmış olan işçiler, kendilerinin de önemli katkılarda bulunacakları ülke ekonomisinin gelişmesinde etkin bir biçimde rol alacaklardır. Merkez taşra modeline göre, uluslararası işgücü göçü, sermayenin belirli bir yerde birikimlenmesinin sonucu olarak başlamaktadır. Bu biriken sermayenin optimal bir biçimde kullanılması için işgücü devşirilmesi gerekmektedir.

Bu insan gücü, bir süre sonra yeniden sermaye birikimine yol açmakta, bu durumda işgücüne talebi arttırmaktadır. Merkez, daha hızlı gelişmektedir. Sermaye birikiminin olduğu merkezlere işgücü sağlayan ülkelerde, sanayinin toplandığı yerlere işgücü gönderen bölgelerde işgücü noksanlığının başlaması yerel gelişmeyi engellemektedir.

Sermaye birikimi varsa da, yok denecek kadar yavaş olmaktadır. Uluslararası piyasanın işlenmiş (sanayi) malları ile rekabet edemeyen taşra bölgeleri; zaman geçtikçe rekabet güçlerini daha da yitirmektedir.⁶⁶ Yüksek gelir, geniş iş olanakları, sosyal refah, yüksek yaşam düzeyi gibi nedenlerle beşeri sermayenin göç yoluyla ihracı bir diğere deyişle beyin göçü; ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesini özellikle nitelikli işgücü açığı bulunan azgelişmiş ülkeler açısından zorlaştıran bir faktördür.

7.5. Beslenme ve Ekonomik Büyüme

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan istenen uygarlık düzeyine ulaşabilmesi, kalkınma için gereken atılımı yapabilecek fiziksel ve zihni yeteneklere sahip bireylerin varlığına bağlıdır. Yetenekli, bedenen ve kafaca güçlü, sağlıklı insan yetiştirmenin

⁶⁶ Nermin Abadan Unat, Göç ve Gelişme: Uluslar arası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesi Etkileri Üzerine Bir inceleme, (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü, 1976), s. 397-399.

temel öğelerinden en önemlisi insanı tüm yaşamı boyu yeterli ve dengeli olarak beslemektir⁶⁷. Beslenmenin, organizmanın yaşamını sürdürmesindeki rolü yanında, büyüme, gelişme, fizyolojik işlevlerinin devamı ve yaşam süresi üzerinde de etkileri olmaktadır⁶⁸. Bir toplumun beslenme düzeyini genellikle kişi başına düşen kalori miktarıyla ölçülür. Kişi başına düşen kalori miktarı 2500'ün altına düşen ülkelerde beslenme yetersizliği olduğu söylenir. Beslenme yetersizliğinin tek nedeni ya da göstergesi günlük kalori tüketiminin düşük olması değildir. 2500'ün üstünde de olsa, bu kalorinin tek bir besinden (tahıl ya da pirinç) sağlanması da, önemli bir beslenme bozukluğudur. Dengeli beslenme için bir kişinin normal olarak günde 70 gr protein tüketmesi, bunun da yarısının hayvansal kökenli olması gerekmektedir.⁶⁹ Üretim için birinci koşul, iyi gelişmiş bir vücut yapısına sahip olmaktır. Yeterli vücut yapısına sahip olmayan kişiler çoğu zaman işe bile alınmamaktadır. İnsanın vücut yapısı, kalıtım ve beslenmenin ürünüdür. Genellikle yetersiz ve dengesiz beslenen toplumlarda insanlar yeterli ve dengeli beslenenlerden daha kısa boyludurlar. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, beslenme durumunun düzeltilmesiyle boy uzunluğunun arttığını açık olarak göstermektedir.

Yetersiz ve dengesiz beslenme vücut direncini azaltarak enfeksiyonlara zemin hazırlanmakta ve hastalığın ağır seyretmesine ve öldürücü komplikasyonların gelişmesine neden olmaktadır. Kötü beslenme durumunda, kızamık ağır seyretmekte ve ölüm oranını arttırmaktadır. Beslenme şekliyle kızamığın şiddeti arasında doğru ilişki bulunmuştur. Beslenmenin düzeltilmesiyle kızamıktan ileri gelen ölümlerin üçte ikisi önlenmektedir⁷⁰.

⁶⁷ Şener Bingöl, "İşgücü Verimliliği ile Beslenme Arasındaki İlişkiler," **Toplu Gıda Tüketimi Yapılan Kuruluşlarda İnsan Gücü Verimliliğini Arttırmaya Yönelik Beslenme Teknikleri**, (İkinci Basım, Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları: 325, 1989), s. 22.

⁶⁸ Arif Akşit, **Beslenme İlkeleri**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ev İdaresi: 115), s. 8

⁶⁹ Ergül Han, Aysen Ayten Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politikası**, (İkinci Basım, Eskişehir: Birlik Ofset, 1997), s. 27-28.

⁷⁰ Ayşe Baysal, **Toplu Gıda Tüketimi Yapılan Kuruluşlarda İnsan gücü Verimliliğini Arttırmaya Yönelik Beslenme Teknikleri**, (İkinci Basım, Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları : 325 1989) s. 10-14.

Gelişen teknoloji, belirli bilgi ve becerilere sahip insan gücü istemektedir. Zihin gelişimi normal olan insanlar ancak bu bilgi ve becerileri edinebilirler. Yetersiz ve dengesiz beslenme zihin gelişimini olumsuz olarak etkilemektedir. Doğum öncesi ve doğumdan sonraki ilk üç yılda, yetersiz ve dengesiz beslenmenin etkisi kalıcı olmaktadır. Okul çağında yetersiz ve dengesiz beslenen çocuklar dikkatsiz, isteksiz olmakta ve güç öğrenmektedirler. Büyüme çağındaki beslenmenin bu etkisi, ileriki yaşlarda bireyin belirli becerileri öğrenme ve öğrendiklerini doğru olarak uygulamasında yetersizlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. İnsan termodinamik kurallara göre çalışır. Bu kural, enerji tüketimine karşılık enerji üretmektedir. Tüm yaşam olayları, büyüme ve ölen hücrelerin yenilenmesi enerji gerektirir. Bunlara ek olarak yapılan her türlü fiziksel hareket enerjiyi gerektirir. Buna göre birey hem kendi yaşamını sürdürmesi için, hem de madde üretmek için enerji üretmek zorundadır. Bu nedenle birey tükettiği enerjiye oranlı olarak üretim yapar. Ancak yaşam gereksinimlerini karşılayan düzeyde (günlük 1800 kalori) enerjilik diyetle beslenen erkeklerin kas gücünde, dikkatinde, hareket hızında, koordinasyonunda önemli eksilmeleri olduğu, davranışlarının değiştiği gösterilmiştir. Yetersiz diyet düzeltildiği zaman çalışma verimi yükselmekte, işe devam artmaktadır. Yetersiz beslenen vücut, diyetle aldığı enerjiyi kendi yaşam olayları için harcamakta, enerji gerektiren fiziksel hareketleri kısımlamaktadır. Eğer birey bu durumda çalışmaya zorlanırsa kendi vücudundaki depoları harcamakta ve zayıflamaktadır. Bu durumda bireyin yedek enerji depoları olmadığından her türlü strese karşı direnci azalmaktadır. Bu da iş kazaları, işe devamsızlığı ve sağlık harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Enerji yetersizliği yalnızca enerji kaynağı besinlerin az alınmasına bağlı olmamaktadır. Alınan besinlerin hücrelerde enerjiye dönüşmesi için gerekli protein, vitamin ve madenlerin yetersiz alınması da çalışma yeteneğini kısıtlamaktadır. Beslenmenin verimlilikle olan ilişkisi geçen yüzyılda anlaşılmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da bir işçi 2880 kalorilik bir diyetle 7 ton kömür üretirken, diyete yapılan 400 kalorilik bir ek, üretimin 9 tona, 800 kalorilik bir ek ise 10 tona çıkmasını sağlamıştır. Pan Amerikan şirketine ait bir inşaatta çalışan işçilerde görülen verim düşüklüğü yeterli ve dengeli diyetle giderilmiş ve verimde eskiye oranla 3-3.5 kat artış kaydedilmiştir. Diğer yerlerde yapılan araştırmalarda da buna benzer sonuçlara varılmıştır. Bugün sanayileşmiş ülkelerde verimi yüksek düzeyde tutmak için işçilerin beslenmesine özel önem

verilmektedir. Yetersiz ve dengesiz beslenme, bireyin yaşam süresini kısaltan etmenlerden biridir. Yetersiz ve dengesiz beslenen gruplarda bebek ve çocuk ölüm oranları yeterli ve dengeli beslenenlerden 10 kat daha yüksektir. Yetersiz ve dengesiz beslenme, bu yaş grubundaki ölümlerin %7'sinin birincil, %46'sının ikincil nedenidir. Yetersiz ve dengesiz beslenme yetişkin ölümlerinin nedenleri arasında da yer alır. Yetersiz ve dengesiz beslenme durumunda vücudun savunma hücrelerinin yenilenmesi yavaşladığından bireyin hastalıklara karşı direnci azalır. Birey sık hastalanır ve hastalığı ağır seyreder ve uzun sürer. Ayrıca yaraların iyileşmesinde beslenmenin rolü bilinmektedir⁷¹.

Beslenme durumunun düzeltilmesi birçok yönden ulusal ekonomiye yarar sağlamaktadır. Bunlar:

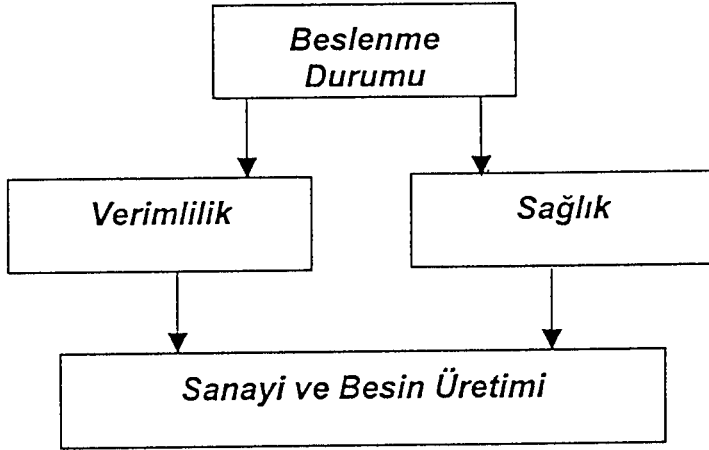
- 1.Yeterli ve dengeli beslenme, kötü beslenme sonucu oluşan hastalıklar için sağlık harcamalarını azaltmaktadır. Yetersiz ve dengesiz beslenmenin çocukta yapacağı kalıcı etkiler ve etkilerden dolayı öğrenme zorluğuna bağlı sınıf tekrarlamalarıyla oluşan eğitim israfı da düşünülürse, koruyucu önlemlerin ekonomik değerinin daha da büyük olduğu anlaşılır.
- 2.Yeterli ve dengeli beslenme, işçinin devamsızlığını, iş kazalarını azaltarak ve fiziksel gücünü arttırarak, verimlilikteki kayıplarını önlemektedir. Böylece üretimin maliyeti düşmekte, elde edilen gelir miktarı artmaktadır.
- 3.Yeterli ve dengeli beslenme, erken yaşlardaki ölümleri azaltarak çalışılan yıl sayısını arttırmaktadır. Bu durumda üretime katkısı olmayanların oranı azalmakta ve böylece birey başına düşen ulusal gelir miktarı artmaktadır.
- 4.Yeterli ve dengeli beslenme, enfeksiyon hastalıklarına direnci arttırarak işgücü kaybını ve hastalıklar için harcamaları azaltmaktadır.
- 5.Yeterli ve dengeli beslenenlerin eğitimleri daha kolay olmakta ve okulda geçirilen yıl sayısı azalmaktadır⁷². Yetersiz ve dengesiz beslenme sağlık, işgücü verimliliği ve

⁷¹ Ayşe Baysal, a.g.e, s. 14-18

⁷² Ayşe Baysal, a.g.e., s. 18-19

ekonomik büyümeyi olumsuz bir yönde etkilemektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik kalkınma hamlesini yaşam boyu dengeli ve yeterli beslenerek yeterli zihni ve fiziki yapıya sahip bireyler gerçekleştirir.

Şekil 1. Beslenme ve Üretim İlişkileri

Şekil 1’de görüldüğü üzere, beslenme, sağlığın korunması ve iş veriminin sağlanması için temel gereksinimlerden biridir. Beslenme durumunun yeterliliği, çalışanın sağlık düzeyinin ve iş veriminin yükselmesini sağlamaktadır. Bunun sonucunda, sanayi ve besin üretimi artmaktadır. Besin üretiminin artması da, satın alma gücünü artırarak beslenmeye daha çok para ayrılmasını sağlamaktadır⁷³. Sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenmiş bireyler ile eğitim, göç gibi beşeri sermaye yatırımları anlamlıdır. Ayrıca beşeri sermaye yatırımları olarak ifade edilen sağlık, beslenme, göç, konut ve eğitimin her biri birbiriyle yakın ilişki içerisinde.

⁷³ Ayşe Baysal, a.g.e., s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİNDE BEŞERİ SERMAYENİN YERİ

1. KLASİK BÜYÜME TEORİSİNDE BEŞERİ SERMAYE

Beşeri sermaye kavramının iktisadi düşünce tarihi içinde gelişimi kronolojik olarak incelendiğinde, bunun ilk defa Merkantilist düşünce sistemi içinde yer aldığı görülür. İnsana yatırım fikrinin ilk değerlendirmesini yapan Merkantilistler, milli servetin büyümesinin bir anahtarı olarak hüner ve ustalıkların ya da nitelikli insan gücünün önemine dikkatleri çekmiştir. Hatta, işgücünün bütün doğal kaynaklara ve birikmiş sermayeye göre daha verimli olduğunu belirten William Petty de beşeri sermayeyi ölçmeye teşebbüs etmiştir⁷⁴. Jean Bodin'e göre ise, en büyük zenginlik kaynağı insandır.

Beşeri sermaye şekli olarak sürekli eğitime önem verilmesi konusunun iktisat literatürüne girişi McCulloch ile birlikte olmuştur. McCulloch sermayenin değerlendirilmesinde toplumun tecrübe, bilgi ve kültür düzeyinin de hesaba katılması gerektiğini söylemiştir⁷⁵. İktisadi düşünce tarihi çalışmalarının ünlü ustası Blaug'un ifadesiyle, Smith, Ricardo ve Mill gibi yazarlarda iktisadi analizin işlevi, işgücünün miktarı ve kalitesindeki (yani verimliliğindeki) değişmelerin, toplam hasılanın büyüme oranı üstündeki etkilerini açığa çıkarmaktır⁷⁶. Beşeri unsurun sermaye olarak ele alınmasında ilk önemli katkı Adam Smith tarafından sağlanmıştır. Smith çeşitli yönlerden eğitimin önemini vurgulamış ve toplum üyelerinin tümünün, kazanılmış ve yararlı kabiliyetlerini, sabit sermaye içine dahil etmiştir. Smith'e göre, insanın eğitimi,

⁷⁴ Bowman, J.M, "The Human Investment Revolution in Economic Thought" Economics of Education (1,ed., London: Mark Blaug, Penguin Books , 1968), s.103.

⁷⁵ Sabri Tekir, a.g.e., s.315-316.

⁷⁶ Yahya Sezai Tezel, a.g.e.,s.157.

çalışması ya da çıraklığında bazı yeteneklerin kazanılması daima gerçek bir harcamaya mal olur ve yapılan bu harcamalar sabit sermayeyi oluşturur⁷⁷.

A. Smith'e göre, prodüktivitedeki artış teknolojik gelişme ile uzmanlaşmanın artışına dayanır ve eğitimin buradaki önemi ihtisaslaşmanın muhtemel zararlarını önlemektir.

A. Smith eğitimi, çalışan sınıfların dejenerasyonunun önlenmesi için gerekli olarak görür ve eğitimin sosyal ve politik istikrara katkıda bulunduğuna inanır.

Eğitim görmüş kültürlü insanlar, cahil ve aptal insanlardan her zaman daha doğru, daha saygıya değer ve daha düzenlidirler. Cahil toplumlar heyecanlarına daha fazla kapılırlar ve bu nedenle sık sık insanı dehşete düşüren kargaşıklıklara rastlanır⁷⁸.

Smith'e göre, emek ülkelerin zenginliğini (servetini) yaratan başlıca sermayedir.

Bir ülkede refahın en belirleyici işareti o ülkedeki insanların sayısındaki artıştır⁷⁹. Değer emeğe bağlıdır. Bir malın değeri ona harcanan emekle ölçülür. Değerin tek ölçüsü olarak emeği kabul etmesine rağmen, A. Smith kapital ve toprağı da üretim faktörü olarak kabul eder. A. Smith ülkelerarası ve çeşitli devreler arası verimlilik farklarını, işbölümündeki farklılıklarla açıklamaktadır. A. Smith "Milletlerin Zenginliği nin Mahiyeti(Doğası) ve Sebepleri Üzerine Araştırma" adlı kitabının bir bölümünde şöyle bir ifade kullanmıştır: İş (üretim) miktarında meydana gelen büyük artış, iş bölümü sayesinde olmaktadır. İş bölümü sayesinde aynı miktar işçi daha çok üretme imkanına kavuşur. Bunun üç sebebi vardır: Birincisi, her işçinin mahareti artar, ikincisi; bir işten diğerine geçerken kaybedilen zaman, şimdi tasarruf edilir. Sonuncusu, makineleşme işçinin işini kolaylaştırır ve verimini artırır. İşbölümünden önce, kapital (sermaye) birikimi meydana gelmelidir. Önceden kapital birikimi çok olursa onu takiben iş bölümü de o kadar artabilir⁸⁰. Gerçekten de işbölümü, mevcut işgücü daha çok makine ve teçhizatla takviye edildiği ölçüde artar. İşbölümü çalışanların hünerlerinin artmasına neden olmaktadır. İşbölümü nedeniyle bireye mal olmuş hünerler ve kazanılmış diğer niteliklerin değeri beşeri sermayedir. Böylelikle işbölümü aracılığıyla meydana gelen beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasında tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Bu

⁷⁷ Demet Yüce, "İktisadi Analizde Beşeri Sermaye Kavramı" Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F.Dergisi, Cilt no 6, Sayı no 2, (Kasım 1985), s.41.

⁷⁸ Sabri Tekir, a.g.e, s.315.

⁷⁹ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*. Çeviren: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, (Birinci Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık,, 1985), s.67.

⁸⁰ Irma Adelman, *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri*. Çeviren: Vural Savaş, (Bursa: Servet Matbaası, 1972), s.26.

tamamlayıcılık ilişkisi 1969 yılında Griliches tarafından yapılan çalışmada ortaya konulmuştur.

Smith'in insanın üretim faaliyetlerinde etkinliğinin artışıyla ilgili tespitleri ve analizi, bu artışın sadece alet ve makinelerin geliştirilmesi ve çoğaltılmasının önemini inkar etmemekle birlikte, insanın yaptığını daha iyi ve etkili yapması anlamında becerisinin ve hünerinin artışı, analitik olarak ayrıştırır ve önemini vurgular. Örneğin, bir çiftçi, oldukça meyilli olan arazisini eğim eksenine paralel olarak sürmekte ve mısır ekmektedir. Her yıl, ekimden sonra, yağmur suları toprağın ve tohumların bir kısmını sürüklemektedir. Çiftçi toprağını ve tohumlarını kaybetmemek için çözüm arar. Araziyi eğim eksenine dik açılarla sürmeye başlar. Bu yeni yöntem toprak ve tohum kaybını önler ve araziden elde ettiği hasat %20 oranında artar. Çiftçinin emeğinin etkinliğindeki bu artış, aynı büyükbaş hayvanları ve sabanı kullandığı halde meydana gelmiştir. Artışın sebebi bunlardan bağımsızdır. Tamamen çalışan insanın toprağı sürme hünerinin artmasıdır. Bu anlamda insanda içerilmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere beşeri faktörün üretim sürecindeki (hasıla artışındaki) payının önemi açıktır⁸¹. Smith'e göre işbölümü, barışı ve dayanışmayı da sağlayacağı için iktisadi kalkınma için uygun bir faktördür.

Smith, işbölümü ve piyasa ölçeğinin genişlemesinin, üretim faaliyetini doğrudan gerçekleştirenlerin, bir işi yapmak için sarf ettikleri zamandan ve malzemedan tasarruf yapmaya yönelik problemleri çözerken, hem kendi hünerlerini arttırmalarına, hem de bu arada alet ve makineleri geliştirmeleri ve yenilerini keşfetmelerine yol açabileceğini belirtir. İş bölümü bir teknolojinin iyileştirilmesinin bir cephesini oluşturan yeni alet ve makinelerin geliştirilmesine destek veren bir unsur olarak görülür. Bu noktada ayrıca, Smith, işbölümü ve piyasa ölçeğinin genişlemesinin, bireylerin özel yeteneklerinin ortaya çıkmasına imkan sağlayarak da bir milletin bir bütün olarak zenginleşmesine, ilerlemesine katkıda bulunduğunu vurgular⁸². İşbölümü bireyin yeteneklerini, yaratıcılığını, ustalığını, muhakeme yeteneğini ortaya çıkararak ve geliştirerek işgücü

⁸¹ Yahya Tezel, a.g.e., s.174-175.

⁸² Yahya Tezel, a.g.e.,s.175-176.

verimliliğinde artış sağlayarak, beşeri faktörün kalitesinde gelişmeye yol açar. Smith, özellikle işbölümü aracılığıyla gelişen beşeri sermayenin rolünü, önemini vurgulamıştır. Ayrıca Smith'e göre, pahalı bir makine kurulduğunda, yıpranmasından önce bu makine ile yapılacak olağanüstü miktarda işin, bu makineye yatırılmış olan sermayeyi, en azından ortalama kârıyla birlikte yerine koyması beklenmelidir. Olağanüstü yetenek ve beceri gerektiren bu işlerden biri için, büyük emek ve zaman harcanarak yetiştirilmiş bir kişi, bu pahalı makinelerden biriyle karşılaştırılabilir. Öğrendiği işin, ona yaygın emek ücretinden başka, tüm eğitim giderlerini de en azından bu giderlere eşit değerinde bir sermayenin ortalama kârıyla birlikte karşılanması beklenmelidir. Üstelik bunu, makinenin daha kesin süreli dayanıklılığına oranla, insan hayatının çok belirsiz süresi de göz önüne alınırsa, makul bir süre içinde yapması gerekmektedir. Beceri gerektiren zanaatların ve serbest mesleklerin eğitimi çok daha zor ve pahalıdır. Bu yüzden ressamların ve heykeltıraşların, avukatların ve doktorların emeklerinin parasal karşılığı çok daha fazla olmalıdır, ve bu nedenle gerçekten de fazladır⁸³.

Ricardo ise, aslında doğrudan büyüme konusunu değil, uzun dönemde üretim faktörleri paylarının ne olacağını yani gelir bölüşüm sorununu incelemiştir. David Ricardo'nun üretim fonksiyonu, Adam Smith'inki gibi, üç üretim faktörüne yer verir, toprak, emek ve kapital. Ancak Ricardo'nun üretim fonksiyonu, Smith'inkinin aksine, azalan marjinal produktivite anlayışına dayanır⁸⁴. Ricardo'nun kapital tarifi sabit kapitali de, değişir kapitali de içine alır. Zira; "Kapital, toplum servetinin üretimde kullanılan kısmıdır ve emeği verimli kılacak makine, hammadde, aletler, giyecek ve yiyecek maddeleri gibi unsurları kapsar" diye yazmıştır. Ekonominin gelişmesi, toplumun bilgi fonundaki artış hızı (ds/dt)'na bağlıdır. Kapital stokunun artmadığı bir devrede dahi; teknolojik yenilikler emeğin ve kapitalin marjinal verimliliğini, ekilebilir arazinin entansite ve ekstansite marjları ölçüsünde arttırabilir. Artan nüfus baskısıyla ekilen arazi, verimsiz toprakları da içine alacak şekilde genişler. Bu durumda daha az verimli olan toprağa uygulana aynı miktarda emek ve kapital az bir üretim artışı sağlar. Bu hal, Ricardo sonrası literatürde ekstansite marjı olarak bilinir. Diğer taraftan önceden işlenmekte olan arazinin bu defa daha entansif bir tarzda işlendiği düşünüldüğünde,

⁸³ Adam Smith a.g.e.,s.90-91.

⁸⁴ Irma Adelman a.g.e. s.44.

yani aynı arazi üzerinde daha çok kapital ve emek kullanıldığında, kapital ve emek miktarı arttıkça üretim artışları azalacaktır. Dolayısıyla üretim faktörleri bileşimi, optimal bileşim tarzından uzaklaşacaktır. Bu alternatif de entansite marjı olarak bilinir. Uygulanacak üretim tarzı ne olursa olsun; toprağın, emeğin ve kapitalin marjinal prodüktivitesi düşecektir. Sanayide azalan verimler eğilimi teknik ilerlemeler ve büyük üretim ünitelerinin sağladığı verim artışları ile giderilebilir⁸⁵. Bilindiği gibi, Klasikler ekonomilerin önce kalkınacaklarını fakat daha sonra durgunluğa geçeceklerini ileri sürmüşlerdir. Ricardo sisteminde, ekonomik durgunluk devresine yavaş yavaş yaklaşılır. Ekonominin durgunluk devresine doğru gidişi , “birbirini takip eden teknolojik ilerlemeler ve tarım ilmindeki buluşlarla kontrol edilmekte” ve yavaşlatılmaktadır. Ricardo iki tip az gelişmiş ekonomiyi birbirinden ayırmaktadır. Birinci tip ülkeler, az nüfuslu ekonomileri; ikinci tip ise, aşırı nüfuslu az gelişmiş ekonomileri temsil eder. Ricardo’ya göre, az nüfuslu ekonomilerde bütün kötülükler, fena idareden, mal, mülk güvensizliğinden ve halkın her sınıfı için eğitim eksikliğinden doğar. Bu durumda insanlar daha mesut olmak için, daha iyi bir idare ve nüfus artışını aşan kapital birikimi isterler. İkinci durumda, yani aşırı nüfuslu az gelişmiş ekonomilerde kapital miktarındaki artış nüfus artışını hızlandıracaktır. Bu sebepten aşırı nüfuslu ülkelerde, “Her yeni kurulan sanayi, nüfus artış hızında bir azalma ile birlikte meydana gelmedikçe, güçlükleri arttıracaktır. Çünkü üretim artışı nüfus artışına yetişemeyecektir.” Bu konuda başvurulacak tek çare, nüfus kontrolüdür⁸⁶.

Smith gibi Robert Malthus da, insanın niteliklerini arttırdığı için beşeri yatırımlarla ve özellikle de eğitimle ilgilenmiştir. Malthus’a göre, eğitim, nüfus kontrolüne yardımcı olur ve bu sebepten dolayı işgücü ordusunun sayısını azaltarak milli geliri artırır veya aynı düzeyde devam ettirir. Eğer yeterli eğitim sağlanmazsa nüfus baskısı, toplum üzerindeki olumsuz etkileri dolayısıyla iktisadi kalkınmayı önler. David Ricardo, Malthus gibi, ailedeki birey sayısının sınırlandırılması (bugünkü deyimiyile aile planlaması veya nüfus planlaması) ile ilgili olarak gerekli alışkanlıkların

⁸⁵ Irma Adelman, a.g.e., s. 44-58.

⁸⁶ Irma Adelman, a.g.e., s. 58-60.

doğmasının ancak eğitim kanalı ile sağlanabileceğini kabul eder⁸⁷.

Irwing Fisher, oldukça soyut olan sermaye teorisinde, sermayenin beşeri unsurunu incelemiştir. Sermaye zaman içinde hizmet alımı sağlayan bir stoktur. Bu görüş çerçevesinde, insan niteliklerini arttırmaya ayrılan kaynakların, ister birey isterse toplum açısından ele alınsın, gelecekteki gelir akımını belirleyen stok içindeki beşeri sermayenin oluşumuna katkıda bulunduğu söylenebilir. Alfred Marshall, eğitime yapılan kamu ve özel harcamaların neticesinin sadece dolaysız ürünlerle değerlendirilmemesi gerektiğini, eğitiminin insanlarda mevcut potansiyel kabiliyetlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir faktör olduğunu vurgulamıştır⁸⁸. Marshall matematiksel ve soyut olarak düşünüldüğünde, insanların sermaye olmasının inkar edilemeyeceğini belirtirken, pratik analizlerde insanların sermaye olarak kabul edilmesini tamamen yanlış bulmaktadır. Marshall'a göre üretim faktörü olan insanlar, diğer üretim faktörlerindeki gibi benzer bir alışverişe konu olmamalıdır. Bu düşünceye göre, işçi işgücünü satabilir, ancak gene de işgücünün sahibi kendisidir. Sermaye piyasasında alım satım konusu olmayan insanın sermaye olarak kabul edilmesi ekonomik analize hiçbir yarar sağlamaz. Marshall'ın böyle düşünmesi, ekolün üzerindeki etkisi ve kendisinden sonra gelen iktisatçılar üzerinde uyandırdığı saygınlıktan ötürü, beşeri sermaye kavramının gelişmesini uzunca bir süre geciktirmiştir⁸⁹. Irwing Fisher de beşeri sermayeyi geniş bir anlamda tanımlamasına rağmen sermaye kavramının insanlara uygulanmasının uygun olmadığı fikir akımını benimsemiştir.

Smith gibi düşünen H.Von Thünen insanlara uygulanan sermaye kavramının insanların değerini azaltmadığı ve onurlarını, özgürlüklerini zedelediğini iddia ederek, tam aksine, sermaye kavramının insanlara uygulanmamasının, özellikle harp zamanında çok tehlikeli olacağını belirtmiştir. Von Thünen kitabında bu konudaki fikirlerini şöyle açıklamaktadır: "Muharebede bir topu kurtarmak için yüz insan, hayatlarına mal olacak olsa dahi feda edilir, çünkü bir top kamu kaynaklarından

⁸⁷ Demet Yüce, a.g.e., s. 41-42.

⁸⁸ Sabri Tekir, a.g.e, s. 316

⁸⁹ Theodore Schult, a.g.e, s. 408.

yapılacak harcamalarla satın alınır, buna karşılık insanlar sadece bir kararname ile askere alınabilirler”⁹⁰.

Pigou da, eğitimin yatırım karakterine sahip olduğunu savunmuş ve eğitimin, makine ve teçhizata yapılan sermaye yatırımlarının sağlayacağı normal faiz gelirinden daha fazla ek üretim kazancı sağlayacağını belirtmiştir⁹¹.

2. MARXİST BÜYÜME TEORİSİNDE BEŞERİ SERMAYE

Marx bir ekonomideki üretim faaliyetinin analizine büyük önem vermiştir. “El emeğinin üç önemli unsuru vardır” diye yazmıştır. Bunlar;

- kişinin şahsi çabası yani kendi kendine çalışması,
- emeğin yöneldiği iş ve
- aletlerdir.

Marx’a göre, “Emek, her şeyden önce kişi ve tabiat arasında meydana gelen maddi alışverişi başlatıcı, düzenleyici ve kontrol edici bir unsurdur.” Buna ilaveten emeğin bir de sosyal yönü vardır: “Üreticilerle kendi emekleri arasındaki ilişki, karşılıklı sosyal bir ilişki olarak çıkar. Bu ilişki kendi aralarında değil fakat emekleriyle meydana gelen ürünler arasında bahis konusudur.” Marksist üretim teorisi, şöyle gösterilebilir:

$$Y = F(K, N, L, S, U)$$

K = Sermaye

L = Emek

N = Doğal kaynak

U = Sosyal, kültürel ve kurumsal değişikliklerdir.

Bu ifadede S, sadece teknik bilgi birikim endeksini değil, aynı zamanda üretim tekniği ile toplumun sosyal ve ekonomik organizasyonu arasındaki karşılıklı ilişkisini de

⁹⁰ Theodore Schult, a.g.e, s. 408.

⁹¹ Sabri Tekir, a.g.e, s. 316.

göstermektedir. Marx'a göre üretim ilişkisi toplumun bütün sosyal, kültürel, hukuki ve kurumsal yapısını tayin eder. Teknoloji devamlı olarak değiştiği için toplumun aldığı şekil de devamlı olarak değişir⁹².

Burada teknolojik gelişmeyi beşeri unsurdan, soyutlayarak ele almak doğru değildir. Marx teknolojik ilerlemenin, emek istihdamını azaltıcı olacağını ileri sürmüştür. Yani, üretim tekniklerinin zaman geçtikçe daha kapital entansif olacağını varsaymıştır. Bu değişikliğin ölçüsü olarak Marx "kapitalin organik terkihi (bileşimi)" adını verdiği sabit kapital/değişir kapital oranı yani c/v 'yi kullanmıştır. Bu oran, istihdam edilen her işçi başına düşen kapital ve hammadde miktarını ölçer veya üretim vasıtalarının kendilerine hayat veren emek gücüne oranını" gösterir.

Marx kapitalin organik terkihinin zaman içinde yükseleceğine inanmıştır. Marx "değişir kapitale oranla sabit kapitalin artacağı kanununu"; emek prodüktivitesinin uzun vadeli artma eğiliminden hareketle öne sürmüştür. Marx, herşeyden önce emek prodüktivitesindeki artışın, aynı miktarda daha çok üretimde bulunmak demek olduğunu belirterek, bu durumda "daha çok hammadde ve yardımcı malzemenin emekle birleştiğini" öne sürer. Prodüktivitede meydana gelen bir artış ancak her işçi başına daha çok kapital teçhizatı kullanılmasından doğar. Bu sebepten, mevcut emek miktarına göre makine ve teçhizatın artması emek prodüktivitesinin artması demektir. Makine ve teçhizatın azalması ise makine ve teçhizata oranla emek miktarının azalması şeklinde veya emeğin subjektif unsurunun, üretimde kullandığı objektif faktörlere göre azalması şeklinde görülür⁹³. Buradan şu sonuca varabilir; sabit sermaye olarak adlandırılan makineler, aletler, araçlar, gereçler, binalar beşeri sermayenin verimliliğinin artmasını sağlamaktadır, ancak sabit sermayenin varlığı tek başına bir şey ifade etmemektedir. Örneğin, pamuk, makine, ve iplik kendiliğinden kumaş haline gelmez. İplik veya kumaş üretmek için bunların yanında insana özgü emeğe de ihtiyaç duyulur.

Çeşitli üretim faaliyetleri, insanın, kısaca işgücü adı verilen, fizik ve akli yeteneklerinin farklı biçimlerde kullanılmasını gerektirir. İnsanın işgücünü farklı işlerde

⁹² Irma Adelman, *a.g.c.*, s. 63-71.

⁹³ Irma Adelman, *a.g.c.*, s. 73-74.

kullanabilmesi için, bir takım bilgi ve tecrübeleri sonradan edinmesi gerekir. Marx'ın ifadesiyle, "genel insan tabiatını belli bir işkolunun gerektirdiği maharet ve beceriklilikle donanacak ve gelişmiş bir özellik kazanmış işgücü haline gelecek şekilde değiştirebilmek için belli bir öğretim ve eğitime ihtiyaç duyulur; bu da ayrıca, şu ya da bu miktarda bir mal eş değerine, mal şeklinde masrafa mâl olur." İşgücü daha doğrusu şu ya da bu derecede gelişmiş bir işgücü elde edebilmek için bir takım eğitim ve öğretim giderlerine katlanmak zorunludur. Bu durumda işgücü değeri, eğitim ve öğretim için harcanan değerleri de içermektedir⁹⁴.

Marx emeği, basit emek ve karmaşık emek diye ikiye ayırmıştır. "Her sıradan insan, ortalama olarak özel bir gelişime uğramaksızın, kendi yaşayan organizmasında sahip bulunduğu basit işgücünü" harcayarak bir iş yaptığı zaman basit emek harcanmış olur. Basit emek, toplumsal olarak ortalama nitelikte emektir. Karmaşık emeğe gelince, "karmaşık emek sadece güçlendirilmiş yada birçok katına çıkartılmış basit emektir ki, bunun sonucu olarak, küçük miktarda bir karmaşık emek daha büyük bir miktarda bir basit emeğe eşit olur." Çünkü "toplumsal ortalama emeğe göre daha yüksek, daha karmaşık sayılan emek, kendisi için daha yüksek öğretim ve eğitim masrafi yapılmış, üretimi daha fazla iş zamanı almış ve bunun için de basit işgücünden daha yüksek bir değeri olan bir işgücü harcamasıdır. Bu gücün değeri daha yüksekse, bunun harcanması da, dolayısıyla daha yüksek bir emeğin tüketilmesi demektir. Basit emeğe hünersiz (kalifiye olmayan) karmaşık emeğe hünەرli (kalifiye) emek de denir⁹⁵.

Marx'a göre, bir malın değerini o malın üretimi için gerekli emek-zaman birimleri belirleyecektir. Yılda işçi başına yaratılan değer (p) aynı yıl içinde tekrardan üretilen sabit sermaye (c) ile değişken sermaye(v) ve işçi başına artı değerden(s) ibarettir⁹⁶.

$$p = c + v + s$$

$$s = p - (c + v)$$

⁹⁴ Mehmet Selik, **Marxist Değer Teorisi**, (Ankara:Sevinç Matbaası, 1969), s. 66-67.

⁹⁵ Mehmet Selik, **a.g.e.**, s. 42

⁹⁶ Erdoğan Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, (İstanbul: , Filiz Kitabevi, 1992), s.46-47.

Marx, kapitalist üretim biçimini ve buna dayanan toplum düzenini diğer üretim biçimlerinden ve toplum düzenlerinden ayıran temel farkı bizatihi işgücünün, diğer bütün mallar gibi, alınıp satılan bir mal haline gelmesinde görür. İşgücünün bir mal haline gelmesiyle yeni bir dönem başlar. Bu dönem “kapitalist” dönemdir.

3. SCHUMPETER BÜYÜMEDE BEŞERİ SERMAYE

Schumpeter 1914 yılında yayınladığı iktisadi gelişme kuramı kitabında, iktisadi gelişmenin yeni ürünler, yeni üretim ve dağıtım yöntemleri, yeni kurumlar, yeni örgütlenmeler gibi, nüfus ve servette meydana gelen yalın bir sayısal büyüme sorununu aşan, yapısal, kültürel boyutları üzerinde durmuştur.

Marx ve Schumpeter'in büyümede iktisadi değişkenler yanında sosyal değişkenlerle ilgilenmeleri müşterek taraflarını gösterir⁹⁷. Schumpeter K.Marx'dan geniş ölçüde faydalanmıştır. Schumpeterde Marx gibi, tarihci bir metod kullanmış ve kapitalizmi tarihi bir olay olarak ele almıştır⁹⁸. Üretim artışı, üretim faktörlerinin teknolojinin ve sosyo kültürel çevrenin değişme hızına bağlıdır.

Kalkınma kendiliğinden meydana gelmez. Sistem içinde kalkınmayı teşvik edecek bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Schumpeter; görevi yeni üretim faktörleri terkibi bulmak olan unsura müteşebbis ve meydana getirdiği esere teşebbüs veya yenilik adını vermiştir. Müteşebbisin en ayırıcı özelliği bir yenilikçi olmasıdır. Üretici vasıtalarını yeni kanallara zorlayarak, ardı arkası gelmeyen dinamik değişikliğin ekonomik öncülüğünü yapar. Müteşebbisin ekonomik görevini yerine getirebilmek için iki şeye ihtiyacı vardır. İlki müteşebbis yeni ürünler üretmeye veya faktörlerini değişik terkiplerle birleştirebilmeye muktedir kılacak teknik bilginin mevcudiyetidir.

⁹⁷ Yahya Tezel, a.g.e., s. 32.

⁹⁸ Mükerrrem Hiç, *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, (İstanbul :Filiz Kitabevi, 1994), s.55

Schumpeter'e göre ekonomide zaten daima kullanılmamış bir bilgi stoku vardır. Diğer ise müteşebbisin bu stoğu kullanmasıdır⁹⁹.

Schumpeter kapitalist sistemin büyümesinde girişimcilerin (müteşebbis) rolünü ve teknik ilerlemelerin girişimciler tarafından üretime uygulanmasını, yani kendi deymiyle yenilikleri en önemli etken olarak görmüştür.¹⁰⁰

4. HORROD DOMAR BÜYÜME MODELİNDE BEŞERİ SERMAYE

Başlangıçta Keynesyen analiz, o zamanın ivedi sorunu olan efektif talebi arttırmanın kısa dönem sorunları ile daha fazla dikkat çekmiştir. Bu dönem boyunca Keynes ve diğer ekonomistler eğitim gibi uzun dönemde etkisini gösterecek faktörlere dikkat etmemişlerdir¹⁰¹. Keynes'in çözümlemesi statik bir yapıya sahiptir, çünkü bu analiz ekonominin üretim potansiyelinin temel belirtenlerinin zaman içinde sürekli değişmesi sorunlarıyla uğraşmaz. Kendi sözcükleriyle bu çözümleme "mevcut emeğin miktarı ve beceri düzeyini, mevcut donanımın nicelik ve niteliğini, mevcut tekniği, rekabet derecesini, tüketicinin beğeni ve alışkanlıklarını" veri olarak alır. Kapasite sabit olduğunda esas sorun toplam talep düzeyinin tayini olmaktadır. Statik çözümlemede toplam talep düzeyi çıktı ve istihdam düzeyini tayin eder¹⁰².

Horrod Domar ve Joan Robinson gibi Neokeynesyen veya Post Keynesyen iktisatçılarda vurgu ekonomik büyüme oranını belirleyen faktörlere kaydırılmıştır¹⁰³. Bu doğrultuda yapılan sonraki çalışmalar, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde eğitimin önemli bir faktör olduğunu göstermiştir.

Horrod Domar, Keynesyen modeli dinamize ederek, uzun dönemli büyüme sorunlarını incelemeye uygun bir hale getirmiştir. Horrod ve Domar, devamlı büyüme

⁹⁹ Irma Adelman, a.g.e., s. 103-104.

¹⁰⁰ Erdoğan Alkin, a.g.e., s. 139.

¹⁰¹ D.R. Veena, *Education and Economic Growth*, (New Delhi: Ashish Publishing House, 1987) s. 3.

¹⁰² Wallace C.Peterson, *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. Çeviren: Servet Mutlu (Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, 1976), s. 398.

¹⁰³ D.R. Veena, a.g.e., s. 3.

koşullarını incelerken, yatırımların talep ve kapasite artırıcı etkileri arasında belli bir dengenin bulunması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu modelin bütünü ölçülebilir değişkenlerle çalışır. Domar'a göre, ekonomideki sermaye stoku (K) ve sermayenin potansiyel sosyal verimliliği (σ) toplam arzı (Y) belirler¹⁰⁴.

$$Y = K\sigma$$

Burada kullanılan sermayenin potansiyel sosyal verimliliği katsayısı, beşeri unsurları kapalı bir biçimde içermesi açısından önemlidir.

Sosyal verimlilikten kasıt, yapılan yatırımların doğrudan meydana getirdiği hasıla artışı değil, o yatırımların bütün ekonomide meydana getirdiği net hasıla artışıdır. Denilebilir ki, bir yatırım yapılmıştır ve dolayısıyla o yatırım doğrudan bir hasıla artışı yaratmıştır. Fakat o yatırımın yapılması, yahut o fabrikanın kurulması aynı ve başka faaliyet kolundaki sermayenin, yahut diğer bir fabrikanın maliyetini yükselterek verimliliğini azaltabilir. İşte, bu yeni yatırımın, yahut yeni kurulan fabrikanın sosyal verimini tespit ederken ekonomi üzerindeki bütün etkilerini hesaba katmak gerekir. Verimin potansiyel olmasından kasıt şudur: Gerçi yatırımla birlikte bir kapasite artışı olmuştur; fakat, bu kapasite artışının tamamen kullanılıp kullanılmayacağı toplam talep seviyesine bağlıdır. Kapasiteyi tamamen kullanmak ancak talep yeterli derecede yükseldiği takdirde imkan dahiline girebilecektir. O halde, verimlilik potansiyeldir ve mutlaka gerçekleşmesi söz konusu olmayabilir.

Son olarak, buradaki verim kavramı üzerinde de önemle durmak gerekir. Genellikle alışlagelmiş tanıma göre ve teknik bir kavram olarak sermayenin verimi diğer faktörler (teknik bilgi seviyesi, emek miktarı, tabii kaynaklar) sabit kalmak şartıyla ve sadece sermaye miktarının artırılması halinde hasılda meydana gelen artış olarak kabul edilir. Domar'ın modelinde ise σ özel bir verimlilik anlamı taşımaktadır. Şöyle ki, sermaye artışı ile diğer faktörlerinde beraber değiştiği kabul edilmektedir. Bu şekilde tanımlandığına göre, σ kavramı sadece sermaye miktarının artırılmasından doğan hasıla artışını (alışlagelmiş anlamdaki sermayenin verimliliğini) değil, sermaye artışı ile birlikte yürüyen teknik bilgi seviyesi yükselmesinin, emek miktarındaki artışın

¹⁰⁴ Erdoğan Alkin, , a.g.e.,s. 123-125.

ve meydana geliyorsa, tabii kaynakların artışının verimde yarattığı artışları da içine alır¹⁰⁵. Ekilen toprağın genişliği, işgücü sayısı, işgücünün ortalama yetenek ve ustalığı, iş organizasyonunu, fiziksel hasılayı ve dolayısıyla sermaye hasıla katsayısını her zaman etkileyebilir.¹⁰⁶ Anlaşılacağı üzere, beşeri sermayede kalitatif ve kantitatif bakımdan değişmeler sermaye hasıla katsayısını ve dolayısıyla gelir düzeyini belirleyecektir ve büyüme oranını etkileyecektir.

Horrod, dengeli ve aynı karar büyüme sorununa girişimcilerin üretim ile ilgili kararları yönünden yaklaşmaktadır¹⁰⁷. Horrod ve Domar büyüme modelleri daha çok çözümlenme ile büyüme olgusunu ifade etmişlerdir. Beşeri faktöre gereken önem verilmemiş ve arka plana itilmiştir

5. NEOKLASİK BÜYÜME MODELİ VE BEŞERİ SERMAYE

Harrod ve Domar'dan beri ekonomistler açıklamalarını, yaşam standardında yükselme sağlayan sermaye birikimine yöneltmişlerdir. Geleneksel yaklaşımlar sermaye birikimini ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olarak görmesine rağmen, bilgi birikimin destekleyici rolünü göz ardı edememişlerdir. Bilgi birikimi Solow'un ve birçok izleyicisinin yazılarında iki farklı işleve sahiptir. İlki teknolojik gelişme, girdi birikimiyle açıklanamayan milli hasıladaki artışın ölçülen kısmı olan Solow artığını açıklamaya yardımcı olabilir. İkincisi sermayenin temel kaynaklara oranı büyümeye (artmaya) başladığı zaman bile, teknolojik gelişme sermaye birikiminin devam etmesini sağlar¹⁰⁸.

Neoklasik ekonomik doktrinler içerisinde, eğitime ve onun getirisine analitik bir biçim verilmiştir. Eğitimin yatırım olarak düşünülmesi güçlü bir biçimde savunulmuş ve marjinal getirilerin marjinal maliyete eşit olduğu düzeye kadar eğitime yatırım

¹⁰⁵ Mükerrerem Hiç, a.g.e., s. 79-80.

¹⁰⁶ Ergül Han, *Kalkınma Planlaması*, (4. Baskı. Eskişehir: Metin Ofset Matbaacılık, 1995), s. 75.

¹⁰⁷ Erdoğan Alkin, a.g.e, s, 130.

¹⁰⁸ Gene M. Grosman and Helpman, *Innovation and Growth in Global Economy*, (Sixth Printing. Cambridge Massachusetts, London England: The Mit Press, 1997), s. 22-23.

yapılması önerilmiştir. Başka bir deyişle eğitim beşeri sermayesi oluşumunun ve gelir akımlarını artırmanın güçlü ve etkin bir kaynağı olarak ele alınmıştır¹⁰⁹.

Harrod ve Domar büyüme modelini, Neoklasik iktisatçılar aslında Neoklasik yaklaşımın özel bir hali olan sabit emek sermaye oranını içerdiği için eleştirmektedir. Bu bağlamda Tobin, Swan ve Solow üretim sürecinde emek ve sermayenin birbirini ikame edecekleri varsayımından hareketle Neoklasik olarak nitelenen büyüme modelleri geliştirmişlerdir. Bu modellere Neoklasik denmesinin nedeni tam rekabet koşullarını, üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerine göre ödeme yapıldığını, tam istihdamı ve değişen bir sermaye çıktı oranını kabul etmeleridir. Neoklasik adı altında birçok model geliştirilmiştir¹¹⁰. Fakat bu bölümde büyük çoğunlukla dinamik makro ekonomi kitaplarında da temel alınan Solow-Swan'ın büyüme modelinin temelleri incelenecektir.

5.1. Dışsal Tasarruf Oranı İle Neoklasik Slow-Swan Büyüme Modelinin Temel Yapısı

Fiziksel sermaye $K(t)$ ve emek $L(t)$ olmak üzere iki girdili üretim fonksiyonu (7) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$Y(t) = F[K(t), L(t), t] \quad (7)$$

Burada $Y(t)$, t zamanında üretilen çıktı düzeyidir. Üretim fonksiyonu, teknolojik gelişmenin etkilerini yansıtmak için zamana bağlıdır. Eğer 1995 yılında kullanılan teknoloji daha ileri düzeydeyse aynı miktar sermaye ve emek 1995'de 1895 'den daha fazla üretim sağlar. Kapalı bir ekonominin olduğu varsayılmıştır. Ülke vatandaşları dışarıdan yabancı mal almazlar ve dışarıya mal satmazlar. Kapalı ekonomide üretim gelire eşittir. $s(\bullet)$, gelirin tasarruf edilen kısmını, $1-s(\bullet)$ ise gelirin tüketilen kısmını gösterir. $s(\bullet)$ dışsal bir değişkendir. Solow(1956) ve Swan (1956) makalelerinde sabit tasarruf oranı $s(\bullet) = s > 0$ varsayımı yapmışlardır. Sermayenin sabit oranda aşındığı farz edilmiştir. $\delta > 0$ zaman içerisinde, sermaye stokunun sabit bir kısmı tükenir ve bundan

¹⁰⁹ D. R. Veena, a.g.e., s.2.

¹¹⁰ İlker Parasız, Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997, Bursa, s. 81.

dolayı daha fazla üretim için kullanılamaz. Belli bir zaman aralığında fiziksel sermaye stokundaki net artış, toplam yatırımdan sermayenin aşınma miktarı çıkarılarak bulunur.

$$\dot{K} = I - \delta K = s \cdot F(K, L, t) - \delta K \quad (8)$$

Burada, değişkenler üzerindeki nokta, $\dot{K}$ gibi, zamanla ilgili farklılığı belirtir ve $0 \leq s \leq 1$ 'dir. Denklem (8) verili bir teknoloji ve işgücü için K 'nin dinamiklerini gösterir. İşgücü (L), katılım oranındaki değişiklik ve tipik işçinin çalışma zamanındaki değişiklik nedeniyle zaman içinde değişir. İşgücü dıştan kaynaklanan sabit oransal bir

hızla (n) büyümektedir. $\frac{\dot{L}}{L} = n$ ve herkes veri yoğunlukla çalışır. Bu bölümde, ilk

başta teknolojik gelişme ihmal edilerek $F(\bullet)$ 'nin zamandan bağımsız olduğu varsayımı yapılacaktır. Daha sonra ise, teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

5.2. Neoklasik Üretim Fonksiyonu

Teknolojik gelişme göz ardı edildiğinde üretim fonksiyonu,

$Y = F(K, L)$ 'dir.

Eğer izleyen üç özellik sağlanırsa, üretim fonksiyonu Neoklasiktir. İlki, bütün $K > 0$ ve $L > 0$ için, $F(\bullet)$ her bir girdi için pozitif ve azalan marjinal verimliliği gösterir.

$$\frac{\partial F}{\partial K} > 0, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial K^2} < 0$$

(9)

$$\frac{\partial F}{\partial L} > 0, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial L^2} < 0$$

İkincisi, $F(\bullet)$ ölçeğe göre sabit getiri gösterir.

$$F(\lambda K, \lambda L) = \lambda \cdot F(K, L) \quad \lambda > 0 \quad (10)$$

Üçüncüsü, sermaye veya işgücü sifıra yaklaştığında sermayenin veya emeğin marjinal ürünü sonsuza yakınsar ve sermaye veya işgücü sonsuza yaklaştığında, marjinal ürünleri sifıra yakınsar.

$$\lim_{K \rightarrow 0} (F_K) = \lim_{L \rightarrow 0} (F_L) = \infty \quad (11)$$

$$\lim_{K \rightarrow \infty} (F_K) = \lim_{L \rightarrow \infty} (F_L) = 0$$

Bu son özellik Inada şartı olarak adlandırılır. Ölçeğe göre sabit getiri durumu söz konusu olduğu için çıktı (12) nolu denklemdeki gibi yazılabilir.

$$Y = F(K, L) = L \cdot F(K/L, 1) = L \cdot f(k) \quad (12)$$

$k \equiv \frac{K}{L}$, sermaye emek oranını ; $y \equiv \frac{Y}{L}$ kişi başına çıktı miktarını gösterir. Üretim fonksiyonu $y = f(k)$ biçiminde yazılabilir. Neoklasik üretim fonksiyonunda her iki girdi de önemlidir. Denklem (9) ve (11)'de gösterilen Neoklasik özellikler üretim için $F(0, L) = F(K, 0) = f(0) = 0$ her girdinin önemli olduğunu belirtir¹¹¹. Neoklasik üretim fonksiyonunda iki girdinin önemli olduğu matematiksel olarak kanıtlanabilir. Bu önermenin kanıtlanması için, ilk başta eğer $Y \rightarrow \infty$ yaklaşıyorsa, K 'nın da sonsuza yaklaştığı belirtilmiştir.

$$\lim_{K \rightarrow \infty} \frac{Y}{K} = \lim_{K \rightarrow \infty} \frac{\partial Y}{\partial K} = 0$$

İlk denklem l'Hopital's kuralından, ikincisi Inada şartından kaynaklanır. Eğer K sonsuza yaklaştığında Y herhangi bir sonlu değer alıyorsa,

$$\lim_{K \rightarrow \infty} \frac{Y}{K} = 0 \text{ dir.}$$

Ölçeğe göre sabit getiri kavramından da bilindiği gibi, herhangi bir sonlu L değeri için;

$$\lim_{K \rightarrow \infty} \frac{Y}{K} = \lim_{K \rightarrow \infty} [F(1, \frac{L}{K})] = F(1, 0) \text{ dir.}$$

¹¹¹ Robert Barro, Xavier, Sala-i Martin, Economic Growth, (Newyork: McGraw-Hill, 1995), s.14- 17.

Sonuç olarak $F(1,0)=0$ 'dır. Ölçeğe göre sabit getiri durumu nedeniyle, herhangi bir sonlu K değeri için, $F(K,0)=KF(1,0)=0$ 'dır.

Benzer işlemlerle herhangi bir sonlu L değeri için, $F(0,L)=0$ eşitliği elde edilebilir. Bu sonuçlar üretim için her iki girdinin önemli olduğunu kanıtlamaktadır¹¹².

Neoklasik üretim fonksiyonu tarafından açıklanan ekonominin dinamik davranışı analiz edilebilir. Sonuç büyüme modeli, Solow (1956) ve Swan (1956)'nın önemli katkılarından dolayı, Solow-Swan modeli olarak adlandırılır.

Sermaye stokunda zaman içinde meydana gelen değişmeyi veren denklem (8)'in her iki tarafı L 'ye bölüldüğünde,

$\frac{\dot{K}}{L} = sf(k) - \delta k$ eşitliği elde edilir. Eşitliğin sağ tarafı kişi başına değişkenleri içerir, fakat sol tarafı içermez.

$\frac{\dot{L}}{L} = n$ koşulunu kullanarak, $\frac{\dot{K}}{L}$ k 'nın bir fonksiyonu olarak yazılabilir.

$$\dot{k} \equiv \frac{d(K/L)}{dt} = \left[\frac{K(t)}{L(t)} \right]'$$

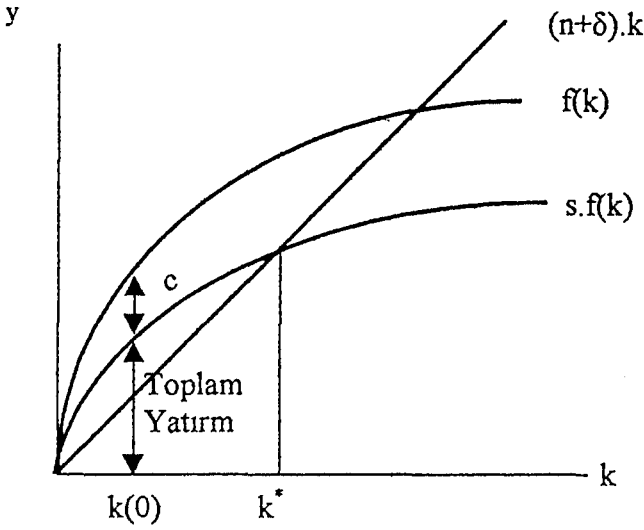
$$= \frac{\dot{K}(t).L(t) - \dot{L}(t).K(t)}{L^2} = \frac{\dot{K}}{L} - nk$$

$\dot{K}/L = s.f(k) - \delta k$ denklemi $\dot{k}$ 'da yerine konulduğunda,

$\dot{k} = s.f(k) - k(\delta + n)$ (13) nolu denklem elde edilir. Bulunan son denklem Solow-Swan modelinin temel fark denklemidir. Bu doğrusal olmayan denklem sadece k 'ya bağlıdır.

¹¹²Robert Barro, Xavier Sala-i Martin, a.g.e., s.52.

(13) nolu denklemin sağ tarafındaki $n+\delta$ terimi, sermaye/emek oranı için ($k \equiv \frac{K}{L}$) aşınma oranıdır. Eğer tasarruf oranı (s) sıfır olsaydı, k kısmen K 'nin δ oranında aşınması nedeniyle ve kısmen L 'nin n oranında büyümesi nedeniyle azalmış olacaktı.

Şekil 2. Solow- Swan Modeli

Şekil 2, (13) nolu denklemin işleme yöntemini gösterir.

Şekil 2'de, $f(k)$ üretim fonksiyonudur. Fark denkleminde de görülen $s.f(k)$ terimi, tasarruf oranı ile çarpımı dışında üretim fonksiyonuna benzer. $s.f(k)$ eğrisi orjinden başlar (çünkü $f(0)=0$ dır) ve pozitif eğime sahiptir. ($f'(k) > 0$) k arttıkça $f''(k) < 0$ durumu söz konusu olduğu için eğri yatıklaşır. İnada şartı $s.f(k)$ eğrisinin $k=0$ 'da dikey ve k sonsuza yaklaştığında yatay hale geldiğini gösterir. (13) nolu denklemdaki diğer terim $(n+\delta).k$, Şekil 2'de $n+\delta$ pozitif eğimle orjinden başlayan bir doğru olarak görülür.

Durağan durum, çeşitli büyüklüklerin sabit oranda büyüdüğü bir durum olarak ifade edilir. Solow Swan modelinde durağan durum (13) nolu denklemdaki kişi başına sermaye miktarındaki değişimin sıfır ($\dot{k}=0$) olması ile ilişkilidir. $s.f(k)$ eğrisi ile $(n+\delta).k$

doğrusunun kesiştiği noktada $\dot{k}=0$ olduğundan durağan durum dengesi söz konusudur. Cebirsel olarak k^* bu şartı sağlar.

$$s \cdot f(k^*) = (n + \delta)k^*$$

k durağan durumda sabit olduğu için, y ve c de sırasıyla $y^*=f(k^*)$ ve $c^*=(1-s) f(k^*)$ değerlerinde sabittir. Bundan dolayı, Neoklasik modelde, k , y ve c 'nin kişi başına miktarları durağan durumda artmaz. Kişi başına büyüklüklerin sabit oluşu k , y ve c değişkenlerinin durağan durumda nüfus artış oranı, n , kadar büyüdüğü anlamına gelir. Tasarruf oranındaki (s), nüfus artış (n) oranındaki, aşınma oranındaki (δ) ve üretim fonksiyonunda $f(\cdot)$ kayma ile temsil edilen teknoloji seviyesindeki değişikliklerin tümü çeşitli büyüklüklerin kişi başına seviyeleri üzerinde etkiye sahiptir. Örneğin şekil 2'de üretim fonksiyonunda yukarı doğru oransal bir değişme veya s 'deki artış $s \cdot f(k)$ eğrisini yukarıya doğru kaydırır ve böylece k^* da artışa yol açar. Aşınma oranı, nüfus artış oranı, tasarruf oranı ve teknoloji seviyesindeki değişmeler kişi başına çıktı, sermaye ve tüketim durağan durum büyüme oranlarını etkilemez, hepsi sıfıra eşittir.

5.3. Modelin Geçiş Dinamikleri

Solow Swan modelinde uzun dönem büyüme oranları tamamen dışsal unsurlar tarafından belirlenir. Bundan dolayı uzun döneme ilişkin temel öneme sahip sonuçlar olumsuzdur. Örneğin, durağan durum büyüme oranları tasarruf oranından ve üretim fonksiyonu seviyesinden bağımsızdır. Ancak model geçiş dinamikleri ile ilgili birçok dikkat çekici uygulamalara sahiptir. Bu geçiş, ekonominin kişi başına gelirinin kendi durağan değerine ve diğer ekonomilerin kişi başına gelirlerine doğru nasıl yakınsayacağını gösterir.

$\dot{k} = s \cdot f(k) - (n + \delta)k$ denkleminin her iki tarafı k 'ya bölüldüğünde, k 'nın büyüme oranı bulunabilir.

$$y_k \equiv \dot{k} / k = sf(k)/k - (n + \delta) \quad (14)$$

Zamanın her noktasında, bir değişkenin büyüme oranı seviyesi, değişkenin kişi başına büyüme oranı artı nüfus artış oranına eşittir. Örneğin, sermayenin büyüme oranı

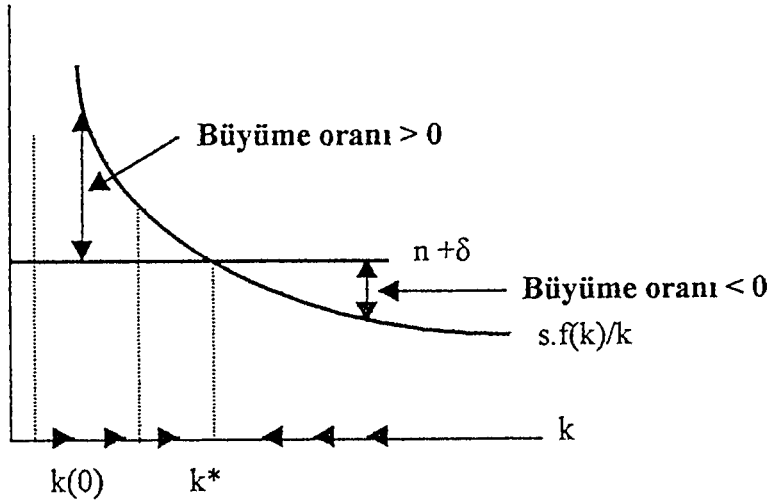
$$y_k = y_k + n$$

Denklem (14) y_k 'nin, $sf(k)/k$ ve $(n+\delta)$ terimleri arasındaki farka eşit olduğunu belirtir. İlk terim aşağı eğilimli eğridir. Asimptotları k sonsuza yaklaştığında sifıra ve $k=0$ olduğunda sonsuza yaklaşır.

$\lim_{k \rightarrow 0} [sf(k)/k=0/0]$ l'Hopital kuralını uygulandığında, İnada şartı gereği,

$\lim_{k \rightarrow 0} [sf(k)/k] = \lim_{k \rightarrow 0} [s f'(k)] = \infty$ elde edilir. Benzer bir şekilde $\lim_{k \rightarrow \infty} [f'(k)]=0$ İnada şartı gereği,

$\lim_{k \rightarrow \infty} [sf(k)/k]=0$ 'dır.

Şekil 3. Solow Swan Modelinin Dinamikleri

Şekil 3, durağan durumun solunda $s.f(k)/k$ eğrisinin $n+\delta$ doğrusunun üzerinde olduğunu gösterir. Bundan dolayı k 'nin büyüme oranı pozitifdir ve k zaman içerisinde yükselir. k arttıkça y_k azalır ve k , k^* 'a yaklaştığında y_k 'a sifıra yaklaşır. Ekonomi asimptotik olarak, k , y ve c 'nin değişmediği durağan duruma doğru yaklaşma eğilimindedir.

Bu sonuçların kaynağı sermayenin azalan getirisidir. k nispeten düşük olduğunda, sermayenin ortalama ürünü $f'(k)/k$ nispeten yüksektir.

konusudur. Sadece çalışan kişilerin sayısına bakmak yerine, gelişmiş eğitimi ve bugünün işçilerini bir yüzyıl öncesinin işçilerinden daha verimli yapan teknoloji stoku dikkate alınarak etkin emek arzı hesaba katılmıştır. L etkin emek girdisi olarak ve n etkin emek girdisinin büyüme oranı olarak yorumlanmaktadır¹¹⁴. $Y=F(K,LT)$ üretim fonksiyonunu kullanılmıştır. Yani teknoloji değişkeni üretim fonksiyonuna işgücü ile çarpılmak suretiyle dahil edilmektedir. Bu biçimde bir üretim fonksiyonunun altında şu varsayım yatmaktadır: Mevcut sermaye stoku veri iken, teknolojik ilerleme hasılanın belirli bir miktarını üretmek için ihtiyaç duyulan işgücü miktarını düşürür¹¹⁵.

5.4.1.2.Yansız Teknolojik Değişme

Teknolojinin sadece işçileri daha fazla etkin yaptığı sermaye girdisi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı varsayımı, ilk yaklaşım ile ilgili bir sorundur. Daha gerçekçi bir varsayım, teknolojinin hem işgücü hem de sermayeyi daha etkin yaptığıdır. Teknolojik değişimin bu yansız tipi açıkça $Y=AF(K,L)$ ve $Y/N=Af(K/L)$ denklemlerindeki otonom büyüme faktörünün zaman içinde artacağını belirtir. Eğer eğitim, yenilik, araştırma A'nın her yıl değerini arttırırsa, o zaman gayrisafı yurtiçi hasıla düzenli olarak artabilecektir. Kişi başına yurtiçi hasılanın büyüme oranı, $(y-n)$, $(y-n)=a+b(k-n)$ 'dir.

a= Otonom büyüme faktörünün artış oranı

b=Sermaye girdisine göre çıktının esnekliği

Solow büyüme teorisini geliştirdikten sonra, teorisini otonom büyüme faktörünün ölçümüne uygulamıştır. a diğer değişkenler aracılığıyla hesaplanabilir.

$$a=(y-n)-b(k-n) \quad (15)$$

Solow'un 1909-1957 yılları arasında çalıştığı dönemde çalışma başına hasıladaki artışın 7/8'i eğitim, araştırma, yenilik ve diğer gelişmeleri kapsayan en geniş anlamda teknik gelişmeye dayandırılmışken, sadece kalan 1/8'i çalışma saati başına sermaye stokundaki artışa $(k-n)$ atfedilmiştir¹¹⁶. Fakat (15) nolu eşitlik, ekonomik

¹¹⁴ Robert J. Gordon, *Macro Economics*, (Sixth Edition, USA: HarperCollins Publishers, 1993), s.360.

¹¹⁵ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, a.g.e., s.556.

¹¹⁶ Robert J. Gordon, a.g.e.,1993,s.

büyümeden ve onu yavaşlatıcı kaynaklarından (1973'den bu yana dünya çapında meydana gelen gibi) sadece yüzeysel olarak bahseder.

5.5. Teknolojik Gelişmenin Varlığında Durağan Durum Dengesi

Burada şöyle bir üretim fonksiyonu kullanılmaktadır.

$$Y=F(K,LT)$$

Tasarruf oranının sabit ve s 'ye eşit olduğu ve yatırımın tasarrufa eşit olduğu varsayımıyla yatırım şu şekilde olacaktır:

$$I=S=sY \quad (16)$$

(16) nolu eşitliğin her iki yanı etkin işgücü miktarına bölüldüğünde;

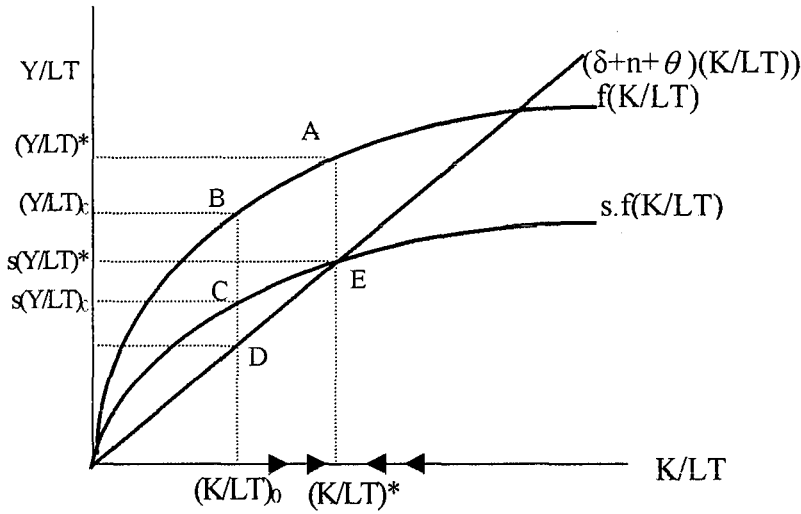
$$\frac{I}{LT} = s \frac{Y}{LT} \quad (17)$$

(17) nolu eşitlik bulunur. Etkin emek birimi başına hasıla yerine üretim fonksiyonundan bulunan ifade yerleştirirse eşitlik (18) elde edilir.

$$\frac{I}{LT} = sf\left(\frac{K}{LT}\right) \quad (18)$$

Etkin işgücü birimi başına yatırım ve sermaye arasındaki bu ilişki şekil 4'de gösterilmiştir. Sermaye/etkin emek oranını (K/LT) aynı düzeyde tutmak için sermaye stokunun (K) etkin emek (LT) miktarındaki artışla orantılı olarak artırılması gerekir. Nüfusun ve işçi sayısının n oranında arttığı, teknolojik ilerleme oranının θ 'ya eşit olduğu varsayılmıştır. Bu iki varsayım birlikte etkin işgücünün (LT) büyüme oranının $(n+\theta)$ 'ya eşit olduğunu ifade eder. Daha önceden olduğu gibi, δ sermayenin amortisman oranıdır. Bu durumda etkin emek birimi başına belli bir sermaye düzeyini koruyabilmek için gerekli yatırım düzeyi (19) nolu denklemdeki gibi olacaktır.

$$\frac{I}{LT} = s \frac{Y}{LT} = sf\left(\frac{K}{LT}\right) = (\delta + n + \theta) \frac{K}{LT} \quad (19)$$

Şekil 4. Etkin Emek Birimi Başına Sermaye ve Hasılının Dinamiği: Teknolojik İlerlemenin Varlığında Durağan Durum Dengesi

$\delta(K/LT)$ kadarlık yatırım sadece sermaye stokundaki yıpranmayı telafi etmek için gereklidir. Etkin emek birimi başına sermaye düzeyini sabit tutmak için gereken yatırım düzeyi, şekil(4)'deki $(\delta+n+\theta)\frac{K}{LT}$ eğrisi ile gösterilmiştir. Bu eğrinin eğimi $(\delta+n+\theta)$ 'ya eşittir. Ekonominin uzun dönemde dengeye ya da durağan duruma nasıl geldiğini görmek için tasarruf fonksiyonu üzerindeki C noktasına bakıldığında, bu nokta için etkin emek birimi başına sermaye düzeyi $(K/LT)_0$ 'dır. Buna karşılık gelen etkin emek birimi başına hasıla düzeyi $(Y/LT)_0$ 'dır. Etkin emek birimi başına yatırım $s(Y/LT)_0$ kadar olup, bu miktar etkin emek birimi başına sermayenin bu düzeyini sürdürebilmek için gerekli yatırım miktarından CD aralığı kadar daha fazladır. Bunun sonucu olarak etkin emek birimi başına sermaye miktarı yükselecektir. Böylece $(K/LT)_0$ 'dan başlayarak, ekonomi zaman içinde etkin emek başına sermaye düzeyinin artmasıyla sağa doğru kayar. Bu süreç, etkin emek birimi başına sermayenin $(K/LT)^*$ 'a erişmesine kadar devam eder. Etkin emek başına sermayenin bu düzeyinde üretilen hasıladan yatırımlara ayrılan pay, tam tamına etkin emek birimi başına sermaye düzeyini korumaya yetmektedir. Buna göre uzun dönemde, etkin emek birimi başına sermaye ve de hasıla sabit bir düzeye ulaşır. Diğer bir ifadeyle, bu ekonominin durağan

durumu, etkin emek birimi başına hasıla ve sermayenin sabit olduğu durumdur. Şekil 4'de bu değerler $(Y/LT)^*$ ve $(K/LT)^*$ olarak gösterilmiştir. Bu sonuç, ekonomide durağan durumda, hasılanın sabit olmadığını, fakat etkin emek birimi başına hasılanın sabit olduğunu ifade etmektedir. Eğer etkin emek miktarı sabit olsaydı, o zaman hasıla da sabit olurdu. Bu ise durağan durumda hasılanın (Y) etkin emek (LT) ile aynı oranda büyüdüğünü belirtir. Etkin emek miktarı $(n+\theta)$ oranında büyüdüğü için, durağan durumda toplam hasıladaki büyüme de $(n+\theta)$ 'ya eşittir. Aynı durum sermaye için de geçerlidir. Durağan etkin emek başına sermaye sabit olduğu için, toplam sermaye de $(n+\theta)$ oranında artacaktır. Durağan durumda hasılanın büyüme oranı, nüfus artış oranı ile teknolojik ilerleme oranının toplamı olan $(n+\theta)$ 'ya eşittir. Yani büyüme oranı tasarruf oranından bağımsızdır. Şimdiye kadar toplam hasılanın davranışı üzerine yoğunlaşmıştır. Toplam hasılaya değil de zaman içinde yaşam standardına neler olduğuna ilişkin bir sonuç elde edebilmek için, etkin emek birimi başına hasıla yerine, kişi başına hasılanın davranışlarının incelenmesi gerekir. Nüfus ile işgücü aynı oranda büyüdüğü için, işçi başına hasıla ile kişi başına hasıla aynı biçimde değişmektedir. Hasıla $(n+\theta)$ oranında büyüdüğü için, ve çalışanların sayısı n oranında arttığı için, etkin işçi başına hasıla θ oranında büyür. Diğer bir ifade ile durağan durumda, işçi başına hasıla teknolojik ilerleme oranında büyümektedir¹¹⁷.

Neoklasik üretim fonksiyonunda matematiksel olarak da kanıtlandığı gibi, emek ve sermaye önemli iki girdidir. Sermaye birikimi tek başına sürekli büyümeyi sağlayamamıştır. Ekonomi, şekil 2 'de gösterildiği gibi durağan durum dengesine ulaşır. Slow-Swan'ın modelinde durağan duruma ulaşıldığında kişi başına üretimin büyüme hızı sıfır olmaktadır. İktisatçılar bu durumda uzun dönem ekonomik büyüme hızını; beşeri unsurun verimliliğini arttıran dışsal teknolojik ilerlemelerle açıklamışlardır. Emek gücünün sağlık, eğitim ve beceri düzeyine bağlı etkinliğini arttıran teknolojik ilerleme etkin emek değişkeni biçiminde üretim fonksiyonuna dahil edilmiştir. Neoklasik büyüme modelinde önemine kısmen değinilen beşeri sermaye, 1980 yılları sonlarında Kuzey Amerika kökenli iktisatçılar tarafından ortaya atılan içsel büyüme

¹¹⁷ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, a.g.e., s.556-559.

modellerinde büyümenin başlıca kaynağı olarak görülmüş ve beşeri sermaye modelleri geliştirilmiş ve fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak görülmüştür.

6. İÇSEL BÜYÜME TEORİSİNİN TEMEL YAPISI VE BEŞERİ SERMAYE

Solow büyüme modelinin 1950'lerdeki gelişiminden bu yana, ekonomistler modelin bazı uygulamalarını ve görüşlerini eleştirmişlerdi. Solow modeli ile ilgili üç büyük sorun; dışsallık, teşvikler ve yakınsama olarak adlandırılır. İlk sorun, teknik değişimin (a, otonom büyüme faktörü) dışsal olması ve bütünüyle açıklanamamasıdır¹¹⁸. Neoklasik modelde, teknoloji iktisatçılar açısından adeta bir kara kutu olarak görülmüş, başka bir deyişte, teknolojik ilerlemenin bütünü, mühendislik biliminin bir alt disiplini olarak kabul edilerek iktisatçıların ilgi alanı dışında bırakılmıştır. Bu haliyle teknolojik gelişme, dışsal ve fen bilimlerindeki tesadüfi ilerlemelere bağlı bir olgu durumuna indirgenmiştir¹¹⁹. İkinci sorun, model teknik gelişiminin niçin sürekli meydana geldiği hakkında bir açıklamaya sahip değildir. İki üretim faktörlü Neoklasik büyüme modeli, tüm çıktının sermaye ve emeğe gelir olarak ödenmesi gerektiğini varsaymaktadır. Bu durumda, teknolojik yeniliğin olası karşılığı için gelir kalmamaktadır.

Yatırımcılar veya araştırmacı çalışanlar için herhangi bir teşvik yoktur ve bu yüzden niçin serbest piyasa ekonomisinin teknik değişme yarattığı konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Üçüncü sorun, yakınsamadır. Eğer teknolojik değişme hiçbir çaba sarf edilmeden, dıştan kaynaklanan nedenlerden dolayı ortaya çıkıyorsa, o zaman her ülke aynı teknoloji seviyesine ulaşmada eşit şansa sahip olmaktadır¹²⁰. Neoklasik büyüme modeli, sonuç itibariyle, teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yakınlaşacağı ve oranın da "sıfır" olacağı sonucuna varmaktadır. Bu hipoteze literatürde yakınlaşma hipotezi

¹¹⁸ Robert J. Gordon, a.g.e., s. 360.

¹¹⁹ Aykut Kibritçioğlu., a.g.e., s. 214.

¹²⁰ Robert J. Gordon, a.g.e., s. 360.

(convergence hypothesis) ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomileri yakalamalarına da yakalama süreci (catching up process) adı verilmektedir. Burada, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında büyüme oranlarının farklılaşmasına yol açan temel varsayımlar; ülkelerin faktör donanımlarının farklı olduğu ve sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı hakkındadır. Hipoteze göre, yakalama süreci, zengin ülkelerden, sermayenin getirisi henüz yüksek olduğu gelişmekte olan (sermayesi kıt) lkelere doğru bir sermaye akışının olduğunu ima eder. Yani uluslararası faiz haddi farklılıkları, sürecin işleyişine eşlik eder ve sermaye akımını uyarır. Ancak, zamanla uluslararası sermaye hareketleri, faiz haddi farklılıklarının ortadan kalkmasına ve sonuçta ülkelerin reel büyüme oranlarının sıfıra doğru gitmesine ve birbirlerine yakınlaşmasına yol aar¹²¹. Fakat Solow modelinin bu tahmini açıkça yanlıştır. Gelişmiş endüstriyel ülkeler, birçok fakir Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinden yaşam standardı bakımından yakınlaşmak yerine uzaklařmaktadır¹²². 1980’li yılların sonlarından itibaren, geliştirilen İçsel büyüme teorisi Neoklasik teoriye alternatif olarak ortaya çıkmamış, aynı söylem içerisinde kalarak, üretim fonksiyonundaki bazı teknik değişikliklerle, o gnedek ampirik çalışmaların ortaya çıkardığı bazı sakıncaları ve eksiklikleri tartışmayı amalamıřtır¹²³. Bu modelin, İçsel büyüme modeli olarak adlandırılmasının sebebi, teknik değişmenin dışsal, tepeden inme olması varsayımından ziyade ekonomik teşviklere karşılık piyasa faaliyetlerinin sonucu olarak açıklama girişimidir. İçsel büyüme teorisinin baş yaratıcıları Paul Romer, E.Lucas’dır¹²⁴. İçsel büyüme teorisini savunanlar birbirinden farklı konuları ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle aslında tek bir teoriden söz etmek zordur. Bunları grup yapan ortak noktalardan biri, büyümenin uzun vadede endojen olarak belirlenmesi düşüncesidir ki, bunun da birbirinden farklı iktisadi unsurlarla açıklaması söz konusudur¹²⁵. Günümüzde artık bilgi birikimi ve teknik ilerlemeyi (Romer 1986), doğurganlık faktörünü (Becker, Murphy ve Tamura 1990), beşeri sermaye formasyonuna (Lucas 1988) ve hatta politik

¹²¹ Aykut Kibritçioğlu, a.g.e., s. 214.

¹²² Robert J. Gordon, a.g.e., s. 360.

¹²³ Bilmez Bülent Can, Nilgün Con-Gruhlke, “Gelişme Ekonomisinde “Yeni” Arayışlar: Endojen Büyüme Teorileri” İktisat Dergisi, Sayı no 374, (Aralık 1997), s. 64.

¹²⁴ Robert J. Gordon, a.g.e., s. 360-361.

¹²⁵ Bilmez Bülent Can, Nilgün Con-Gruhlke, a.g.e., s. 66.

gelişmenin yol açtığı politik kararları, içsel değişkenler olarak kabul eden modeller bulunmaktadır¹²⁶.

İçsel büyüme teorisinde önemli unsurlardan biri bilgidir. Bilgiden, kitap ve patent gibi tek tek bireylerden bağımsız, genel teorik bilgi anlaşılmaktadır. İnsan sermayeden anlaşılan ise, üretim sürecinde yer alan bireylerin sahip olduğu kişisel birikim ve beceridir. Genel teorik bilgiyi üreten iki farklı mekanizmadan söz edilebilir:

- a. Bu amaca yönelik araştırma-geliştirme etkinlikleri.
- b. Üretim sürecinde edinilen deneyim (yaparak öğrenme).

İçsel Büyüme teorisyenlerine göre buluşlar ve yenilikler tek tek ele alındığında araştırmacının dışında gelişen unsurların etkisiyle ortaya çıkıyorlarmış gibi görünseler de, makro ekonomik açıdan bakıldıklarında toplam buluş ve yeni bilgi oranı endojen bir unsurdur. (Romer, 1994) Yeni bilgi üzerinde mülkiyet hakkının tam olarak uygulanması mümkün değildir. İyi işleyen bir patentleme sistemiyle yeni buluşların ticari kullanımı düzenlenebilir ama, bu bilginin yayılması hiçbir zaman tam olarak engellenemez. Bilgi yayılmasının mekanizmaları çok yönlüdür. Örneğin şirket içi bilgiye sahip olan bir eleman, rakip şirkete geçtiğinde, mevcut bilginin en azından bir bölümünü birlikte götürebilir. Rakip şirketlerin ürünlerinin taklidi yoluyla da bir şirketin yabancı teknik bilgiyi ele geçirmesi mümkündür Böylece bir bilgi transferi, bilgiyi üreten tarafın istememesine rağmen gerçekleşir. Sonuç olarak yeni bilginin kullanılmasından dolayı belli bir bedel ödenmez. Bilgi üretmek niyetindeki bir yatırımcı, rakiplerinin de bu bilgiden yararlanacağını bilmekle birlikte bunu engelleyemez. Bu durum araştırma-geliştirmeye yönelik yatırım yapma isteğini azaltabilir. Bilgi dışsallıklarının bu özelliği nedeniyle, özel araştırma-geliştirme etkinliklerinin toplam ekonomiye sağladığı getiri tek tek yatırımcılara sağladığı getiriye aşar. Nitekim, sonuçta toplam ekonomi açısından araştırmalara “gereğinden az” kaynak aktarılır. Sorunun böyle konulması, toplam ekonomik refah nedeniyle araştırma geliştirmeyi destekleme yönünde iktisat

¹²⁶ Alessandro Pio, , “İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?”, Çeviren: Nurcan Özkaplan Ekonomik Yaklaşım, Cilt no 4, Sayı no: 10, (1993), s. 109.

politikalarının uygulanması gerektiği düşüncesine yol açar: Nitekim Romer'e göre, teknik ilerleme ve dolayısıyla da iktisadi büyümenin tohumları yüksek teknoloji girişimlerinin laboratuvarlarında aranmalıdır. Teknik bilginin kamu malı özelliği taşımasının bir sonucu olarak, yeni bir ürün yaratılabilir veya eski ürünler geliştirilebilir. Diğer yandan yatırım mallarının çeşitliliği artabilir. Bunun sonucu da üretimde verimliliğin artmasıdır. Romer'e göre, bu durumda, araştırma geliştirme alanında yatırım için tek bir motivasyon vardır: Yeni icat edilen ürünlerin satışında tekel konumu. Tekel olmaktan kaynaklanan kâr, ancak bu tekel durumunu yaratan sıkı bir patent sistemi ile veya bilgi yayılmasının engellenmesi durumunda mümkündür. Bilginin yanı sıra, İçsel büyüme teorisinde önemli diğer bir unsur ise beşeri sermayedir¹²⁷. İşçi başına hasıla, emek başına hem fiziksel ve hem de beşeri sermayenin düzeyine bağlıdır. Sermayenin her iki türü de biriktirilebilir; bu birikim birincisi için yatırım yoluyla diğeri için de eğitim ve iş deneyimi yoluyla sağlanabilir. Hem tasarruf oranındaki, hem de hasılanın eğitime harcanan oranındaki artış uzun dönemde işçi başına hasılanın daha yüksek düzeylere ulaşmasına neden olur. Ancak teknolojik ilerleme veri iken bu tür araçlarla sürekli olarak hızlı büyümenin sağlanmasına olanak yoktur. Ancak elbette ki teknolojik ilerleme ekonomideki beşeri sermaye düzeyiyle ilişkilidir ve daha eğitilmiş ve deneyimli işgücü daha hızlı teknolojik ilerlemeyi sağlayabilir¹²⁸.

6.1. İçsel Büyüme Teorisinde AK Modeli

Solow Swan büyüme modelinde de kullanılan iki varsayım, İçsel büyüme modellerinin en basit versiyonu olan AK modelinde de geçerliliğini korumaktadır. Varsayımlardan ilki; sabit dışsal tasarruf oranı, ikincisi teknoloji seviyesinin sabit kaldığıdır. Ak modeli basit olmasına karşın, azalan verimlerin elimine edilmesini göstermede oldukça başarılıdır.

¹²⁷ Bilmez Bülent Can, Nilgün Con-Gruhlke, a.g.e., s. 66-67.

¹²⁸ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, a.g.e., s. 568-569.

İçsel büyüme modellerinin temel özelliği sermayenin azalan getirisinin olmamasıdır. Azalan getirisiz üretim fonksiyonunun en basit versiyonu AK fonksiyonudur.

$$Y = AK \quad (20)$$

A, teknoloji seviyesini belirten pozitif sabittir. Azalan getiri durumunun global yokluğu gerçek dışı görülebilir, fakat bu kanı eğer sermaye (K) beşeri sermayeyi de içerecek şekilde geniş anlamda düşünülürse daha akla yatkın hale gelir. Kişi başına çıktı $y = Ak$, sermayenin ortalama ve marjinal ürünü $A > 0$ seviyesinde sabittir.

$y = f(k)$ olduğu Neoklasik büyüme modelinden bilinmektedir.

$$y = Ak \quad (21)$$

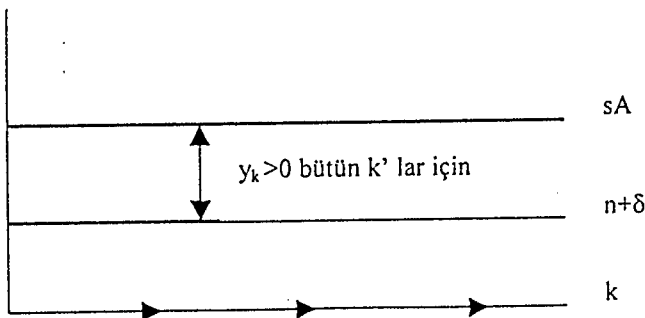
$f(k) = Ak$ eşitliğinin her iki yanını k 'ya böldüğünde,

$\frac{f(k)}{k} = A$ bulunur. Bu bulunan eşitlik (14) nolu denklemde yerine konulduğunda,

$$y_k = sA - (n + \delta) \text{ elde edilmektedir.} \quad (23)$$

Bu modelde, dışsal teknolojik gelişme olmaksızın, kişi başına büyümenin olabileceği gösterilmek istenmektedir. Şekil 5'deki gösterimde Neoklasik büyüme modelini açıklarken çizilen aşağı doğru eğimli $sf(k)/k$ eğrisi sA seviyesinde yatay bir doğru şeklindedir. Bundan dolayı, y_k 'nın değeri sA ve $n + \delta$ doğruları arasındaki yatay uzaklıktır.

Şekil 5. Ak Modeli

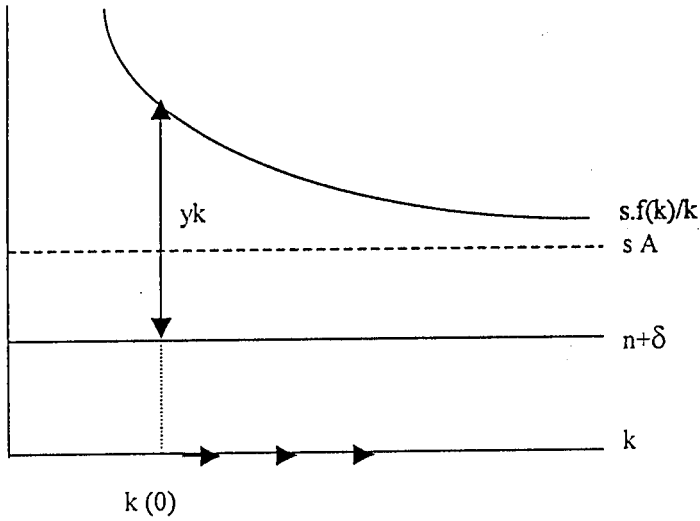
$sA > (n + \delta)$ durumu, şekil 5'de gösterilmiştir. böylece $y_k > 0$ 'dır. Çünkü iki doğru paraleldir. Diğer bir deyişle sonuç olarak k her zaman durağan durumda büyür.

$y_k^* = sA - (n + \delta)$ 'dır. $y = Ak$ olduğu için y_y ' de zamanın her noktasında y_k^* 'a eşittir. Bunlara ek olarak, $c = (1-s)y$ olduğundan, c 'nin büyüme oranı y_k^* 'a eşittir. Böylece, modeldeki bütün kişi başına değişkenler aynı oranda büyümektedir.

$$y = y^* = sA - (n + \delta)$$

Ak teknolojisi ile tarif edilen ekonomi herhangi bir teknolojik gelişme olmasa da, uzun dönem pozitif kişi başına büyüme oranı; tasarruf oranı, nüfus artışı oranı gibi modelin davranışsal parametrelerine bağlıdır. Örneğin, Neoklasik modelden farklı olarak, daha yüksek bir tasarruf oranı s , uzun dönem kişi başına daha yüksek büyüme oranına y^* , yol açar. Benzer şekilde, eğer teknoloji seviyesi A , yükselirse uzun dönem büyüme oranı artar. Aşınma oranındaki (δ) ve nüfus artış (n) oranındaki değişiklikler de kişi başına büyüme oranı üzerinde daimi etkilere sahiptir. Neoklasik büyüme modelinden farklı olarak AK formülasyonu tam veya şartlı yakınsama tahmin etmemektedir. (y 'nin bütün değerleri için $\frac{\partial y_y}{\partial y} = 0$ 'dır) Arrow (1962) tarafından ortaya

atılmış, yaparak öğrenme düşüncesinin kullanıldığı modellerde üretim veya yatırım tecrübeleri verimliliğe katkıda bulunur. Ayrıca bir üretici tarafından öğrenilenler, bilginin bir üreticiden diğerine yayılım süreci aracılığıyla diğerlerinin verimliliklerini yükseltebilir. Bu modellerde ekonomi genelinde daha büyük bir sermaye stoku her bir üretici için teknoloji seviyesini artırır. Sonuç olarak, sermayenin azalan getirisi yerini artan getirilere bırakabilir. İçsel büyüme literatüründe diğer önemli bir fikir, ar-ge harcamaları gibi amaçlı faaliyetler ile arttırılabilen teknoloji seviyesidir. İçsel teknolojik gelişme için bu potansiyel, azalan getirilerden kaçınılmasına yardımcı olabilir.

Şekil 6. Geçiş Dinamikleri ile İçsel Büyüme

Şekil 6, $sf(k)/k$ eğrisinin azalan eğilimli olduğunu ve $n+\delta$ doğrusunun yatay olduğunu gösterir. Şekil 2'den farkı k sonsuza giderken, $sf(k)/k$ eğrisi sıfıra değil, pozitif sA değerine yaklaşır. Eğer çizimde varsayıldığı gibi $sA > n+\delta$ ise durağan durum büyüme oranı y_k^* pozitiftir.

Bu model içsel durağan büyümeyi açıkladığı gibi aynı zamanda Neoklasik modeldeki gibi, şartlı yakınsamayı da tahmin eder¹²⁹.

¹²⁹ Robert Barro, Xavier Salai Martin, a.g.e., s.39-43.

6.3. İçsel Büyüme Modelleri

Çalışmanın konusuna da uygun olması açısından bundan sonraki açıklamalar, İçsel büyüme modelleri çerçevesinde, ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin önemine dikkatleri çeken; Lucas, Nelson Phelps, Barro ve Romer modellerinin incelenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer beşeri sermaye yaklaşımları ve çeşitli uygulama sonuçları da özetlenmeye çalışılmıştır.

İçsel büyüme yazınına öncü katkıları olan Lucas (1988) sürekli büyümenin bir alternatifi olarak beşeri sermaye birikimini vurgulamıştır. Daha spesifik olarak, Lucas eğitim ve yaparak öğrenme olarak adlandırılan iki temel beşeri sermaye birikim (veya beceri edinimi) kaynağı arasında ayırım yapar. Lucas'ın beşeri sermaye teorisi, büyümenin öncelikle beşeri sermayesi birikimi dolayısıyla meydana geldiği fikrine dayalıdır. Bu yüzden, ülkelerin büyüme oranlarındaki farklılıklar esasen ülkelerdeki beşeri sermaye birikim oranlarındaki farklılıklara atfedilir Schumpeteryan büyüme yazını tarafından son zamanlarda ele alınan ve Nelson Phelps (1966)'in önemli katkılarının bulunduğu yaklaşımda ise, ülkelerin yenilik yaratma kabiliyetlerini veya gelişmiş ülkelere yetişme sürecini etkileyen beşeri sermaye stoku ekonomik büyümenin kaynağı olarak görülür.

6.3.1. Lucas Yaklaşımı

Robert Lucas, 1988'de yaptığı katkıyla, bireylerin fiziksel, entelektüel ve teknik kapasitesi olarak tanımladığı beşeri sermayenin, büyümenin başlıca itici gücü olduğunu vurgulamaktadır. Ancak fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olan beşeri sermayede azalan değil, artan verimler süreci söz konusudur. Bu bakış açısı, dolayısıyla beşeri sermaye içsel büyüme yaratacak bir olgudur¹³⁰. Becker'in (1964), beşeri sermaye teorisinden etkilenen Lucas (1988) bir ekonomideki bireylerin zamanlarını üretim ve beceri edinimi (veya okul eğitimi) arasında dağıtırken tercih yaptığını düşünür Beceri

¹³⁰ İlker Parasız, a.g.e., s. 146-147.

edinimi veya okul eğitimi bireylerin gelecekteki verimliliklerini artırır. Eğer h , temsili birimlerin beşeri sermaye stoku ve u , cari üretime tahsis edilen zaman ise, Lucas modelinin iki temel denklemi, (24) ve (25) nolu denklemlerde verilmiştir.

$$y = k^\beta (u \cdot h)^{1-\beta} \quad (24)$$

Bu denklem beşeri sermayenin cari üretimi nasıl etkilediğini gösterir. k , fiziksel sermaye stokudur.

$$\dot{h} = \delta h(1 - u) \quad \delta > 0 \quad (25)$$

Denklem (25), geçerli okul eğitim zamanının $(1-u)$ beşeri sermaye birikimini nasıl etkilediğini gösterir. Eğer, beşeri sermaye birikiminin temel kaynağı eğitimden ziyade yaparak öğrenme ise, (25) nolu denklem (26) nolu denkleme dönüşür.

$$\dot{h} = \delta h \cdot u \quad (26)$$

Ancak yeniliklerde içerilen, rekabet yaratmayan teknolojik bilgiye karşın, beşeri sermaye edinimi mutlaka aynı nesillerin bireyelerine geçen dışsallıklar veya taşmalar içermez. Lucas (1988) modelini tamamlamak için çalışanlar arasında meydana gelen taşmaları temsil eden bir değişkeni, (25) nolu denkleme dahil ederek (27) nolu denklemi elde etmiştir.

$$y = k^\beta (uh)^{1-\beta} (h_a)^\gamma \quad (27)$$

$$h_a = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n h_i, \text{ bireylere geçen ortalama sermaye stokunu belirtir}^{131}.$$

Birçok insanın karşılaşması bir kollektif istidat yaratır ve fikir alışverişini artırır. Burada önemli olan fikir alışverişinin miktarı değil, kalitesidir. O halde toplam beşeri sermaye yerine, ortalama beşeri sermayenin göz önüne alınması yerinde olacaktır. Böylece bir emeğin prodüktivitesi, çevresinde istidat ve beşeri sermaye ne kadar fazlaysa, o kadar yüksek olacaktır. Ortalama beşeri sermaye stoku h_a , tüm ekonomi

¹³¹ Philippe Aghion, Peter Howitt, **Endogenous Growth Theory**, (England: The Mit Press 1998), s.329,330.

üzerinde dışsallık yaratmaktadır. Robert Lucas Cobb-Douglas tipi bir teknoloji hipotezinden hareket etmektedir.

$$Y_t = A K_t^\beta [u_t N_t h_t]^{1-\beta} h_t^\gamma \quad (28)$$

Üretim fonksiyonunu yazmaktadır. Burada K_t , toplam fiziksel sermayeyi, Y_t üretim düzeyini, u_t çalışmaya tahsis edilen zamanı ve h_t beşeri sermayeyi göstermektedir. Bireylerin homojen olduğu göz önüne alınırsa diğer içsel modellerde olduğu gibi, $h_t = h_a$ yazılabilir. Üretim faktörlerini etkileyenlerin toplamı $1+\gamma$ (ya da $\gamma > 0$) olduğundan, üretim fonksiyonu artan oranlıdır. Paul Romer'in analizinde olduğu gibi ekonomik birimler, hesaplamalarında beşeri sermaye birikiminin sosyal randımanını dikkate almadıkları için optimal altı dinamik dengeyi seçeceklerdir. Bu durum beşeri sermayenin marjinal prodüktivitesinin ekonomik birimlerin hesapladıklarından niçin daha büyük olduğunu açıklamaktadır.

U ile nüfusun sabit olduğu varsayılarak ekonominin büyüme oranının (g),

$$g = \frac{\partial(1-\beta+\gamma)(1-u)}{1-\beta} \text{ olduğu söylenebilir. Lucas modelinde büyümenin itici gücü}$$

Romer modelinde de olduğu gibi, aktif nüfusun artışı ya da dışsal teknik ilerleme değil ve fakat beşeri sermaye birikiminin etkinliği ile aynı zamanda bunun meydana getirdiği dışsallık (γ) parametresi ve bilgi birikimine tahsis edilen zaman $(1-u)$ parçasıdır. Lucas'ın modelinde büyümenin gerçek kaynağı, herhangi bir şekilde azalan verimler meydana gelmeksizin beşeri sermayedeki (h) sınırsız artıştır. Her dönem sermayenin marjinal prodüktivitesini arttıran h 'deki doğrusal artış, nüfus artışı olmasa bile, genişlemenin sürekli karakterini açıklamaktadır. Öte yandan γ sıfır bile olsa g pozitiftir¹³².

Lucas modelinde denklem (25) bireylerin eğitim getirilerinin bireylerin yaşamları boyunca sabit kaldığını gösterir. Fakat bu varsayım eğitim hakkındaki

¹³² İlker Parasız, a.g.e., s.147-148.

deneysel kanıtlar ve Becker'in beşeri sermaye teorisi ile çelişir. Becker (1964) eğitimin getirisinin bireylerin yaşam süresi boyunca düşme eğiliminde olduğunu ileri sürer. Lucas'ın modeli çeşitli yönlerden genişletilmiştir. Örneğin Rebelo (1991) beşeri sermaye birikim denklemi içerisine fiziksel sermayeyi dahil eder. Bu onun durağan durum büyüme üzerinde vergi politikalarının etkilerini analiz etmesini kolaylaştırır. Oysa ki, Lucas'ın modelinde gelir vergisi oranlarındaki artışların durağan durum büyümesi üzerinde bir etkisi yoktur¹³³. Rebelo modeli bir ekonomide fiziksel sermaye-beşeri sermaye oranı denge seviyesine göre düştüğü zaman (yani nisbeten fazla beşeri sermaye olduğu durumda) büyüme hızının denge büyüme hızından daha yüksek olacağını öngörmektedir. Yani klasik örneği ile II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya'da olduğu gibi, bir savaşın ülkedeki fiziki sermayeyi yok ettiği ancak beşeri sermayeye nisbeten daha az zarar verdiği bir durumda yüksek büyüme hızları beklenebilir¹³⁴.

Lucas ve Salai Martin İçsel büyümenin başka kaynaklarını göz önüne almamışlardır. Cabelle ve Santos'un (1993) yazdığı gibi okullaşma yanında, İçsel büyümenin başka kaynakları da bulunmaktadır. Yaparak öğrenme Arrow (1962) gibi işçinin üretkenliğinin işe ayırdığı zamanla arttığını gösteren model bu konuda bir örnek olarak verilebilir. Yine, beşeri sermayeyi yalnızca okul durumu ile gözönüne almak dar bir çerçevedir. Becker'in (1988) işaret ettiği gibi, eğitim ve öğretim, iş alışkanlığı ve kendini işe adama olmadan çok az bir öneme sahiptir. Bunun yanında, Becker (1992) okullaşma, bilgisayar eğitimi kursu, hastalıkların tedavisi için harcanan para, dürüstlük, şeref, haysiyet hakkındaki dersin beşeri sermayenin birer ögesi olduğunu ve beşeri sermaye üretebileceğini kabul etmektedir¹³⁵.

¹³³ Philippe Aghion, Peter Howitt, a.g.e., s.330.

¹³⁴ Murat A. Yülek, a.g.e., s.100.

¹³⁵ Hasan Dursun, "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme" Hazine Dergisi Sayı no 10, (Nisan 1998), s. 90.

6.3.2. Nelson Phelps Yaklaşımı

Standart Neoklasik yaklaşımın (Mankiw, Romer ve Weil 1992) ve Lucas yaklaşımının paylaştığı problemleri bir özellik, eğitimin bireylerin verimliliğini zaten rutinleşmiş ya da yenilikçi olmanın önemini olmadığı tüm işlerde eşit olarak etkilediğine ilişkin üstü kapalı varsayımdır. Diğer bir deyişle, beşeri sermaye üretim fonksiyonunda sıradan bir girdidir ve teknoloji ve/veya ürün çeşidi sabit kalsa bile eğitimin marjinal verimliliği sürekli olarak pozitif kalır. Nelson ve Phelps (1966) ilk kez, eğitimin en önemli rolünün bireyin kapasitesini yenilik yaratmak yoluyla arttırmak (yeni faaliyetler, yeni ürünler ve yeni teknolojiler), yeni teknolojilere uyum sağlamak ve böylelikle ekonomi çapında teknolojik yayılımı hızlandırmak olmalıdır, fikrini modelleştirme teşebbüsünde bulunmuştur.

Nelson Phelps'in ilk sınanabilir varsayımı, verimlilik artışı; yeniliklerin oranı, eğitim kazanım seviyesi ve özellikle potansiyel araştırmacıların sayısını en iyi yansıtan orta ve yüksek eğitime kayıtlarla birlikte artmalıdır. İkinci sınanabilir sonuç, eğitim ediniminin (kazanımının) marjinal verimliliği, yenilik oranı ve bireylerin, firmaların yeni teknolojilere adapte olma hızını gösteren, teknolojik gelişme oranının artan bir fonksiyonudur. Nelson Phelps'in bu ikinci varsayımı deneysel destekte bulunmuştur. Benhabib ve Spielge (1994) eğitimin, yenilik oranı ve teknoloji yakalama hızı ile bağlantılı olmadıkça verimlilik artışına önemli katkısının olmadığını bulmuştur.

Eğitimsel kazanım ve araştırma-geliştirme faaliyetleri arasındaki tamamlayıcılık dikkate değer politika uygulamalarına sahiptir. İlki, yenilik ve yatırım oranlarını etkileyen makro ekonomik politikaların eğitim ile sınıflandırılan işçiler için nisbi talebi, böylece işgücünün toplam beceri düzeyi dağılımını ve kazançlarını etkileyeceğini ileri sürer. Diğer bir deyişle, hükümetler, ortalama eğitim seviyesini sadece doğrudan doğruya eğitim politikası aracılığıyla değil, aynı zamanda aktif olarak araştırma geliştirme faaliyetlerine destek vererek de artırır. Öte yandan, hükümetim eğitime

katkıda bulunması, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin karlılığını arttıracaktır ve bundan dolayı teknolojik gelişim hızlanacaktır.

Nelson Phelps yaklaşımından elde edilen üçüncü sıranabilir tahmin, yenilik yapıldığında eğitim daha az gelişmiş teknoloji seviyesine sahip ülkelerin gelişmiş ülkelere daha fazlasını öğrenme ve daha yüksek bir verimlilik seviyesine ulaşma olanağı verir. Nelson ve Phelps, eğer bir ülke çok fazla beşeri sermayeye sahipse, başka yerde yapılan icatları kolayca adapte etmeye meyilli olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan şu sonuç doğar, taklitçinin ülkesindeki beşeri sermayenin fazlalığı teknoloji lideri ülkelerin teknolojilerinin daha kolay adapte edilmesini ve bu nedenle taklitçinin ülkesinin daha hızlı bir şekilde büyüme oranına sahip olmasına neden olur¹³⁶.

6.3.3. Barro Yaklaşımı

Barro "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme" adlı makalesinde insan kaynağının ekonomik büyümeye etkisi üzerinde çok önemli bilgiler vermektedir. 1992 yılında, Barro ve Lee, 1960 yılından 1985 yılına kapsayan bir dönem için, Birleşmiş Milletler ve diğer 100 ülkeden veri toplayarak eğitimin büyümeye katkısını tahmin etmişlerdir. Barro, beşeri sermayenin büyüme oranı üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olduğu fikrine ulaşmış ve bu hususun deneysel delillere dayanılarak ispatlandığını ifade etmiştir. Kişi başına düşen GSMH'nın başlangıç seviyesi ve o ülkenin politikaları baz alınarak, ülke vatandaşlarının okula devam etme süresi daha fazla ise o ülkelerin daha hızlı bir şekilde büyüyeceği kanaatine varmıştır. Fiziki sermaye, büyüme oranını pozitif olarak etkilemesine rağmen, doğurganlık oranı beşeri sermayeyi olumsuz olarak etkilemektedir.

Barro'ya göre eğitim süresinin uzatılması büyümeyi üç değişik yolla etkiler:

- a) Daha fazla eğitilmiş işgücü yeni teknolojilerin adapte edilmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

¹³⁶ Hasan Dursun, a.g.e, s. 85.

- b) Fiziki sermaye yatırımlarının artmasına neden olur.
- c) Daha fazla eğitilmiş nüfus, düşük bir doğurganlığa eğilim oluşturur ve ana ile babaların çocukları üzerinde daha fazla yatırım yapmalarına neden olur.

Barro'nun bu buluşları, Becker'in bulduğu sonuçlara oldukça yakındır. Becker'in işaret ettiği üzere, çocukların çokluğu ile çocuk başına düşen harcama arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Bu durum, toplam olarak nüfusun büyüme oranı ile beşeri sermayeye yapılan yatırımlar arasında yakın ve negatif bir ilişki olduğu gerçeğine tekabül eder¹³⁷. Barro(1990) modelinde, kamu sektörünce sağlanan mal ya da hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğu varsayılmaktadır¹³⁸. Kamusal mallar, haberleşme ağı, enformasyon hizmeti gibi altyapı yatırımları büyümenin kaynağını oluşturur. Robert Barro tarafından geliştirilen bu modele göre altyapı yatırımları, özel sermayenin produktivitesini arttırmakta ve firma için bir dışsal üretim faktörü oluşturmaktadır¹³⁹. Barro (1990) kapalı ekonomide, kamu sektörünü modele dahil eder. Hem fiziksel sermaye hem de cari tüketim harcamaları, üretim fonksiyonu için gerekli girdilerdir:

$$y = Ak^{1-\alpha} g^{\alpha} \quad (29)$$

Kamu harcamaları (G), tamamlayıcı mal ve hizmetler (altyapı, sözleşmelerin güçlenmesi için yasal çerçeve) oluşturulması yoluyla bir dışsallık yaratır. Oransal gelir vergisi gelirlerinin cari harcamaları karşılamasıyla kamu bütçesi dengelenir.¹⁴⁰

6.3.4. Romer Yaklaşımı

Romer (1986) “ Artan ve Uzun Dönem Büyüme” adlı makalesinde, bilgi birikiminin ekonomik büyümenin itici gücü olduğu bir model ileri sürmüştür. Bu makalesinde Romer, bilginin sermayenin temel formu olduğunu belirtir. Fiziksel sermaye ve bilgi arasındaki farklılıklar şunlardır:

- 1) Yeni bilginin gelişimi getirilerin azalmasıyla başlar.

¹³⁷ Hasan Dursun, a.g.e, s. 81-88

¹³⁸ Murat A. Yülek, a.g.e., s.100.

¹³⁹ İlker Parasız, a.g.e., s. 132

¹⁴⁰ Alessandro P10, a.g.e., s. 122.

- 2) Bilgiye yatırım marjinal üründe artan getirilere yol açar.
- 3) Bilgiye yatırım dışsallıklar yaratır. Yeni bilgi diğer firmaların üretim olanakları üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Romer'in (1990) "İçsel Teknolojik Değişme" adlı makalesinde yazdığı gibi, İçsel büyüme modeli dört temel girdiye sahiptir. Bunlar, sermaye (tüketim malları birimi ölçüsü), emek (sağlıklı insanda mevcut beceriler), beşeri sermaye (formal eğitim ve iş başında yetiştirme gibi faaliyetler) ve teknoloji seviyesi indeksidir. Romer modelinin ana ögesi, yeterli beşeri sermaye stokudur.

Romer'e göre, ekonomik büyümeyi teşvik etmek isteyen ülkelerin ekonomi politikaları, fiziksel sermaye birikimi yerine yeni araştırmalara yatırımı özendirmelidir. Eğer bu mümkün değilse, en azından toplam beşeri sermaye birikimini desteklemelidir¹⁴¹.

Mulligan ve Sala-i Martin (1992) beşeri sermayenin fiziki sermayeye göre daha fazla bir getiri oranının bulunduğu ve üretime göre yüksek orandaki beşeri sermayenin büyüme oranını arttırdığını bulmuştur. Becker, Murphy ve Tamura (1990) büyük orandaki beşeri sermaye stokunun ücretleri arttıracığını fakat çocuk yetiştirmenin maliyetini yükselteceği kanaatini taşımışlardır. Büyük miktardaki beşeri sermaye, aileleri düşük oranda doğurgan olmaya teşvik ettiği gibi çocuk başına yapılan beşeri sermaye yatırımlarının da artmasına neden olur. Büyük orandaki beşeri sermaye stoku yüksek oranda ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesine yol açar¹⁴².

¹⁴¹ <http://oscar.cropst.stu.ca/%/Ewe/misc/endogenous.html>. (14. 08.2000)

¹⁴² Hasan Dursun, a.g.e, s.83-85.

Beşeri sermayenin kalkınmaya katkısını ölçen ampirik testler, bu katkıyı ya okuma yazma oranı (Romer 1989) ya ilk ve ortaokul kayıtlı oranları (Barro 1989) ya da nüfusun okula devam ettiği yıl sayısı (Barro ve Lee 1991) olarak tanımlamışlardır. Mankiw, Romer ve Weil (1992) beşeri sermaye yatırım oranı olarak, orta okuldaki çalışma-çağı nüfus yüzdesini kullanmıştır. Beşeri sermaye stokunu, işgücü ve verimlilik verilerini (Gundlach,1992) birleştirerek tahmin eden daha özenli çalışmalar bile, okulda geçen yıllar açısından nüfusun çapraz sınıflandırmasına dayanmak zorundadır. Bu son yaklaşım, beşeri sermaye stoku tahminine iş deneyimini katma çabalarını temsil etmektedir¹⁴³. Romer (1994), tarihi perspektiften yola çıkarak Amerika Birleşik Devletlerindeki düşük gelire sahip Eyaletlerin yüksek gelire sahip Eyaletleri yakaladığı gibi fakir ülkelerin zengin ülkeleri gelir durumu bakımından yakalayacakları iddiasını reddetmektedir. Çünkü, Neoklasik büyüme modeli yanlış olarak teknolojik gelişimin dışsal olduğunu ve dünyanın bütün ülkelerinde teknolojik fırsatların aynı olduğu varsayımına dayanmaktadır. İçsel büyüme teorisi de genel olarak kişi başına gelirin en sonunda bütün ülkeler arasında yakınsayacağını tahmin etmemektedir.

6.4. İçsel Büyüme Teorisinin Eksik Yönleri

Yeni (içsel) büyüme modelinin en önemli eksikliği, Üçüncü dünya ülkeleri açısından çoğu kez uygun olmayan geleneksel Neoklasik varsayımların bir kısmına bağlı olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme sıklıkla kötü altyapı, yetersiz kurumsal yapı ve eksik sermaye ve mal piyasalarının yol açtığı etkinsizlik nedeniyle engellenir¹⁴⁴.

Akademik iktisatçılar arasında rağbet gören bu teoriye bizzat bu çevreden de bazı eleştiriler gelmektedir. Örneğin, 1992 yılında yayınlanan bir kitabında Hahn, üretim fonksiyonunun o güne kadar exojen olduğu kabul edilen bir çok faktörün endojenleştiren bu teorinin genelde bir bütün olarak büyüme fonksiyonunu endojenleştirmekten henüz çok uzak olduğunu belirterek, bu konuda daha katedilmesi

¹⁴³ Alessandra Pio, a.g.e., s.126.

¹⁴⁴ Michael P.Todaro, a.g.e., s.93.

gereken uzun bir yol olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hahn, başarı şansı yüksek olan birçok araştırma ve geliştirme programının, kredi sınırlaması veya kuruluşlardaki iç çekişmeler gibi nedenlerle gerçekleştirilemediğine dikkatleri çekmiştir. Hahn'ın bu görüşlerini aktaran Ruschinski ise, araştırma teknolojisi konusunda özgün bir yaklaşıma sahip olan endojen modellerde elverişli fonksiyonel formların kullanımının bu modellerin ifade gücü konusunda kuşku yarattığını dile getirmiştir. 1994'de yayınlanan makalesinde Pack da aynı dar paradigma içerisinde kalarak bu teorinin bazı eksikliklerini özellikle pratikte (ampirik çalışmaların sonuçlarıyla) uyumsuzluğunu gündeme getirmiştir¹⁴⁵.

---

¹⁴⁵ Bilmez Bülent Can, Nilgün Con-Gruhlke, a.g.e., s.71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNİN GELİŞİMİ

1. TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN YAPISI VE İKTİSADİ KALKINMADA EĞİTİM SEKTÖRÜ

Türk eğitim sisteminin geçirdiği evreler, yapısı ve özellikleri, eğitimin ekonomik kalkınmaya etkisinin belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Osmanlı döneminde idadi, sultani gibi orta öğretim, iptidai gibi ilköğretim kurumları, darülfunun, askeri okullar, medreseler, sıbyan mektepleri, daha sonraları kurulan azınlık ve yabancı okullar, tanzimat okulları şeklinde farklı eğitim ve öğretim kurumları vardı. Her bir kurumun farklı eğitim ve öğretim vermesi, eğitim ve öğretimde milliliğin bulunmaması nedeniyle Mart 1924 tarihinde 43 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile Türk eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış, böylece eğitim işlerinin tek elden yürütülmesi gerçekleştirilmiştir. 1925'de ise askeri okullar Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır¹⁴⁶. Medrese ve sıbyan mektepleri kaldırılarak ikili yapıya son verilmiş, laik bir eğitim düzenine geçilmiştir.

Cumhuriyet kurulduğunda nüfusun okuma yazma oranı yüzde 10 olduğundan, bunu değiştirmek için çeşitli önlemler alınmıştır. 1928'de Latin harfleri kabul edilmiş, 1929'da Millet mektepleri kurulmuştur¹⁴⁷. On yıllık bir gelişme planı olarak 1926 yılında hazırlanan Maarif Teşkilatı Hakkında Layiha, tarımsal alanlarda çiftlik okullarının açılmasını, ders konularının yaşanılan çevreye uygun olmasını, her bölgenin ekonomik özelliklerine uygun sanat okullarının kurulmasını, düşünsel etkinliklere bireysel çalışmalara önem verilmesini, bilimsel yöntemlerin geliştirilmesini, pedagojik

¹⁴⁶ Mehtap Tunç, a.g.e., s. 14

¹⁴⁷ Fatma Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet", 75 Yılda Eğitim, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Haziran 1999, s. 5.

reformların yapılmasını vurgulayarak, rasyonel ve pragmatik hedefler öngörmüştür.¹⁴⁸ Yüksek öğrenim alanında da önemli adımlar atılmıştır. İstanbul'daki Darülfunun, İstanbul Üniversitesi adını alarak, 1933 yılında yeniden düzenlenmiştir. Diğer önemli bir gelişme köy enstitülerinin kurulmasıdır. Köy enstitüleri, köylerin kalkınmasında eğitimi araç olarak kullanmayı amaçlamışlardır. Köy enstitüleri, 1940'da köylerde 6 yaşın üzerindeki nüfusun yüzde 90'ının okuma-yazma bilmemesi, ayrıca köylerin sağlık, temizlik ve gelişme olanaklarından uzak olması dolayısıyla kurulmuştur. Bu kuruluşlar yaygın bilgisizlikle mücadele etmek ve köylerin sosyal ve ekonomik yapısında eğitim ve öğretim aracılığıyla gelişmeyi amaçlaması açısından önem taşımaktadırlar. Enstitülerin ilk resmi öğretim programı 1943 tarihli olup, bunlar ilk okuldan sonra 5 yıl öğretim yapmaktadırlar. Köy enstitüleri, buldukları çevreye dolaysız ve dolaylı ekonomik, kültürel ve sosyal etkilerde bulunmuştur. Buldukları yerlere yeni üretim yöntemleri, yeni ürünler getirmişler ve pazar olanakları sağlayarak köy kalkınması üzerinde önemli rol üstlenmişlerdir¹⁴⁹. 1929'da dünyada yaşanan ekonomik bunalım zaten yeterli sermaye birikimi ve nitelikli işgücünden yoksun bulunan Türkiye'yi etkileyerek devletçi ekonomi politikalarını gündeme getirmiştir. Planlı kalkınmayı devlet aracılığıyla gerçekleştirmeyi benimseyen, özel sektöre karşı olmayan bu dönemde, eğitimde de planlama anlayışı gündeme gelmiştir. Mesleki ve teknik eğitim için hazırlanan bir plan 1936 yılında kabul edilmiştir. 1939'da yapılan I. Milli Eğitim Şurası'nda da eğitimin planlanması üzerinde durulmuştur. II. Dünya Savaşına kadar her seviyede okullar çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Savaşın sona ermesini izleyen 1946 yılı, Türkiye için yeni bir dönüm noktası olmuştur. Ekonomik yapıda pazar ekonomisinin ağırlığını hissettirmesi, tarımda makineleşme, kentleşme, iç göç, nüfus artışı gibi faktörler eğitim politikalarını da etkilemeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda da ortaöğretimin büyümesi, İmam Hatip Okullarının ve yabancı dilde eğitim yapan özel ve resmi ortaöğretim kurumlarının yaygınlaşması hep bu toplumsal belirlemelerle açıklanabilir. 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi kurulmuştur¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Fatma Gök, a.g.e., s. 5-6.

¹⁴⁹ Mehtap Tunç, a.g.e., s.14-15.

¹⁵⁰ Fatma Gök, a.g.e., s. 6.

Sekiz yıllık eğitimin başlangıcı II. Mahmut dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde 1824 yılında İstanbul'da, 1826'da eyaletlerde yayınlanan fermanlarda çocukların ergenlik çağına kadar okula gönderilmeleri ve bu mecburiyete uymayanların cezalandırılacağı belirtilmiş, başka bir deyişle, temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması gereği vurgulanmıştır. 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat'ı İptidaiye Kanun-u Muvakkatı" ile ilköğretim altı ve sekiz yıl olarak belirlenmiştir ve İstanbul'da 6 yıllık ilköğretim okulları açılmış ve sekiz yıllık temel eğitim okullarının açılmasında da önemli gelişmeler olmuştur. Cumhuriyet döneminde sekiz yıllık ilköğretim, 2-10 Aralık, 1946 tarihleri arasında toplanan Üçüncü Milli Eğitim Şura toplantısında kent okullarının süresinin sekiz yıla çıkarılması ve ilkokul ile ortaokulun birleştirilmesi istenmişse de, uygulamaya geçilememiştir. 1950'lerde UNESCO tarafından kullanılmış olan "temel eğitim" kavramı Türkiye'de bu tarihlerden sonra ilköğretim karşılığı olarak kullanılmaya başlanmış, 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu" ile yasal bir kavram haline gelmiş; 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda ilk ve ortaokulu birleştiren bir yapıya "temel eğitim" adı verilmiş, "İlköğretim her yurttaşın görmesi gereken temel eğitimidir" denmiştir. 1970 tarihinde toplanan Sekizinci Milli Eğitim Şurası ile ilkokul ve ortaokulun temel eğitim kavramı içinde birleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Sekiz yıllık eğitim çalışmaları, zorunlu olmaksızın, 1971 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda oluşturulan deneme programı hazırlama komitesi kurulmasıyla başlatılmış ve hazırlanan programlar yatılı bölge okullarında denemeye konulmuştur. Bu deneme çalışmaları 1975 yılı Mart ayında durdurulmuştur. Bu arada bu konudaki en ciddi adım 14 Haziran 1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda atılmıştır. Bu konuda temel eğitimin 6-14 yaşlarındaki çocukları kapsadığı, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu hükme bağlanmış, ortaokullar ilköğretim kurumu içine alınarak zorunlu yapılmış, lise ve dengi okulları kapsayan ortaöğretim kurumları yeniden tanımlanmıştır. Sekiz yıllık zorunlu eğitime kademeli olarak geçiş öngörülmüş ve hazırlıklar buna göre başlatılmıştır. Temel eğitimin ilköğretim kurumlarında verileceği belirtilen kanunda, ilköğretim kurumlarının, ilkokullar ve ortaokullar olmak üzere bağımsız olarak kurulabileceği gibi, 5 yıllık ilkokul ile 3 yıllık ortaokullardan meydana gelecek şekilde birlikte kurulabileceği de belirtilmiştir. 1975 yılında durdurulan çalışmalara, 1978 Ocak ayında yeniden başlanmıştır. Dokuzunca Milli Eğitim Şurasında ortaokullar, ortaöğretimin birinci devresi yerine temel eğitimin ikinci devresi olarak ele alınmıştır.

23-26 Haziran 1981 tarihleri arasında toplanan Onuncu Milli Eğitim Şurası'nda konu tekrar gündeme gelmiştir. Sekiz yıllık zorunlu eğitim kabul edilmiş, bu eğitimin 6-14 yaşları arasındaki çocukları kapsadığı, ilkokul ve ortaokulları sekiz yıllık ilköğretim okulu olarak bütünleştirecek programların geliştirilmesi gereği karara bağlanmıştır. Daha sonra bir bakanlar kurulunda bu konuda uygulama kararı alınmış, ancak altyapının yeterli olmadığı tespit edildiği için uygun bölgelerde örnekleme amacıyla 158 okulda uygulamaya geçilebilmiştir. 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı kanunla, 1739 sayılı kanunda değişiklik yapılarak "Temel eğitim kurumları" yerine "İlköğretim kurumları" deyimini kullanılmıştır. Ayrıca sekiz yıllık zorunlu eğitim için altyapının hazır olduğu ancak yasayla belirleninceye kadar, ilköğretimin yalnızca ilkokul bölümünün zorunlu olduğu hükmü getirilmiş ve böylece sekiz yıllık temel eğitimden uzaklaşmıştır. Fakat 1988 yılında yapılan Onikinci Milli Eğitim Şurası'nda sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulanması, altıncı plan dönemi sonuna kadar tedricen yaygınlaştırılması kararı alınmıştır.¹⁵¹ Milli eğitimin genel amaç ve temel ilkelerini planlı kalkınma esasına göre gerçekleştirmek üzere hazırlanan beşer yıllık kalkınma planlarında da temel eğitim kavramına yer verilmiştir. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında temel eğitim kavramı yer almakla birlikte bu kavram içinde yalnızca beş yıllık ilkokuldan söz edilmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk Eğitim Sistemi sistemi anlatılırken, temel eğitim bölümünde şu açıklamalara yer verilmiştir.¹⁵² "7-14 yaş grubunu kapsayan ve ilk beş yıl zorunlu olan 8 yıllık temel eğitimin birinci dönemi 1977'de çağ nüfusunun yüzde 100'ünü ikinci dönem ise 1995 yılında çağ nüfusunun yüzde 75'ini kapsayacak biçimde düzenlenecektir." 1973 yılında yasallaşan ve hedeflenen, ancak altyapı yetersizliği nedeniyle ertelenen sekiz yıllık zorunlu ilköğretim uygulaması, 24 yıl sonra 13-17 Mayıs 1996 yılında toplanan Onbeşinci Milli Eğitim Şurasında yeniden gündeme gelmiş ve bu konu geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde konuyla ilgili hükümler vardır. Ülkemizin de taraf olduğu ILO sözleşmesi ile 15 yaşından küçük çocukların işyerlerinde çalıştırılmaması ilkesi kabul edilmiştir.

¹⁵¹ "8 Yılda ...", Milliyet, (26. Temmuz 1997).

¹⁵² Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), (Ankara: DPT Başbakanlık Devlet Matbaası 1972), s. 6

Tüm bu gelişmeler özetlenecek olursa, konu milli eğitim şuralarında akademik olarak tartışılmış ve kararlar alınmış, kalkınma planlarında ve hükümet programlarında yer almış, 16.08.1997 tarihinde kabul edilen 4306 sayılı kanun ile yıllardır sözü edilen ve kısmen uygulanan programın yasal adı konulmuş ve bu uygulamanın tüm öğrencileri kapsamı kararı verilmiştir. 4306 sayılı kanunda değişiklikler yapılmıştır. Kanununun 1 maddesiyle 05.01.1961 tarihli ve 22 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun 9. maddesinin birinci fıkrası şöyle değiştirilmiştir. “İlköğretim kurumları sekiz yıllık okullardan oluşur. Bu okullarda kesintisiz eğitim yapılır ve bitirenlere ilköğretim diploması verilir.”¹⁵³ Kanunda yapılan diğer değişiklikler verilmeden sekiz yıllık zorunlu eğitime geçiş sürecinin tarihsel gelişiminin özetlenmesi uygun görülmüştür.

Batı ülkelerinde zorunlu eğitim 11 yıla kadar çıkarılmıştır. Japonya’da 1950 yılından günümüze değin 9 yıl olan zorunlu eğitimin toplam nüfusa oranı yüzde 90’ın üzerinde gerçekleşmiştir. İsveç’te de 1950’lerin başlarından itibaren eğitim sistemi köklü bir değişim geçirmiştir. Gelişmiş ülkelerde zorunlu eğitim süresi 9’dan 12 yıla kadar uzamaktadır. Örneğin ABD ve İngiltere’de zorunlu eğitim süresi 11 yıl, Belçika ve Almanya’da 12 yıl, Kanada da ise 9 yıldır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede temel eğitim düzeyi ve göstergeleri gelişme sürecinde önemli bir ölçüt olarak benimsenmektedir. Bundan dolayı ülkedeki temel eğitim süresi, temel eğitim veren kurumların niteliği ve çağdaşlığı büyük öneme sahiptir.¹⁵⁴

Türkiye’de eğitim sisteminin yapısı ve içeriği Milli Eğitim sistemini düzenleyen unsurlara göre şekillenmektedir. Türk Milli Eğitim sistemini düzenleyen başlıca esaslar ise şunlardır.¹⁵⁵

- Atatürk’ün eğitim ile ilgili düşünce ve görüşleri,
- Anayasa,
- Milli Eğitim Temel Kanunu,

¹⁵³ Neşe Işık Tertemiz, “Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar”, 75 Yılda Eğitim. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Haziran 1999, s. 172-174

¹⁵⁴ Mehtap Tunç, a.g.e, s. 16.

¹⁵⁵ Türk Milli Eğitim Sistemi, (Ankara: T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını, 1988), s. 1

- 179 ve 208 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler,
- Kalkınma Planları,
- Hükümet Programları,

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununa göre, Türk Milli Eğitim Sisteminin yapısı; örgün eğitim ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Örgün eğitim; okul sistemini kapsamaktadır. Buna göre okullar; okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yaygın eğitim ise; örgün eğitim sistemine hiç girmemiş veya örgün eğitimin herhangi bir aşamasında bulunan veya bu aşamadan çıkmış vatandaşlara, örgün eğitim yanında veya dışında ihtiyaç duyulan çeşitli eğitim ve öğretim vererek bireylerin belli amaçlar doğrultusunda yetişmesini sağlamaktır. Yaygın eğitim, yaygın eğitim kursları aracılığıyla yapılmaktadır. Pratik kız sanat okulu, olgunlaşma enstitüleri, çıraklık eğitim merkezleri, halk eğitim merkezleri vd. yaygın eğitim kurumlarına, okuma yazma kursu, sanayi eğitim kursları, özel kurslar, ustalık eğitimi, özel dersaneler vd. ise yaygın eğitim kurslarına örnek gösterilebilir¹⁵⁶.

Beşeri sermayenin önemli bir unsuru olan eğitimin ekonomik büyüme ile ilişkisi ve iktisadi düşünceler tarihi içerisindeki yeri ikinci bölümde incelenmiştir. Beşeri sermaye teorilerinde insana yapılan yatırımlar içerisinde özellikle eğitimin ekonomik büyümeye etkisi Schultz, Denison, gibi iktisatçılar tarafından ölçülmeye çalışılmıştır. Türkiye’de eğitimin ekonomik kalkınma, büyümeye katkısı, Necla Çömlekçi, Nil Demet Güngör, Mehtap Tunç ve Hüseyin Ergen tarafından çeşitli dönemlerde yapılan uygulamalı çalışmalarla hesaplanmaya çalışılmıştır. Yaşadığımız çağın bilgi ve teknoloji çağı olmasından dolayı, Türkiye’nin kalkınabilmesi için nitelikli insan gücüne ve bilişime dayalı bir toplum olması gerektiği açıktır. Bu yeni toplum yapısı, yenilenme ve dönüşüm süreci bilgi toplumu olarak adlandırılır. Günümüzde çoğu gelişmiş ekonomilerin özellikle Japonya, Taiwan, Singapur, Güney Kore, OECD ülkeleri ve ABD’nin ekonomik başarılarında eğitim politikaları önemli bir rol üstlenmiştir. Teknolojik gelişmenin sağlanmasında da öncelikle insan faktörünün eğitimi gerekmektedir. Ekonomik alanda rekabetin kilit faktörü iyi eğitilmiş işgücüdür.

¹⁵⁶ Türk Milli Eğitim Sistemi, a.g.e., s. 7-10.

Eğitimin sosyo-ekonomik gelişmedeki önemi dolayısıyla Türkiye’de eğitim sisteminin yapısı ve eğitimin iktisadi kalkınma açısından incelenmesi uygun görülmektedir.

Bu bölümde, Türkiye’nin mevcut beşeri sermaye unsurlarını yansıtan göstergelerin sayısal olarak gelişimi, ülkelerarası karşılaştırmalar yapılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu göstergeler kalkınma açısından olduğu kadar, uluslararası alanda dünya standartlarına uygun bir gelişme düzeyinin elde edilmesi açısından da önemlidir¹⁵⁷. Birinci bölümde açıklandığı gibi, iktisadi büyümenin belirleyicilerinden biri beşeri kaynaklardır. Türkiye, büyüme ve kalkınma açısından önemli bir nüfus ve insan potansiyeline sahiptir. Ülke nüfusunun genç bir yapıya sahip olması, eğitim sistemini etkileyen önemli bir özelliktir.

1999 yılı itibariyle toplam nüfus içerisinde 0-4 yaş grubu %30,2, aktif nüfusu oluşturan 15-64 yaş grubu %64,6 ve 65 ve yukarı yaş grubu %5,2’dir. 3 ile 20 yaş grubunu kapsayan, nüfusun eğitim ile ilgili yaş grubu %36,47 ‘dir. Türkiye’de eğitim ve öğretime gereksinim duyan nüfusun fazlalığı göz önüne alındığında, eğitim sektörünün nitelik ve niceliğinin genç nüfus üzerinde önemli bir etkisi olduğu açıktır. Bundan dolayı, okul öncesinden başlayarak eğitimin her aşaması geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalıdır. Bütün bireylere yetenekleri ölçüsünde kaliteli eğitim imkanı verilmelidir. İnsanı geliştirecek beşeri yatırımların önemli bir ögesi olan eğitime daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

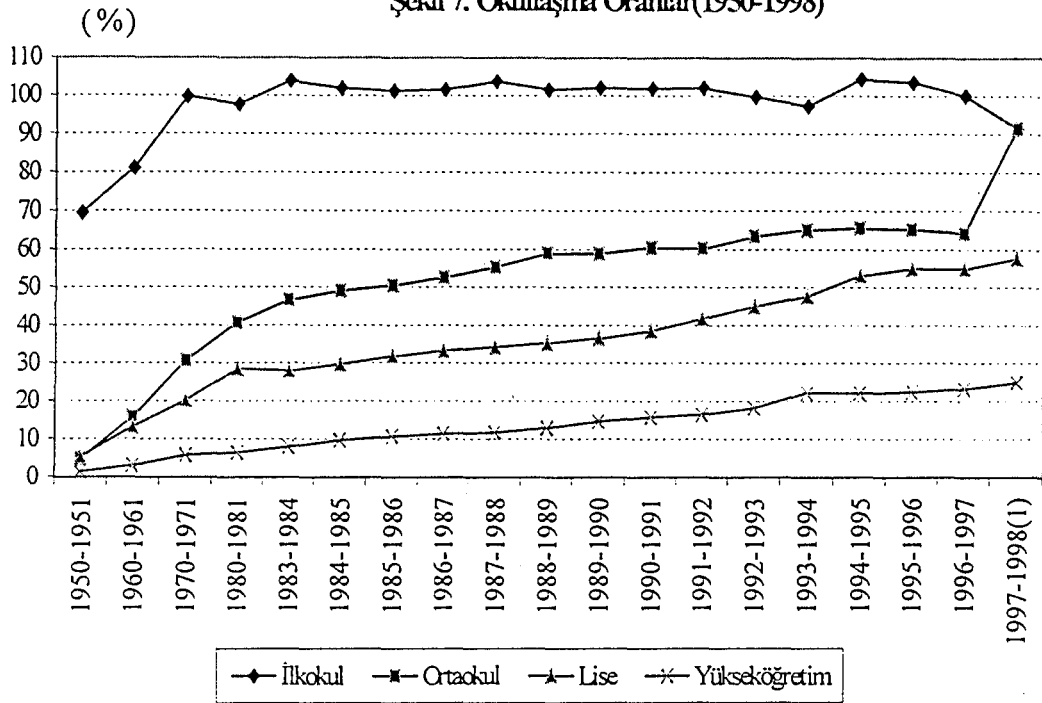
Türkiye’de 1927 yılında, nüfusun %11’i okur yazardı. 1935 yılında ise yaklaşık toplam nüfusun %20’si okuma yazma bilenlerden oluşuyordu¹⁵⁸. Bu yıldan sonra okuma yazma bilenlerin oranında sürekli ve belirgin artış gözlenmiştir. 1950 yılında nüfusun %33,6’sı okuma yazma bilenlerden oluşmaktaydı. Bu oran, 1960’da %33,9’a, 1970’de %56,2’ye, 1980’de %67,5’e, 1990’da %80,5’e ve 1996’da %87’ye yükselmiştir¹⁵⁹. Okur yazar oranının 1927’de %11’den, 1996’da %87’ye yükselmesinde birçok faktör rol oynamıştır. Latin Alfabesinin (3 Kasım 1928) kabulü, 1924’de temel

¹⁵⁷ Mehtap Tunç, a.g.e., s.17.

¹⁵⁸ Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, (Ankara: DİE Yayın no 1845), 1996,s.76.

¹⁵⁹ <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg/esgx.html>

Şekil 7. Okullaşma Oranları (1950-1998)

(1) Tahmin

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg/esgx.html>.

eğitimin beş yıla sınırlandırılması ve zorunlu olması, yetişkin eğitimine verilen önem; okur yazar nüfusun artmasında büyük paya sahiptir.

Ancak kadın nüfus erkek nüfusa göre daha az okuryazardır. 1990 nüfus sayımına göre, toplam nüfusun %19,5'i olan okuma yazma bilmeyenlerin %71'i kadın, %29'u erkektir. Okur yazar nüfusun ise, %55,8'i erkek, %44,2'si kadındır¹⁶⁰. 1995 yılında, toplam yetişkin okur yazarlık oranı, sanayileşmiş ülkelerde ortalama %98, gelişmekte olan ülkelerde %71, az gelişmiş ülkelerde %48 ve dünyada %75 düzeyindedir. Türkiye'nin toplam yetişkin okur yazar oranı (%82); Mısır (%51), Hindistan (%52) ve Tunus (%67)'dan daha yüksek, fakat İtalya (%98), Yunanistan (%97), Arjantin (%96) ve Malezya (%84)'dan daha düşüktür¹⁶¹.

¹⁶⁰ Mahmut Adem, Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız, (Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd.Şti., 2000), s.63.

¹⁶¹ Eğitim:Dünya Çocuklarının Durumu 1999, (Ankara: Unicef Türkiye Temsilciliği), s.14-17.

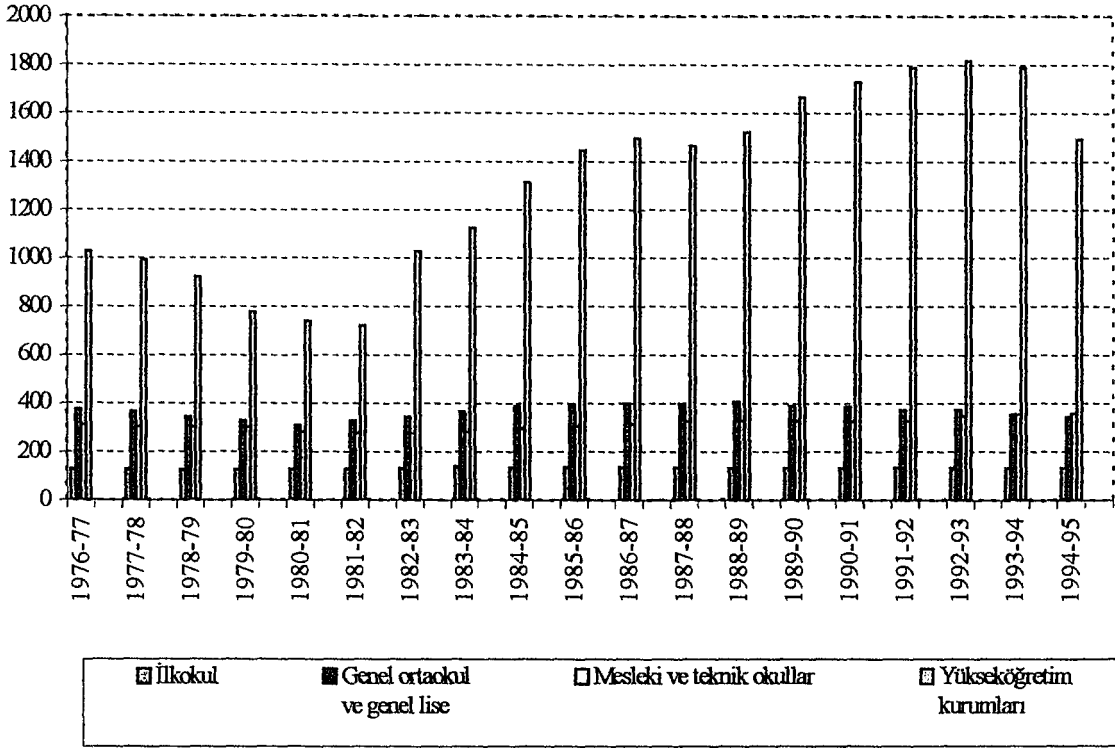
1990 nüfus sayımı itibariyle, Türkiye nüfusunun %40'ı ilkokul, %20'si bir öğretim kurumundan mezun olmayanlardan, %17'si okuma yazma bilmeyenlerden, %10'u lise ve dengi, %9'u ortaokul ve dengi ve %4'ü yüksekokul ve fakülte mezunlarından oluşmaktadır. Bu verilerden ülkenin eğitim seviyesinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmı ilkokul mezunudur. Yüksekokul ve fakülte mezunlarının oranı ise çok düşük düzeydedir.

1950-1998 dönemine ilişkin okullaşma oranları şekil 7'de verilmektedir. 1950-1998 dönemi itibariyle en yüksek okullaşma oranının ilkokul okullaşma oranı olduğu görülmektedir. 1950-1951 öğretim yılında %69,5 olan ilkokul okullaşma oranı, 1970-1971 'de %99,7'ye, 1990-1991'de %101,9'a yükselmiştir. 1997 yılında ilkokul ve ortaokul eğitiminin birleştirilmesi dolayısıyla, 1997-1998 öğretim yılı için ilköğretim okullaşma oranı %91,3 olarak tahmin edilmiştir. Ortaokul okullaşma oranı, 1950-1951 öğretim yılında %4,8, 1970-1971'de %30,7, 1990-1991'de %60,3 ve 1996-1997 %64,3 olarak gerçekleşmiştir. Lise ve dengi okullarda okullaşma oranı 1950-1951 yılında %5,2'den 1970-1971'de %20,1'e, 1990-1991'de %38,5'e ve 1996-1997'de %54,7'ye çıkmıştır. 1997-1998 yılı için %57,7 olacağı tahmin edilmektedir. Yükseköğretim okullaşma oranı, 1950-1951 yılında %1,3'den, 1970-1971'de %5,7'ye, 1990-1991'de 15,7'ye ve 1996-1997'de %23,2'ye yükselmiştir. 1998 yılında %24,9 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir¹⁶². 1990 yılı itibariyle, Türkiye'nin ilköğretim okullaşma oranı, dünya ortalaması (%99), gelişmekte olan ülke ortalaması (%99) ve sanayileşmiş ülke ortalamasına (%102) göre daha yüksektir. Hindistan (%97), Malezya (%93) ve Yunanistan (%100)'ün ilköğretim okullaşma oranları Türkiye'den daha düşüktür. Bahsedilen ülkelerde, Hindistan dışında orta öğretim okullaşma oranları Türkiye'den daha yüksektir. Yüksek öğretim okullaşma oranları açısından Türkiye (1992 açıköğretim dahil) Yunanistan, Malezya, ABD ve Arjantin'in gerisindedir. Türkiye'nin ortaöğretim ve yükseköğretim okullaşma oranları, dünya ve gelişmekte olan ülkeler ortalamasının üstünde, fakat sanayileşmiş ülkeler ortalamasının altındadır¹⁶³.

¹⁶² <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg/esgx.html>.

¹⁶³ Kemal Gürüz ve diğerleri, Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim Bilim ve Teknoloji (İstanbul: 1994), s.42.

Şekil 8. Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1976-1995)

Kaynak: İstatistiki Göstergeler(1923-1995), Ankara : DİE Yayın No : 1833, 1996 s. 58

Çeşitli eğitim kademelerinde okul başına düşen öğrenci sayısı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, öğretmen, öğrenci ve diploma alanların sayısı eğitimin kalitatif ve kantitatif açıdan değerlendirilmesi yapılırken önemli göstergelerdir.

1976-1995 dönemine ilişkin olarak şekil 8, okul başına düşen öğrenci sayısının seyrini vermektedir. 1979-1981 yılları arasında bütün eğitim kademeleri itibariyle okul başına düşen öğrenci sayısında azalma görülmüştür. 1982 yılında da düşüş eğilimi devam etmiş, bu yıldan sonra okul başına düşen öğrenci sayıları artmaya başlamıştır. Genel ortaokul ve genel liseler, ilkokullar ve mesleki ve teknik okullarda okul başına düşen öğrenci seyrinde çok önemli değişiklikler olmamıştır. Yükseköğretimde daha belirgin artışlar meydana gelmiştir.

Türkiye’de ve dünyada uygulanan en yaygın eğitim-öğretim şekli olan örgün eğitim; okul öncesi eğitim, ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim kurumlarının tümünü kapsamaktadır. Okul öncesi eğitim, ilköğretim çağına gelmemiş çocukların eğitimini kapsar ve isteğe bağlıdır. Okul öncesi eğitimde, (0-3 yaş) kreş, (4-5 yaş)

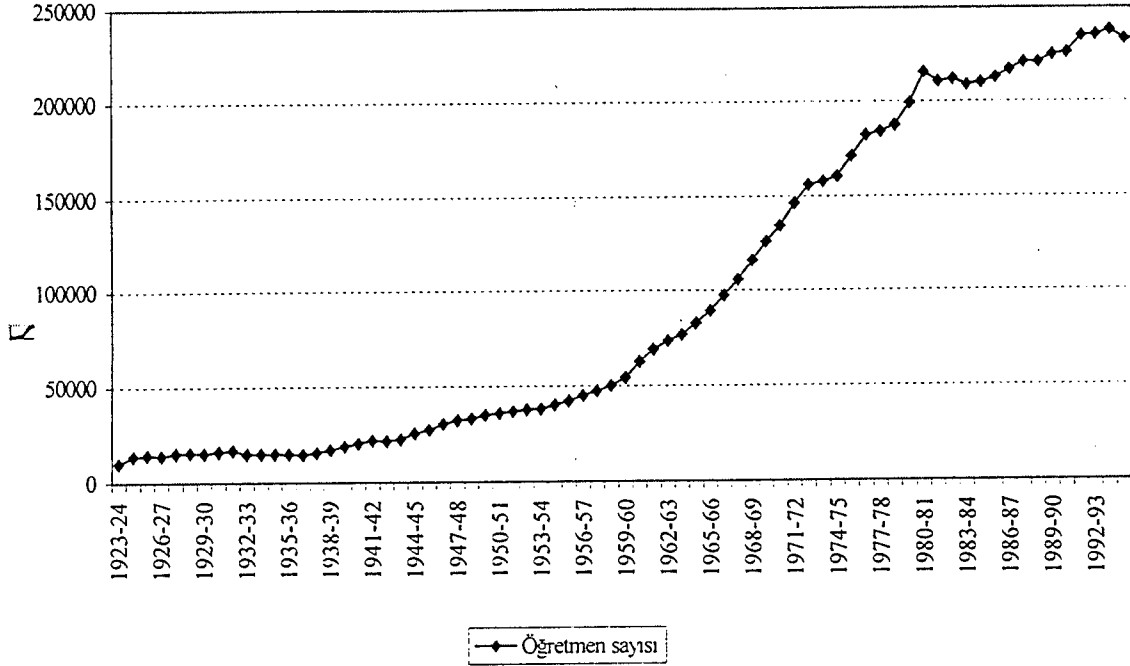
anaokulu, (6 yaş) anasınıfı olmak üzere üç farklı gelişme grubu esastır. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucu okul öncesi eğitimde okullaşma oranı %7,3'e, VII. Plan Döneminde ise okul öncesi eğitimde bu oranın %16'ya ulaşması beklenmektedir. 1997-1998 öğretim yılı itibariyle okul öncesi eğitim kurumlarında 240.883 çocuğa eğitim verilmiştir¹⁶⁴. Okul öncesi eğitimin amacı; çocukların bedensel, zihinsel, duygusal gelişimini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını, koşulları elverişsiz çevrelerden gelen çocuklar için ortak bir yetişme ortamı yaratılmasını sağlamaktır¹⁶⁵. Okul öncesi eğitimin çalışan anneler açısından da önemi büyüktür. 1996 yılı itibariyle ilgili ilgili yaş grubunun okul öncesi eğitime kayıt oranı Türkiye'de %7 oranıyla bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden daha düşüktür. Örneğin bu oran, Mısır'da %9, Yunanistan'da %62, Malezya'da %59, Tunus'da %11 ve İngiltere'de %30'dur¹⁶⁶.

İlköğretim 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim-öğretimini kapsar. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır. 1997-1998 öğretim yılı itibariyle 44648 ilköğretim kurumunda 9092340 öğrenci öğrenim görmekte, bu okullarda 303056 öğretmen görev yapmaktadır.

¹⁶⁴ <http://www.meb.gov.tr/index.html/index2htm>

¹⁶⁵ Milli Eğitim: Cumhuriyetin 75 Yılında Gelişmeler ve Hedefler (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1998), s.5

¹⁶⁶ World Development Indicators, (USA:The World Bank, 1999), s.78-80

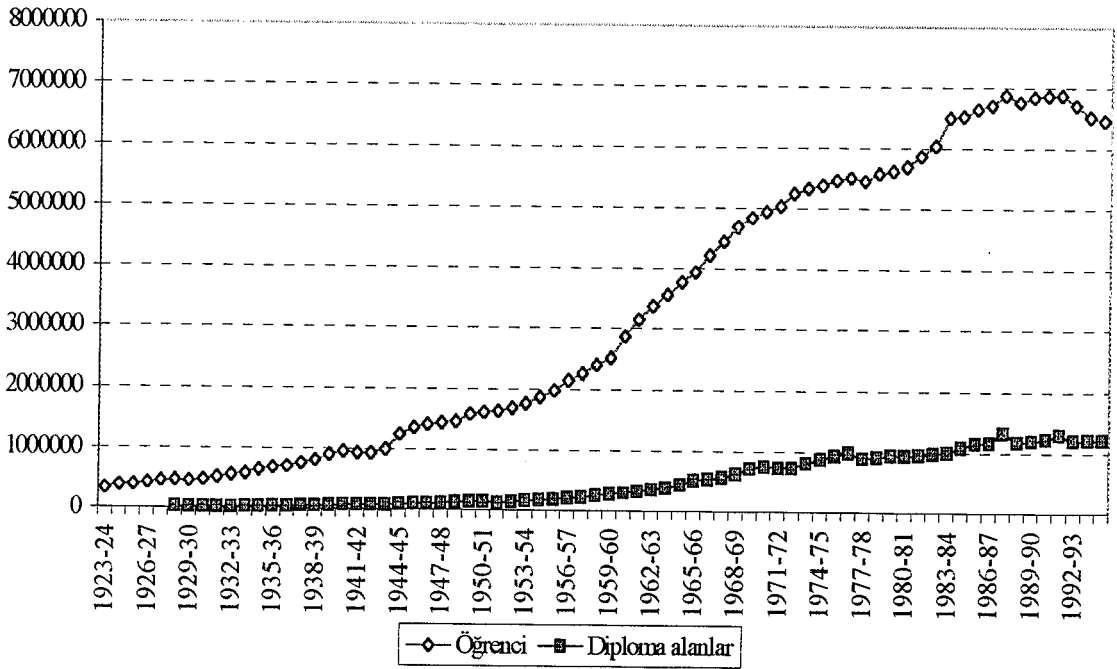
Kaynak: İstatistiki Göstergeler(1923-1995), a.g.e., s.50

1997-1998 öğretim yılından itibaren 8 yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim uygulamasına geçilmiştir¹⁶⁷. 1923-1995 dönemine ilişkin resmi ve özel ilkokullarda, öğretmen, öğrenci ve diploma alanlar şekil 9 ve şekil 10'da verilmektedir.

Şekil 9 incelendiğinde, 1923-1924 öğretim yılında 10238 olan öğretmen sayısı, 1949-1950'de 34822'ye, 1969-1970'de 125756'ya, 1989-1990'da 224672'ye ve 1994-1995'de 233073'e yükselmiştir. Türkiye'de, 1923 yılına göre, 1995 yılında resmi ve özel ilkokullarda öğretmen sayısı yaklaşık 23 kat artmıştır. Öğretmen dağılımındaki dengesizlik ve zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması özellikle ilköğretimde öğretmen açığını arttırmıştır.

¹⁶⁷ <http://www.meb.gov.tr/index.html/index2htm>

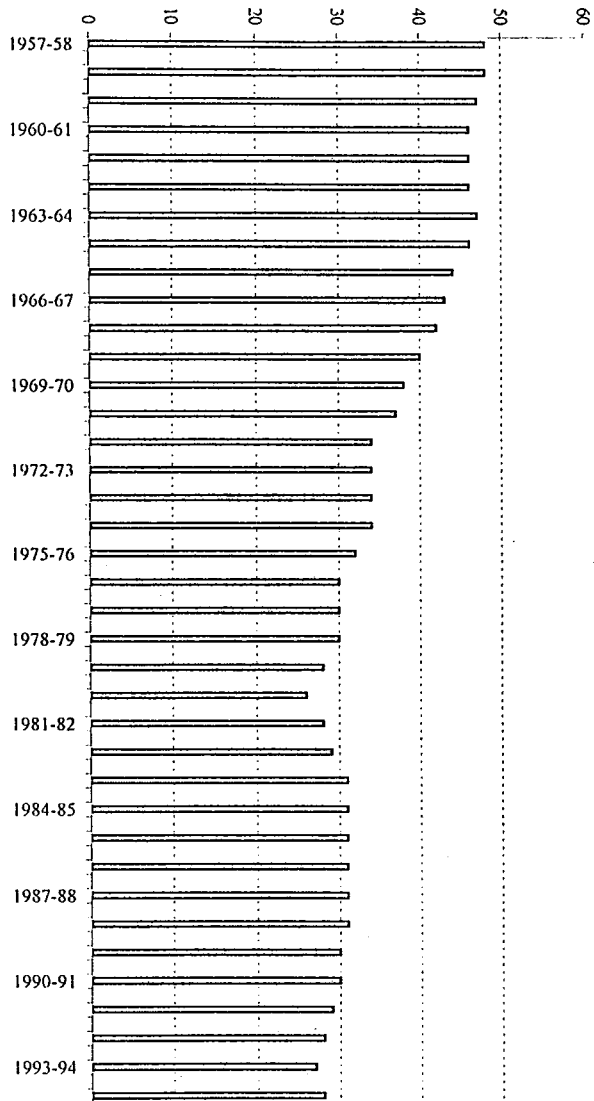

Kaynak: İstatistiki Göstergeler(1923-1995), a.g.e., s.50

Şekil 10 incelendiğinde, 1923-1995 dönemi itibariyle ilkokullardaki öğrenci sayısının büyük oranda artmış olduğu görülür. 1923-1924 yılında öğrenci sayısı 341.941 iken, 1949-1950 yılında 4,6 kat artış göstererek 1.591.039 olarak gerçekleşmiştir. 1969-1970'de 4.830.616'ya, 1989-1990'da 6.848.083'e ve 1994-1995 yılında ise 6.466.648'e yükselmiştir. Öğrenci sayısındaki artışa paralel olarak diploma alanların sayısında da artış meydana gelmiştir. Fakat bu artış öğrenci sayısının gerisinde kalmıştır. 1928-1929 öğretim yılında öğrencilerin sadece %5,5'i, 1949-1950'de %9'u, 1969-1970'de %15'i, 1989-1990'da %17'si, 1994-1995 yılında ise %19'u diploma almıştır. Oranın düşük olmasına rağmen artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1923-1995 döneminde öğrenci sayısı 19 kat, 1928-1995'de diploma alanların sayısı ise 46 kat artmıştır.

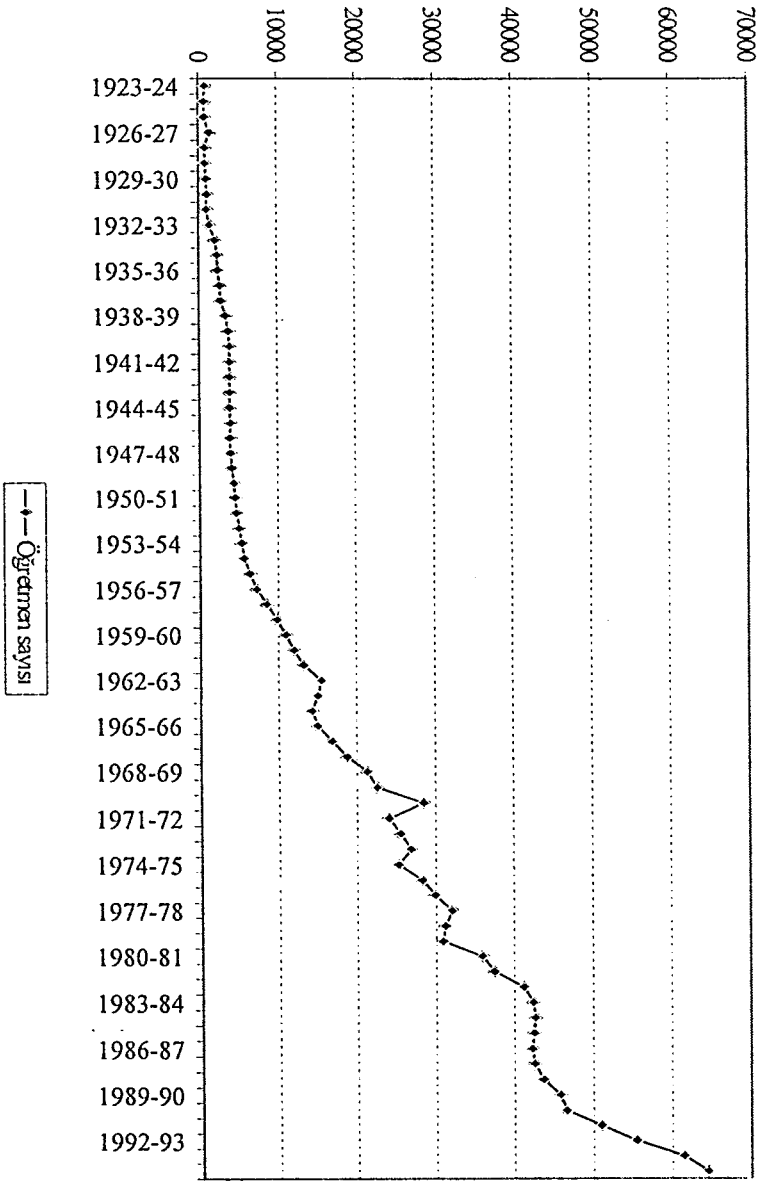
İlkokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı şekil 11'de verilmektedir.

Şekil 11. Resmî ve Özel İlkokullarda Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1957-1995)

Kaynak: İstatistikî Göstergeler (1923-1995), a.g.e, s.57-58

Şekil 12. Resmî ve Özel Genel Ortakullarda Öğretmen Sayısı, (1923-1995)

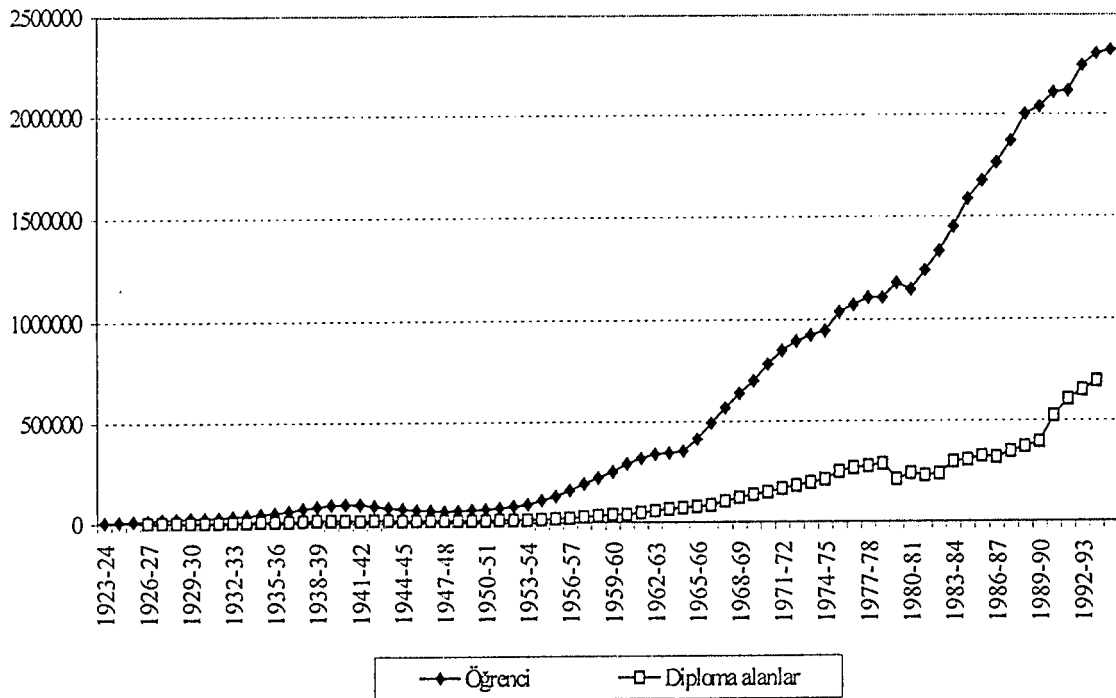

Kaynak: İstatistikî Göstergeler (1923-1995), a.g.e, s.51

1958 yılında öğretmen başına öğrenci sayısı 48'dir. 1964-1981 yılına kadar azalma eğilimi göstermiş, 1981'de 28 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 30'a yükselmiş, 1995 yılında ise 28 olmuştur.

1923-1995 yılı itibariyle resmi ve özel ortaokullarda öğretmen sayısı şekil 12 'de gösterilmektedir. 1923-1924 öğretim yılında 796 olan öğretmen sayısı, 1949-1950 yılında 4364'e, 1969-1970'de 22613'e, 1989-1990'da 45774'e ve 1994-1995'de 64520'ye yükselmiştir. 1923-1995 yılları arasında resmi ve özel ortaokullarda öğretmen sayısı 81 kat artmıştır.

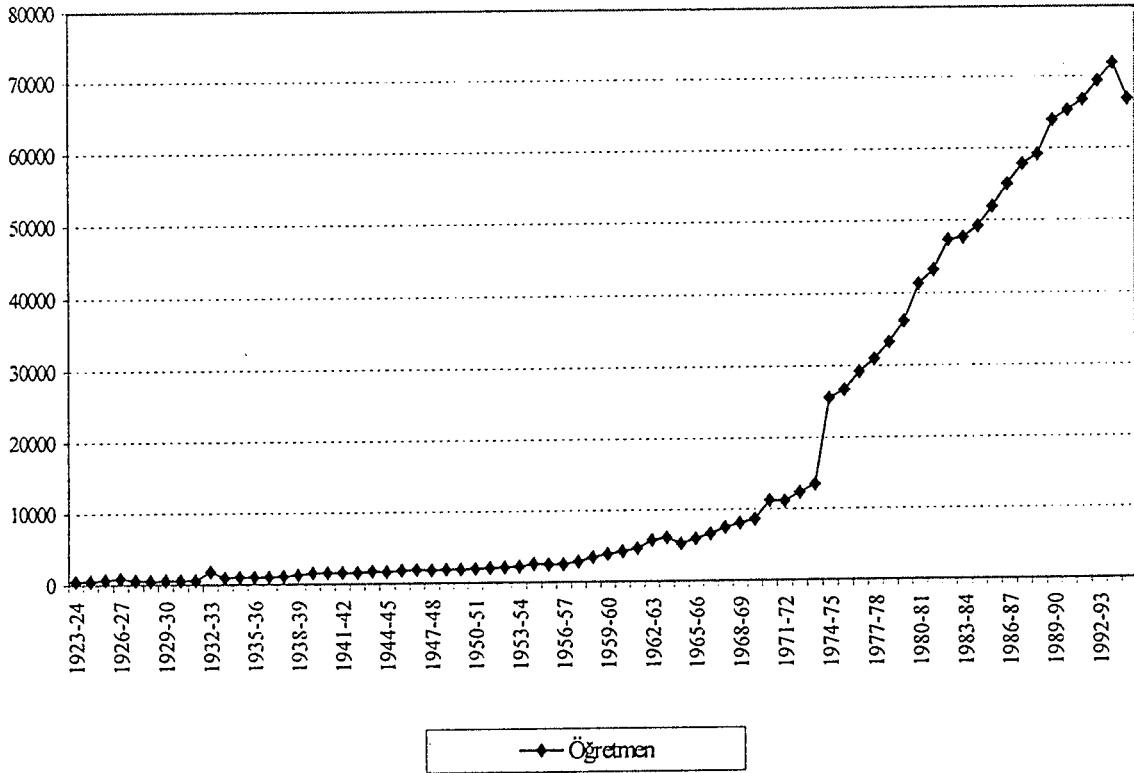
Şekil 13. Resmi ve Özel Genel Ortaokullarda Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.51

1923-1995 döneminde resmi ve özel genel ortaokullarda öğrenci ve diploma alanların gelişimi şekil 13' de incelenebilir. Öğrenci sayısında, 1924 yılından 1954 yılına kadar önemli bir değişme olmamıştır. 1954 yılından sonra öğrenci sayısında büyük oranda artış meydana gelmiştir. 1959-1960 öğretim yılında 254966 olan öğrenci sayısı 1969-1970'de 700950'ye, 1979-1980'de 1180233'e ve 1994-1995'de 2318915'e yükselmiştir. 1924-1995 döneminde resmi ve özel genel ortaokullarda, öğrenci sayısı 393 kat artmıştır. Diploma alanların sayısı öğrenci sayısından düşüktür. 1926-1927 öğretim yılında öğrencilerin %10'u diploma alırken, 1993-1994 öğretim yılı itibariyle diploma alan öğrencilerin sayısında 1926-1927'a göre 3 kat artış olmuştur.

Şekil 14. Resmi ve Özel Genel Liselerde Öğretmen Sayısı (1923-1995)

Kaynak: İstatistiki Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.52

1990 yılı itibariyle ilköğretimde, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ABD’de 18, Almanya’da 17,7, Fransa’da 15,7 ve İngiltere’de 19,7’dir¹⁶⁸.

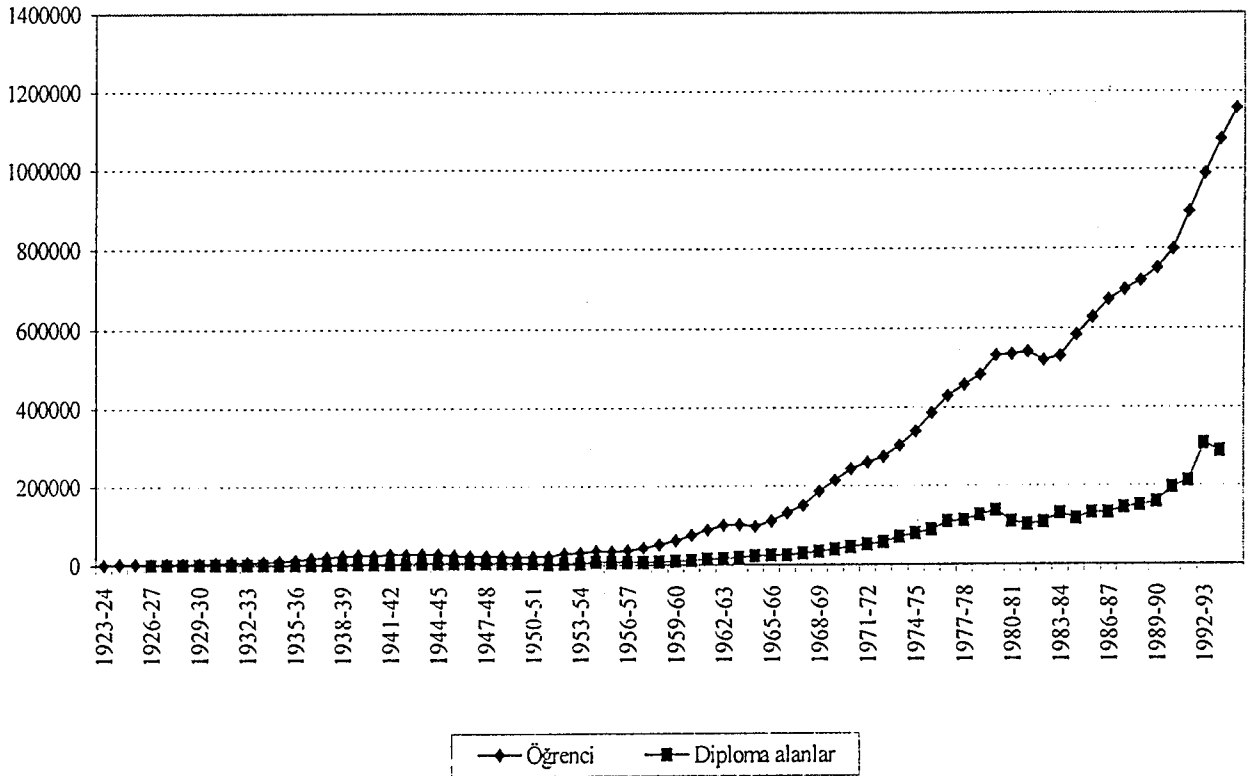
Okul sistemini ifade eden örgün eğitim kapsamında yer alan ortaöğretim, ilköğretime dayalı en az üç yıllık öğrenim veren genel liseler ile mesleki ve teknik liseleri kapsar. Ortaöğretimin amacı; öğrencilere asgari ortak bir kültür vermek, birey ve toplum sorunlarını tanıtmak ve çözüm yolları aramak, ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak bilinci kazandırarak öğrencileri ilgi, yeti ve yetenekleri doğrultusunda yükseköğretime, geleceğe ve meslek ile iş alanlarına hazırlamaktır.¹⁶⁹

1923-1995 dönemi itibariyle resmi ve özel genel liselerde, öğretmen sayısındaki gelişmeler şekil 14’de verilmektedir. Öğretmen sayısında, 1950 yılının sonlarına kadar büyük oranda değişiklik olmamıştır. Bu yıldan sonra büyük oranda artış göstermiştir. 1923-1924 öğretim yılına göre, resmi ve özel genel liselerde öğretmen sayısı 134 kat artmıştır. Öğretmen sayısındaki genel artış eğilimine karşın, 1994-1995 yılında bir önceki yıla göre, %4’lük bir düşüş söz konusudur.

¹⁶⁸ Cemal Ünlü, “Eğitim Sistemi ve Bütçe”, İktisat Dergisi, Sayı no 363, (Ocak 1997), s.47.

²⁴ Milli Eğitim: Cumhuriyetin 75 Yılında Gelişmeler ve Hedefler, a.g.e.,s.5.

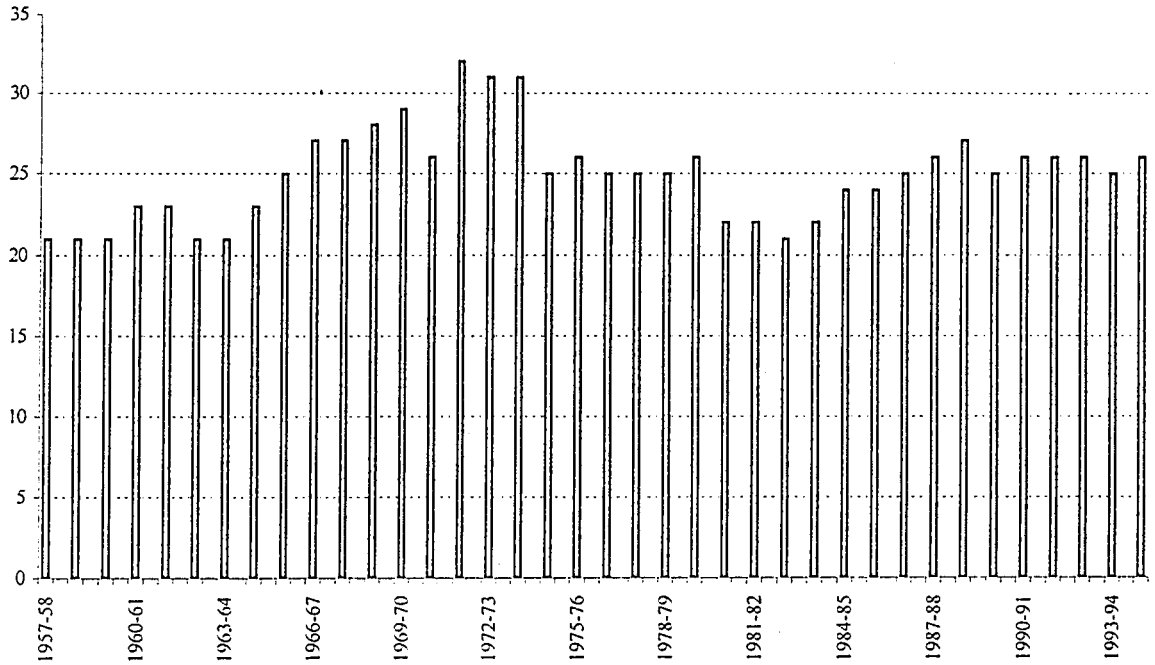
Şekil 15. Resmi ve Özel Genel Liselerde Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)

Kaynak: İstatistiki Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.52

Resmi ve özel genel liselerde öğrenci ve diploma alanlar şekil 15'de gösterilmektedir. 1960 yılının başına kadar öğrenci ve diploma alanların sayısında yatay bir seyir hakimdir. Bu yıldan sonra öğrenci ve diploma alanların sayısındaki artışlar belirgindir. 1926-1927 öğretim yılında, öğrenci sayısı 3159 diploma alanların sayısı ise 463'dür. 1949-1950 öğretim yılında öğrenci sayısı 21440'a, diploma alanlar 5645'e; 1969-1970'de sırasıyla 214960, 40785'e; 1989-1990'da 751729, 160458'e ve 1993-1994'de 1078483, 289529'a yükselmiştir.

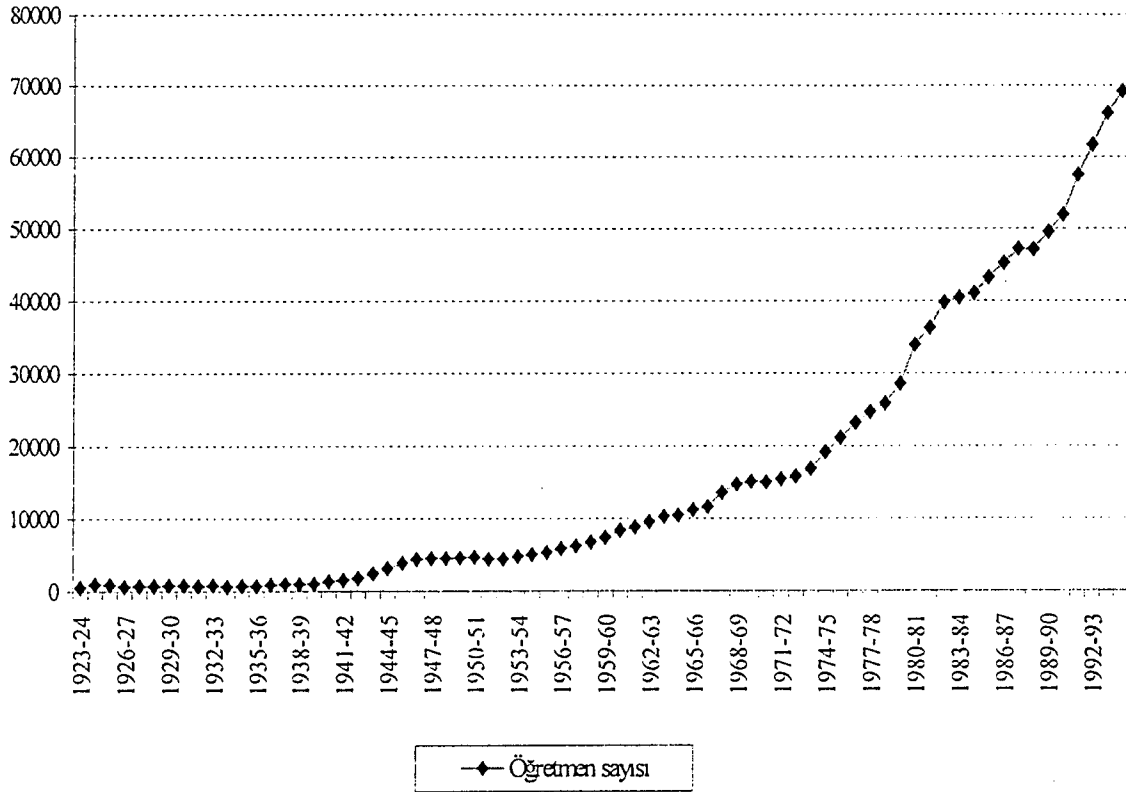
Şekil 16. Genel Ortaokul ve Genel Liselerde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (1957-1995)

Kaynak: İstatistik Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.57-58

Cumhuriyetin ilk yıllarında, genel ortaokul ve genel liselerde öğretmen başına ortalama olarak 8 öğrenci düşmekteydi. 1928 yılından sonra dalgalı bir seyir izlemesine rağmen, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yükselme eğilimine girmiştir. Genel ortaokul ve genel liselerde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı şekil 16'da verilmektedir. 1957-1965 yılında genel ortaokul ve genel liselerde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 21- 23 arasında kalmış, bu yıldan sonra artış göstermiş ve 1971-1972 öğretim yılında en yüksek değere ulaşmıştır. 1975-1995 döneminde öğretmen başına düşen öğrenci sayısında büyük bir değişiklik olmamıştır. 1994-1995 öğretim yılında öğretmen başına 26 öğrenci düşmektedir. 1990 yılı itibariyle ABD'de

Şekil 17. Resmî ve Özel Mesleki Teknik Okullarda Öğretmen Sayısı (1923-1995)

Kaynak: İstatistikî Göstergeler(1923-1995), a.g.e., s.53

ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci 15,7, Almanya'da 13,6, Fransa'da 12,4 ve Türkiye'de ise 23,9'dur¹⁷⁰.

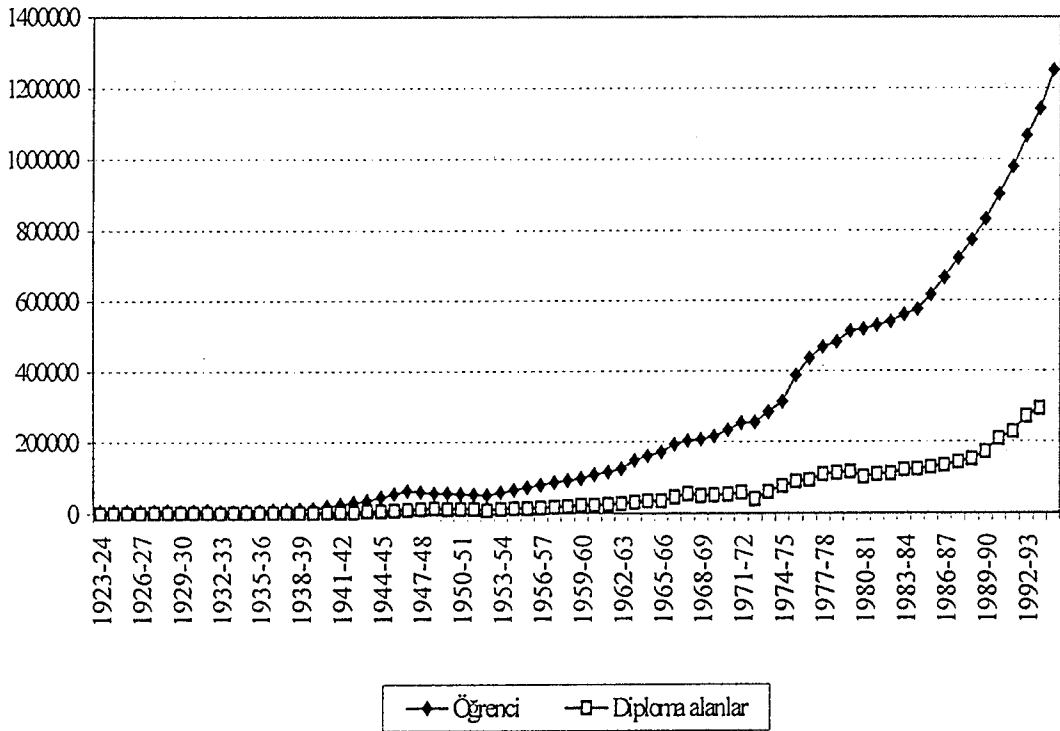
Hem iş hem ve hem meslek alanlarına eleman yetiştiren, hem de öğrencileri yüksek öğretime hazırlayan öğretim kurumları olan mesleki liselerdeki sayısal gelişim şekil 17 ve şekil 18'de verilmiştir. Nitelikli insan gücünün arttığı ülkemizde, yüksek öğretim önündeki yığılmaları önlemek amacıyla, mesleki ve teknik eğitim veren ortaöğretim kurumlarının yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi gereklidir. Öğretmen sayısındaki gelişme şekil 17'de gösterilmektedir. 1940'lı yıllara kadar belli bir seviyede

¹⁷⁰ Cemal Ünlü, a.g.e.,s.47.

seyreden büyüklük daha sonraki yıllarda büyük artış göstermiştir. 1923-1924 öğretim yılında öğretmen sayısı 583, 1949-1950'de 4584, 1969-1970'de 15132, 1989-1990'da 49504 ve 1994-1995'de 69244 olarak gerçekleşmiştir. 1923-1995 dönemi itibariyle öğretmen sayısı 119 kat artmıştır.

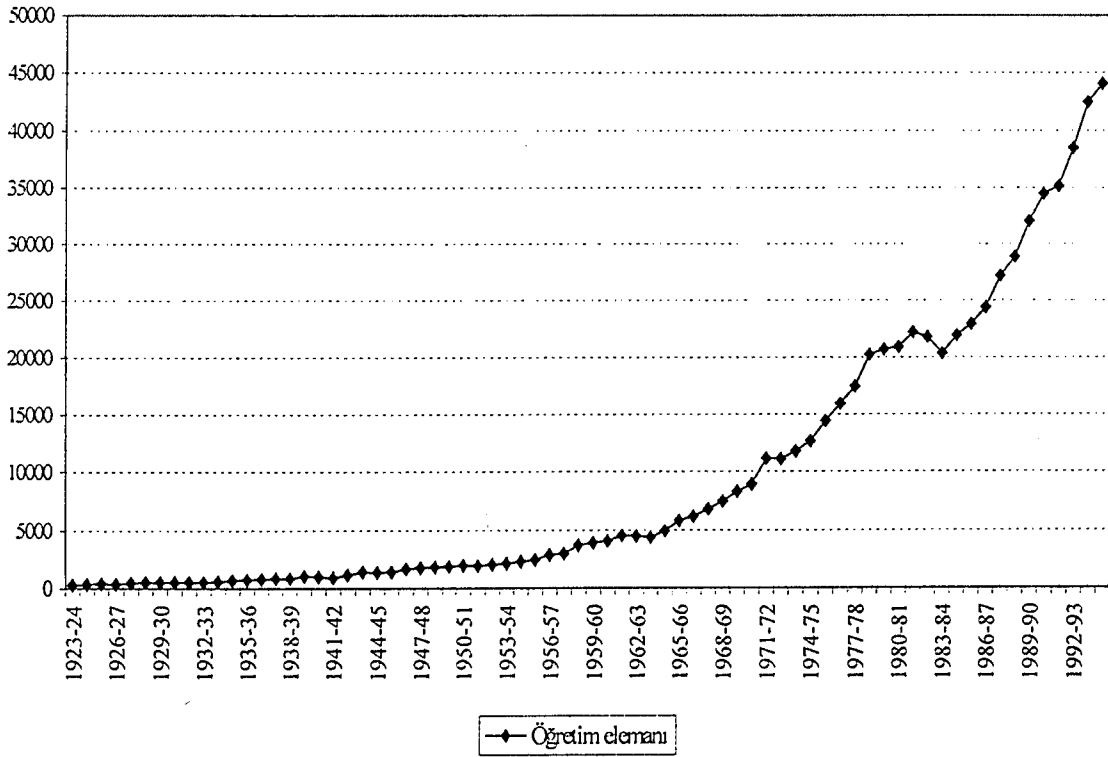
Şekil 18. Resmî ve Özel Meslekî ve Teknik Okullarda Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)

Kaynak İstatistikî Göstergeler(1923-1995), a.g.e., s.53

Resmi ve özel mesleki ve teknik okullarda öğrenci ve mezun olanların sayısı şekil 18'de incelenebilir. 1944 yılına kadar öğrenci ve mezun olanların sayısı belli bir seviyede kalmıştır. Bu yıldan sonra öğrenci ve diploma alanların sayısında daha büyük oranda artış meydana gelmiştir. 1949-1950'de öğrenci sayısı 55512'ye 1969-1970'de 217125'e 1989-1990'da 830716'ya ve 1994-1995 yılında 1250809'a yükselmiştir. Öğrenci sayısı 1923-1995 dönemi itibariyle 191 kat artmıştır. Diploma alanların sayısı, 1949-1950'de 12315, 1969-1970'de 50648, 1989-1990'da 170895 ve 1993-1994'de 294348 olarak gerçekleşmiştir. 1993-1994 öğretim yılında öğrencilerin %26'sı mezun

Şekil 19. Yükseköğretim Kurumlarında Öğretim Elemanı Sayısı (1923-1995)

Kaynak: İstatistikî Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.54

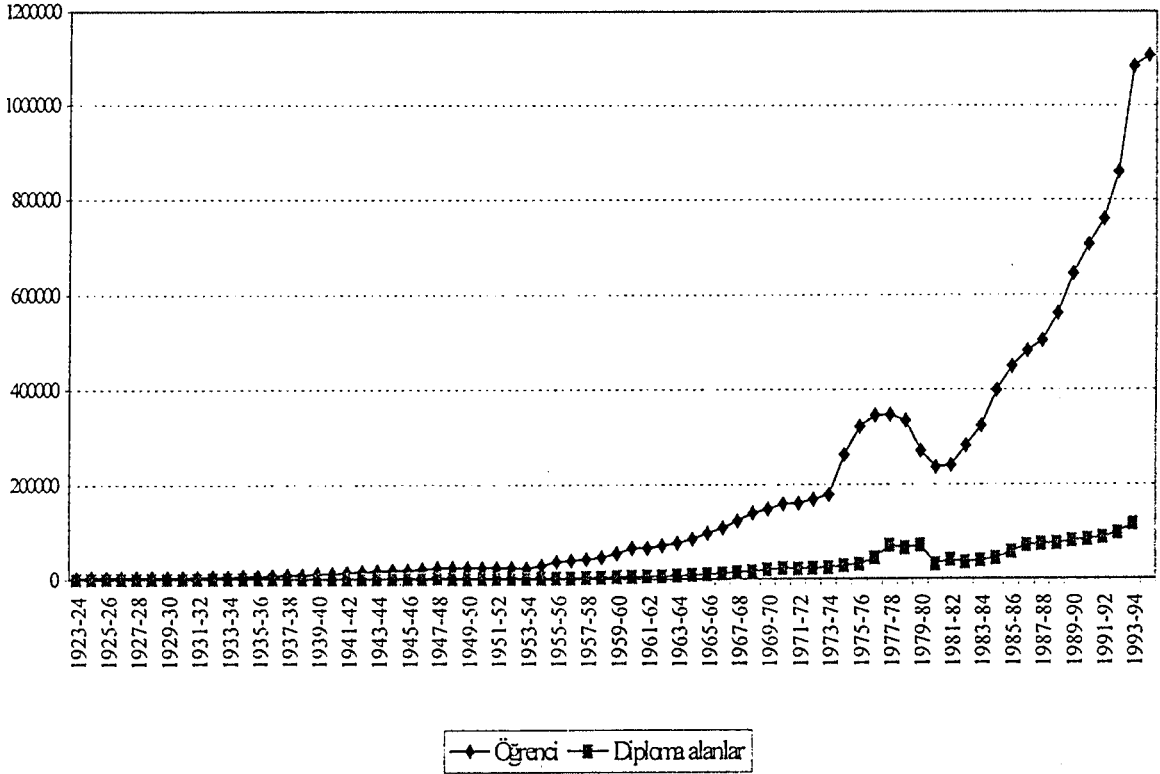
olmuştur.

Şekil 19, yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı sayısındaki gelişmeyi vermektedir. 1960'lı yıllara kadar öğretim elemanı sayısında büyük bir değişiklik olmamış, bu yıldan sonra öğrenci sayısının artışıyla artmıştır. 1959-1960 öğretim yılında 3911 olan öğretim elemanı sayısı, 1969-1970'de 8295, 1979-1980'de 20699'a yükselmiştir. 1981-1982 yılında 22223 olan öğretim elemanı sayısı, 1982-1983 yılında 21814'e, 1983-1984 yılında 20333'e gerilemiştir. Bu yıldan sonra sürekli artmış, 1995 yılı itibarıyla 44086 olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar yükseköğretimde nicelik açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1933 yılında Darülfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüştürülmesi ile başlayan gelişme süreci, son yıllarda hızlanmış ve 1996-1997 eğitim-öğretim yılında üniversite sayısı 62'ye ulaşmıştır. Yeni kurulan 7 vakıf üniversitesiyle birlikte bu sayı 69'a yükselmiştir. Üniversitelerin bünyesindeki 522 fakülleden 433'ü, 251 enstitüden 222'si, 183 yüksekokuldan 135'i e 474 meslek yüksekokulundan 388'i faaliyetlerini sürdürmektedir. 89 fakülte, 29 enstitü, 48 yüksekokul ve 86 meslek yüksekokulu ise, henüz kuruluş halindedir. 1996-1997 eğitim-öğretim yılında üniversitelerde 759167 örgün 463195'i de açıköğretimde olmak üzere toplam 1222362 öğrenci ön lisans ve lisans öğrenimi görmüştür. Bu öğretim yılında diğer yükseköğretim kurumlarında da 9.197 öğrenci öğretime devam etmiştir. Halen üniversitelerde okullaşma oranı %14,6'sı örgün, % 10,3'ü açıköğretimde olmak üzere % 24,9'dur¹⁷¹.

¹⁷¹ <http://www.meb.gov.tr/index2.htm>

Şekil 20. Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci ve Diploma Alanlar (1923-1995)

Kaynak: İstatistikî Göstergeler (1923-1995), a.g.e, s.54

Yükseköğretim kurumlarında, öğrenci ve diploma alanların sayısı şekil 20'de görülmektedir. Öğrenci ve diploma alanların sayısı, 1960 yılına kadar oldukça düşük düzeyde kalmıştır. 1959-1960 yılında öğrenci sayısı 54069, diploma alanların sayısı 5945'dir. 1969-1970'de sırasıyla 147175, 20191 olarak gerçekleşmiş, 1974-1978 yılları arasında, hızlı bir yükselişin ardından azalma görülmektedir. 1978-1979 öğretim yılına göre; 1980-1981'de öğrenci sayısı %29 oranında, diploma alanların sayısı ise %51 oranında düşmüştür. 1980'li yılların başında, yüksek öğretim kurumlarında öğretim

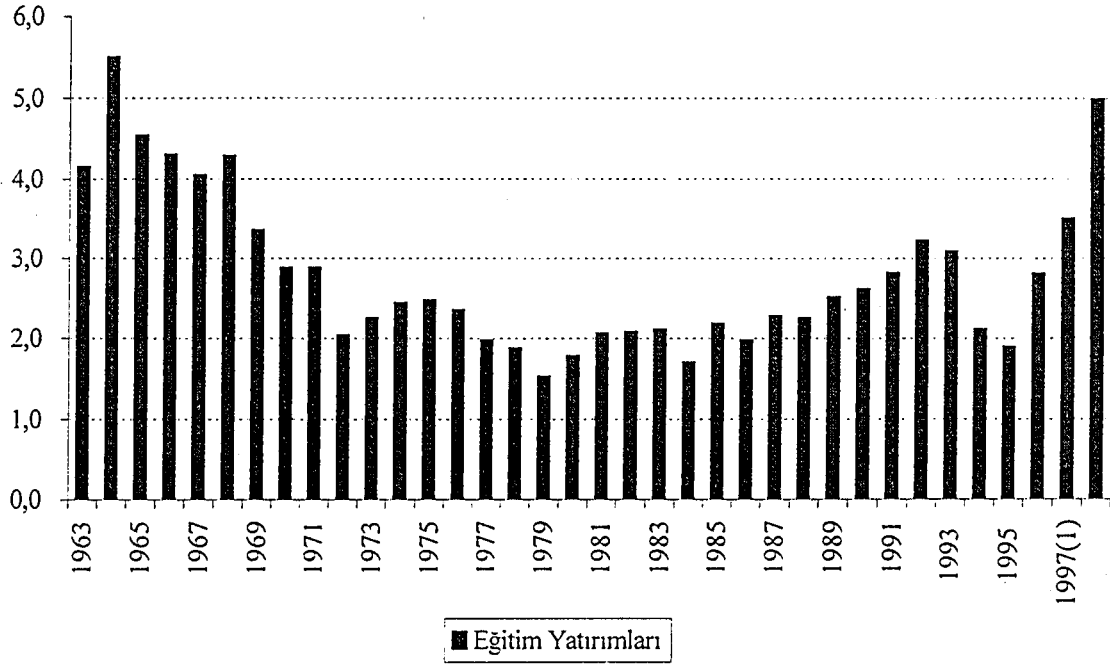
elemanı, öğrenci ve diploma alanların sayısında meydana gelen azalmada, o yıllarda yaşanmış olan siyasi istikrarsızlığın önemli bir payı vardır. 1923-1995 dönemi itibariyle öğretim elemanı sayısı 144 kat, öğrenci sayısı 380 kat, diploma alanların sayısı ise 1923-1994'de 364 kat artmıştır. Orta öğretim ve yüksek öğretimdeki öğrenci sayısının ilköğretimdeki artışa oranla çok daha yüksek olması, Türk halkının öğrenim düzeyinin yükselmekte olduğunu göstermektedir.

Türk millî eğitim sisteminin iki ana bölümünden biri olan yaygın eğitim; örgün eğitim sistemine hiç girmemiş veya herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademedен çıkmış vatandaşlara, örgün eğitimin yanında veya dışında düzenlenen eğitim, öğretim, rehberlik ve uygulama faaliyetlerini kapsamaktadır.

Yaygın eğitimin amacı; yetişkinlere okuma-yazma öğretmek, temel bilgiler vermek, en son devam ettikleri öğrenim kademesinde edindikleri bilgi ve becerileri geliştirmek ve geçimini sağlayacak yeni imkânlar yaratmaktır. Yaygın eğitim, her toplum için başvurulması gerekli bir eğitim sistemidir. Örgün eğitimin pahalı olması, uzun sürede gerçekleşmesi, sınırlı amaçlarının bulunması, belirli yaşlara hitap etmesi gibi nedenlerden olayı geliştirmekte olan ülkelerde yaygın eğitim daha fazla önem kazanmaktadır. Yaygın eğitim; genel ve meslekî teknik yaygın eğitim olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır. Yaygın eğitim etkinliklerinin önemli bir bölümü Halk Eğitimi Merkezlerinde de sürdürülmektedir. Bu merkezlerde okuma-yazma kursları, meslek kursları, sosyal ve kültürel kurslar açılmaktadır¹⁷².

¹⁷² <http://www.meb.gov.tr/index2.htm>

Şekil 21. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Eğitim Yatırımlarının Payı (%), (1963-1998)

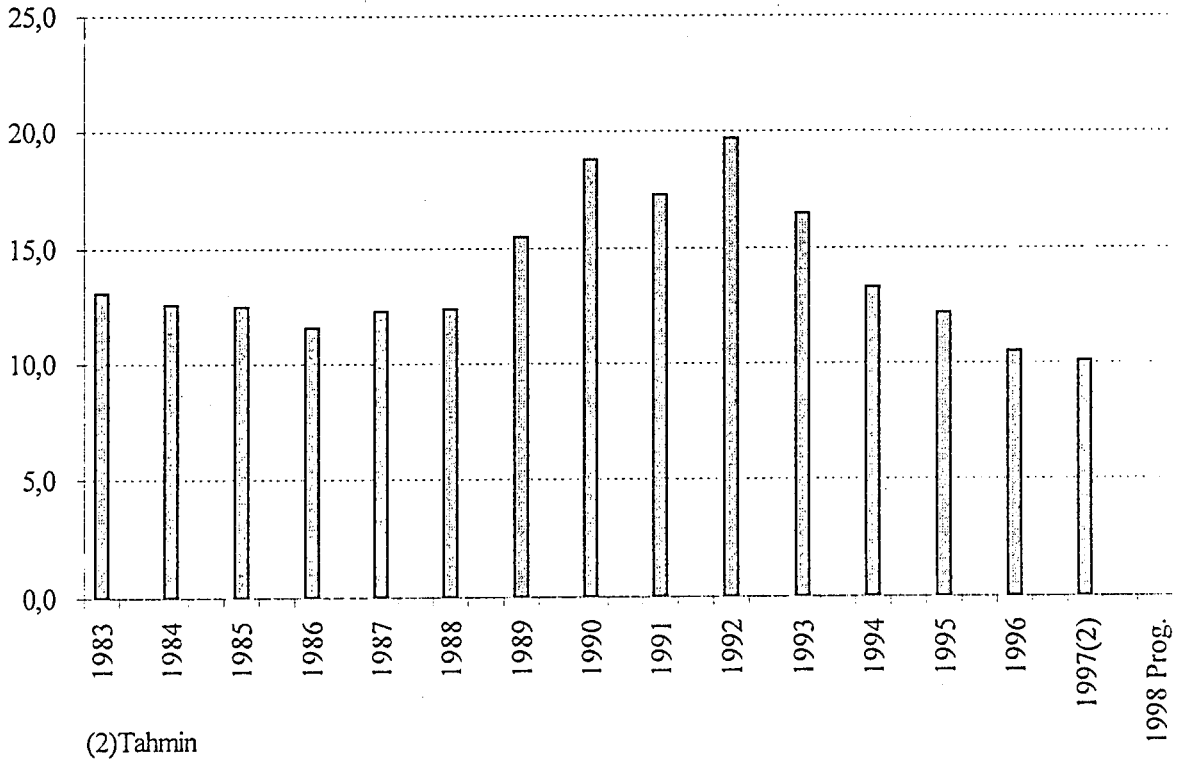

(1) Tahmin

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), DPT, s.27.

Toplam sabit sermaye yatırımları içinde eğitim yatırımlarının payı şekil 21'de incelenebilir. Eğitim yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1963-1998 döneminde yüzde 1,5- 5,5 arasında değişen değerler almıştır. Eğitimin toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1963'de %4,1'den 1964'de %5,5 yükselmiş, 1965-1968 yılları arasında %4-4,5 dolaylarında gerçekleşmiştir. 1969 yılında %3,4'e 1970-1971'de %2,9'a, 1972'de %2,0'ye gerilemiştir. 1973-1977 yıllarında %2-2,5 civarındadır. Bu yıldan sonra düşmeye başlamış, 1979 yılında eğitimin toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı %1,5 ile en düşük seviyededir. 1981 yılından 1991 yılına kadar oran 1984 yılı hariç %2-2,8 dolaylarındadır. Bu yıldan sonra biraz yükselmiş, fakat tekrar düşmüştür. 1996 yılında, eğitimin toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay 1991'deki düzeydedir. 1997 yılı için %3,5 olacağı tahmin edilmektedir.

Şekil 22. Konsolide Bütçe İçerisinde Eğitim Harcamalarının Payı (%) (1983-1997)

(2)Tahmin

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg/esgx.html>.

Eğitim harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı, 1983-1997 dönemi itibariyle Şekil 22'de gösterilmektedir. 1983 yılında eğitim harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı %13,1'dir. 1992 yılında eğitimin konsolide bütçe içindeki payı %19,7 ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. 10,5 ile 19,7 arasında değişen değerler alan bu oranın 1997'de 10,1 olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca eğitim harcamalarının toplam bütçe içerisindeki payı 1990 yılında 18,8'den 1996'da 10,5'e düşmesi dikkat çekicidir.

Türkiye’de 1992 yılı itibariyle kamu kaynaklarından eğitim için yapılan harcamaların GSMH’ya oranı %3,7’dir. Dünya ortalaması %5,1, sanayileşmiş ülkeler ortalaması %5,2 ve gelişmekte olan ülkeler ortalaması ise %3,9’dur. ABD’de bu oran %5,7, Almanya’da %6,2, Yunanistan’da 3,1 Arjantin’de 1,5, Hindistan da ise 3,2’dir.¹⁷³ Türkiye 1993 yılı itibariyle OECD ülkeleri arasında eğitime yapılan harcamaların GSYİH içindeki payının en düşük (%3,3) olduğu ülke konumundadır. Örneğin, Belçika’da bu oran %5,6, Danimarka’da %7,2, İsveç’de %6,9, Portekiz’de %5,4’dür.¹⁷⁴ Türkiye’de eğitime ayrılan kaynakların; eğitim talebi, teknolojik gelişmeler, eğitimdeki nitelik değişiklikleri dolayısıyla artırılması zorunludur. Ülkenin özellikle genç nüfus yapısına sahip olması eğitim talebini yükseltmektedir.

---

¹⁷³ Kemal Gürüz ve diğerleri, a.g.e., s.41

¹⁷⁴ Türkiye’de ve Dünyada Mesleki Eğitim: Türk Özel sektörünün Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri, (TİSK İnceleme Yayınları 20,1997), s. 32-34.

2. ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME FAALİYETLERİNİN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ

Kalkınma ve modernleşme süreci, eski yöntemlerin yerlerini yeni ve daha etkin yöntemlere bırakması veya tamamen yeni ürünlerin üretilmesi ve yeni bir yaşayış şeklinin ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Bütün bu gelişmeler ise, teknolojik değişimler ve yenilikler ile sağlanır. Bu sebeple yeni teknolojilere sahip olunması ve yeni tekniklerin yayılması bütün ülkeler açısından önem taşır. Buna göre, teknolojik değişmeyi sağlama açısından her ülkenin yararlanabileceği kaynaklardan birincisi, her ülkenin kendi örgütlenmiş araştırma geliştirme faaliyetlerini oluşturması, ekonominin gelişmesini ve buluşlarını kendi çabalarına dayandırması ve kendi çalışmalarının sonuçlarını yayması, ikincisi başka ülkelerden elde ettiği teknik ve bilimsel gelişmelerden, kendi ülke koşullarına adapte ederek yararlanmasıdır. Ekonomistler, uzun bir süre ihmal ettikten sonra, II. Dünya Savaşından bu yana araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile ekonomik gelişme hızı ve verimlilik artışı arasındaki ilişkileri incelemeye yönelmişlerdir¹⁷⁵

Bugün tüm ülkeler bilim ve teknoloji politikalarına büyük önem vermekte, yenilik peşinde koşmakta, refah yaratmak için, ekonomik kalkınma ve sanayileşmede bilgi ve teknolojiyi bir üretim elamanı olarak katma değer yaratmakta kullanmakta, mal ve hizmet üretiminde sermaye ve emek yanında teknolojiyi önemli bir girdi olarak görmektedir. Bilim ve teknoloji politikalarının gelişmesi sonucunda ülkelerde bilgi toplumu olgusu yerleşmiş ve son on yıllık dönemde en çok konuşulan konuların başında Bilgi Toplumu yer almıştır. Gerçekten teknolojinin küreselleşmesi ile birlikte, rekabet gücünü belirleyen en önemli ve etkili araç bilgi olmuştur. Üretim ve hizmetlerde kullanılan bilgi, üretim maliyetlerinde ucuzlama sağlamış, bu konudaki uygulamalar ise hızla tüm dünyaya yayılmıştır. Böylece bilgi toplumu; her tür bilginin kolayca üretildiği, erişilebildiği, yayıldığı, kolaylıkla kullanıldığı bir toplum olmuştur. Teknolojik gelişmeler ülkelerin ekonomik ve sanayi yapısını etkilediği gibi, siyasi ve sosyal yapısını da değişikliklere uğratmaktadır. Bu sebeple bütün ülkeler bilim ve

¹⁷⁵ Necdet Serin, "Kalkınan Ekonomiler Açısından Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Önemi" Prof. Dr. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:535, 1984), s.413.

teknoloji politikalarını bir sistem olarak ele almakta, küreselleşen teknolojiye sahip olmak için araştırma geliştirme faaliyetlerine önem vermektedir. Gelişmiş sanayi ülkeleri AR-GE faaliyetlerinde istihdam ettiği araştırmacı personel sayısı ile Ar-Ge harcamalarına GSYİH'dan ayırdıkları pay ile birbirlerine rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışmaktadırlar. AB ülkelerinde Ar-Ge harcamalarına GSYİH'dan ayrılan pay ortalama yüzde 2-2.5 iken bu oran ABD'de ve Japonya, Kore, Singapur gibi Pasifik ülkelerinde yüzde 3 civarında bulunmaktadır. Türkiye'de ise bu oran yüzde 0.45 civarındadır.

Tablo 2'de bazı OECD ülkelerine ait AR-GE göstergeleri görülmektedir¹⁷⁶.

Tablo 2. Bazı ülkelerin Ar-Ge Göstergeleri

ÜLKELER	Ülkelere Göre On Bin İktisaden Faal İşgücüne Düşen Araştırmacı Personel Sayısı					Yıllara göre Ülkelerde GSYİH'den Araştırma Geliştirmeye Ayrılan Yüzde Pay					
	1991	1992	1993	1994	1995	1991	1992	1993	1994	1995	1996
<i>ABD</i>	75		74			2,8	2,7	2,6	2,5	2,6	2,5
<i>Japonya</i>	75	78	80	81	83	2,8	2,7	2,7	2,6	2,8	
<i>Kore</i>					48					2,7	
<i>Fransa</i>	52	56	58	59	60	2,4	2,4	2,5	2,4	2,3	2,3
<i>Almanya</i>	61	59	58			2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3
<i>Yunanistan</i>	16		20					0,5			
<i>İtalya</i>	31	30	32	33		1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
<i>Portekiz</i>			20		24		0,7		0,8	0,7	
<i>İspanya</i>	26	27	28	30	30	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8
<i>Türkiye</i>	6	6	6	7	7	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	

Kaynak: OECD, Science Technology and Industry Outlook 1998

¹⁷⁶ Kemal Güleç, Cumhuriyet'in 75 Yılında Bilim, Teknoloji, Araştırma Politikalarının Sanayileşmeye Etkileri, Ankara: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Yayınları), s.4-9.

Araştırma ve deneysel geliştirme; toplum, kültür ve insan bilgisini de içeren bilgi birikimini arttırmak ve bunu yeni uygulamalarda kullanmak için yapılan düzenli, yaratıcı çalışmalardan oluşur. Araştırma ve Geliştirme faaliyetlerinin, kalkınmanın gerçekleştirilmesindeki, teknolojinin yaratılması, korunmasını sağlamadaki önemi göz önüne alındığında ayrı bir başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür.

3. TÜRKİYE'DE KONUT POLİTİKALARI, KONUT SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE İKTİSADİ KALKINMA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Öncelikle barınma ihtiyacını gideren ve ülkemizde ayrı bir sosyal güvenlik aracı olarak kabul edilen konut, niteliği ve niceliği yönünden de toplumların ekonomik gelişmişlik düzeylerini yansıtan başlıca göstergelerdendir. Birçok sanayi kolunu dolaylı ve dolaysız etkilemesi nedeniyle yoğun bir iktisadi faaliyet alanı olan konut üretimi, ekonomiyi sürükleyici bir sektör niteliği gösteren inşaat sektörü içinde çok büyük bir ağırlığa sahiptir. Konut kesimiyle ilgili politikalar da, bu kesimin etki alanının genişliği ve sosyal ağırlığı dolayısıyla temel politikalar arasında yer almaktadır. Nitekim, Türkiye Anayasasının 57. Maddesinde ("Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler" demektir.) konut hakkı temel haklardan biri olarak kabul edilmiş ve konut ihtiyacının karşılanması devletin esas görevlerinden sayılmıştır¹⁷⁷.

Planlı dönem öncesinde bütünlük gösteren bir konut politikasının bulunduğu pek söylenemez. Bu durumun, o dönemdeki nüfusun çok önemli kısmının kırsal kesimde yaşamasından, nüfus yoğunluğunun düşük olmasından ve 1950 yılından önce kentleşme olgusunun henüz dikkat çekici boyutlara ulaşmamasında kaynaklandığı söylenebilir. Bu yıllarda devletin konut politikası ve uygulamaları genellikle memur konut yapımı, Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerin iskan ve Milli Korunma Kanununa dayanılarak yapılan kira sınırlamaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir

¹⁷⁷ Ethem Öz, Türkiye'de Konut Sektörü ve Sorunları, (Ankara: Türkiye İş Bankası A.Ş., İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, 1983), s.1.

toparlanma dönemi geçiren Türkiye, II Dünya Savaşı sonrasında duraklayan kalkınma sürecini yeniden hızlandırma çabasına girmiştir. Bu çabaların konut politikalarına yansması, ucuz konut kredisi sağlamak, konut üretip satmak, yapı teknolojisi ve gereçlerini geliştirmek, bu konuda kurulan kooperatiflere destek olmak amacıyla 1946 yılında T.C. Emlak Kredi Bankasının kurulması ve 1958 yılında da İmar ve İskan Bakanlığının ihdas edilmesi şeklinde olmuştur. Bu arada, 1946 yılında kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu da sigortalıların kooperatiflerine konut kredisi yoluyla katkıda bulunmaya başlamıştır. II Dünya Savaşından sonra, özellikle 1950'den itibaren, ülkenin hızlı bir kalkınma ve sanayileşme sürecine girmesiyle kırsal kesimden kente göçün yoğun bir şekilde başlaması (1950-60 döneminde kent nüfusu yılda ortalama %5,4 artarken, kırsal nüfus artış oranı %1,9 olmuştur.) yanında genel nüfus artış hızının Cumhuriyet döneminin en üst düzeyine çıkması, (%2,8 dolaylarında) başta nüfus yoğunluğu yüksek olan kentler olmak üzere, ülke genelinde bir konut sorununu gündeme getirmiştir. Bu yıllarda genel bir konut politikasının belirlenemeyişi, soruna geçici ve kısa vadeli çözümler aranması, konut sektörü üzerinde devletin denetimini giderek azaltmıştır. Bunun sonucunda da kentlerde gecekondu mahalleleri meydana gelmeye başlamış, yeni yerleşim alanlarının üretilmemesi nedeniyle arsa spekülasyonu doğmuş ve eski yapıların yıkılarak yeniden inşa edilmesi şeklinde bir konut üretimi sürecine gidilmiştir. Bu arada konut üreticileri arasında örgütlenmenin sağlanamaması sonucu küçük konut üreticileri piyasaya egemen olmuşlar, "yap-satçılık" yayılmaya başlamıştır. Planlı döneme geçişten itibaren (1962) konut kesiminin plan ve programlarda ayrı bir bölüm olarak ele alındığı görülmektedir. Kalkınma planları konutu sosyal bir sorun olarak görmekte; ancak konut yatırımlarını üretken bir yatırım niteliğinde kabul etmemektedir. Konut üretiminin 250'nin üzerinde sanayi dalını etkilemesi ve dolayısıyla sürükleyici bir sektör niteliği taşıma planlarda dikkate alınmamış, tasarrufların öncelikli konut sektörü dışına yönltilmesine, ancak bu alanlara yönltilemeyen küçük tasarrufların konut üretiminde değerlendirilmesine öncelik verilmiştir. Bu görüş, konut yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının giderek azaltılması şeklinde tezahür etmiştir. Konutta, yatırım gerçekleştirmelerinin hedeflerin üzerinde olmasına rağmen bu pay yıllar itibariyle bir düşüş göstermiştir. Nitekim konut yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı I. Plan sonunda %22,4, II. Plan sonunda

%20,1, III. Plan sonunda da %17 olmuştur¹⁷⁸. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, konutun toplam yatırımlar içindeki payı, diğer plan dönemlerine göre en düşük seviyede kalmış yüzde 14,6'ya kadar düşürülmüştür. Beşinci Beş yıllık kalkınma planı döneminde, konut sektörünün ekonomiyi canlandırıcı ve istihdam yaratıcı özelliğinden yararlanılarak ihtiyaç sahiplerinin bankalar aracılığıyla tasarrufa yönlendirilmesi amaçlanmış, konut büyüklüklerinin makul seviyeye düşürülmesi esas alınmıştır¹⁷⁹.

1981 yılından itibaren konut yatırımlarının üretken yatırımlar olmadığı görüşünde belirgin değişikliklerin olduğu, ekonominin sürükleyici bir sektörü olarak inşaat kesiminin ve dolayısıyla konut kesiminin içinde bulunduğu darboğazdan kurtulmasına dönük çabaların yoğunlaştığı izlenmektedir.

Bu çerçevede çıkarılan Toplu Konut Kanunu, sorunun önemi karşısında devletçe bir konut politikası belirlenmesi ve devlete konut piyasasının düzenlenmesinde etkin bir rol vermesi açısından büyük bir önem taşımaktadır¹⁸⁰. Konut, Türkiye gibi, gelişme yolunda olan ülkelerde, şehir-köy ayrımının giderilmesinde, hızlı şehirleşmenin yarattığı gecekondu sorununun önlenmesinde çok önemlidir. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de sabit sermaye yatırımları içinde son yıllarda birinci sırayı almaktadır. VI. BYKP döneminde toplam sabit sermaye yatırımlarının %32,3'ü konuta gitmiştir. VII. BYKP döneminde GSMH'nin %5,5 büyümesi varsayımına göre konut sektörünün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının hızlı artışında ve özel sektör yatırımları içindeki payının yükselişinde Emlak Kredi Bankası'nın konut kredilerindeki hızlı artış ile Toplu Konut Fonu'nun kurularak konut yapımını ucuz kredi ile desteklenmesinin önemli etkisi vardır. Ayrıca, enflasyonist ortamda tasarruf sahiplerinin enflasyondan korunmak için konuta yönelerek sektöre talep yaratmasını da unutmamak gerekir. Tüm bu olumlu ortama rağmen konut üretimi yetersizdir. V.BYKP döneminde 934000 konut üretilmiştir. VI.BYKP döneminde ise, Plan hedefinin %90'nına ulaşılarak

¹⁷⁸ Ethem Öz, a.g.e, s. 4-11.

¹⁷⁹ Konut Sorununa Çözüm Konusunda Geçmişte ve Günümüzde Yapılan Çalışmalar ve İleriye Dönük Proje Çalışmaları Hakkında Not, (Ankara Sosyal Planlama Başkanlığı Yayını,, Ocak 1991), s. 6-9

¹⁸⁰ Ethem Öz, a.g.e., s.11.

1.3 milyon konuta ulaşılmıştır. 1993 yılında Türkiye 11.5 milyon civarında konut vardır. Bunun 8 milyon yakınının, 20000 ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerinde yer aldığı tahmin edilmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, Türkiye’de gecekondulaşmada, hızlı şehirleşme, altyapı ve diğer hizmetlerin sağlandığı alanların yetersizliği, mafyalaşma, rant temini gibi hususların da etkisi vardır.¹⁸¹

Uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında genel eğilim, kişi başına GSMH arttıkça konut yatırımlarının GSMH’ya oranlarının da artmasıdır. Belli bir büyüme hızında bu oran belli bir süre yavaş artarken, yüksek gelişme hızına ulaşıldığında ivme kazanmaktadır. Türkiye’de 1977-1979 döneminde konut yatırımlarının GSMH’ya oranı yüksek bir düzeye çıkmış, 1979-1982 yılları arasında ise hızla düşmüştür. 15 OECD ülkesinde ise, 1973’den sonra başlayan düşme eğilimi, 1979’dan sonra hızlanmıştır. 1980’lerin başlarında 15 OECD ülkesinin ortalaması ile Türkiye’deki konut üretimindeki azalma eğilimi benzer durumdadır. OECD ülkelerinde 70’lerdeki kriz koşullarında, alınan parasal ve mali önlemler çok daha çabuk kendini göstermiştir. Bu ülkelerde konut üreticileri yaygın olarak banka kredileri kullanmaktadır ve faiz oranlarındaki değişimler hem tüketiciyi, hem de üreticiyi kısa zamanda etkilemektedir. Türkiye’de istikrar önlemlerinin uygulanmasına daha geç başlanmıştır ve 1980’lerin başında konut sektörü krize girmiştir. 1984’de toplu konut fonunun kurulmasından sonra konut yatırımlarındaki artış eğilimi hızlanmıştır. Tablo 3’de izlenebildiği gibi, Avrupa ülkelerinde Fransa, Avusturya, Yunanistan ve İngiltere’de konuta yapılan sabit sermaye yatırımlarında 1979’dan sonra düşme gözlenmiştir. Bu tablo 3, 1979 sonrası değerleri vermektedir, dolayısıyla 70 sonrası düşüşü tam yansıtmamaktadır. Daha önce sözü edilen etmenler göz önüne alındığında, 1970-1979 yılları arasındaki düşüşün daha keskin olduğu tahmin edilebilir. Tabloda verilen değerler gelişmiş ülkelerin çoğunda konut yatırımlarının GSMH içindeki payının 1980-1990 döneminde %4-6 civarında olduğu görülmektedir. İsviçre bu ülkeler arasında %16-17 gibi çok yüksek bir oranla bir farklılık göstermektedir. Ayrıca İngiltere’de 80 sonrası uygulanan politikalar sonucunda bu oran diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla bir düşme göstermiş ve %4’ün altına inmiştir. Türkiye göz önüne alındığında, konutun GSMH içindeki oranının 1979-

¹⁸¹ Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, (6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1999), s. 284-285.

1986 arasında %3 civarında olduğu ve gelişmiş ülkelerdeki yatırım düzeyine ulaşmadığı görülmektedir. Ancak 1987'de %5,8 ile yüksek bir orana ulaşıldığı, böylelikle diğer ülkelerdeki oranların aşıldığı görülmektedir¹⁸². Türkiye'de konutun GSMH içindeki payı 1988 yılından 1996 yılına kadar %5 dolaylarındadır. 1988 yılında %5,8, 1990 yılında %5,5 1995 yılında ise %5,3'dür. 1997 yılında %4,8'e gerilemiş 1999 yılında %5'e yükselmiştir¹⁸³.

**Tablo 3. Konut İnşaatı Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Yeri :
Ülkelerarası Karşılaştırmalar**

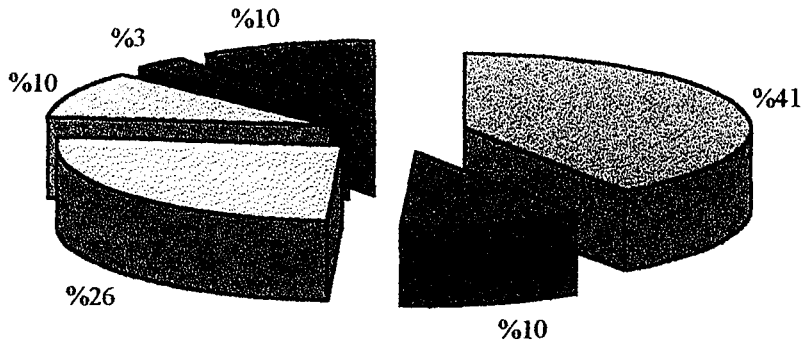
Yıllar	Türkiye	Fransa	Avusturya	Almanya	Yunanistan	İsviçre	İngiltere	Japonya	ABD
1979	3,8	6,4	14,2	6,5	9,2		3	7,4	4,8
1981	2,7	6,1		6,6	6	16,6	2,1	6,3	3,6
1982	2,6	5,7	3,5	6,1	7,7	6,9	7,6	10,2	7,4
1983	2,6	5,3	5,1	6,3	5,3	16,1	3,6	5,5	4
1984	2,7	4,9	4,8	6,4	3,8	16	3,7	5	
1985	3,3	4,7	4,6	5,5	4	15,8		4,9	4,8
1986	4,1		4,6	5,3	4,6	15,9	3,8	5	5,2
1987	5,6	5,2		5,2	4,6	16,4			5
1988	6,7	5,2	4,9	5,2	4,7	17,3	4	6,3	4,8
1989	4,7	5,1	4,7	5,3	4,6	18,1	3,8	6,1	4,4
1990	4,1	5,2	4,6	5,6	5	17,9	3,4	6,1	

Kaynak: OECD Economic Surveys

¹⁸² Ayda Eraydın, Ali Türel, Alper Güzel, Konut Yatırımlarının Ekonomik Etkileri, (Ankara: Konut Araştırmaları Dizisi:3, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1996), s.45-46

¹⁸³ <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/teg/teg-ic.html> adresinden düzenlenmiştir.

Şekil 23. Hanehalkı Tüketim Harcaması Türleri (1994)

■ Gıda, İçki, Tütün ■ Giyim, Ayakkabı □ Konut Ve Kira □ Ev Eşyası ■ Sağlık ■ Ulaştırma

Kaynak: Türkiye İstatistik Yılı 1997, DİE, s.672.

Aynı zamanda konut harcamaları hane halklarının en büyük harcamalarından biridir. Şekil 23'de hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımı görülmektedir. Toplam tüketim harcamaları içerisinde gıda, içki, tütün %41, konut, kira %26, giyim, ev eşyası ve ulaştırma %10 ve sağlık %3 olarak gerçekleşmiştir.

4. TÜRKİYE'DE GÖÇ OLGUSU VE EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yurtiçi göçler, bölgelerin gelişmişlik farkları ve bireylerin daha fazla gelir elde etme isteği gibi nedenlerle geri kalmış bir yerden göç etmeleri şeklinde oluşmaktadır. Daha fazla gelir elde etme isteğiyle gerçekleştirilen göç harcamaları, kişilerin gittikleri yerlerde daha iyi iş olanaklarına sahip olmaları varsayımı altında, mevcut emek

verimliliğinin artması dolayısıyla üretime katkısı açısından bir sermaye unsuru olarak kabul edilmektedir¹⁸⁴. Beşeri sermayenin bir unsuru olarak düşünülen göçün, Türkiye'nin ekonomik kalkınması açısından incelenmesi gerekli olmaktadır.

1950'lerden beri Türkiye, nüfusun yerleşme biçimi bakımından temel nitelikte bir değişme süreci içindedir. Toplumsal ve ekonomik birimler olarak köyler, ilçeler ve iller değişiklikler geçirmişler, nüfusun çeşitli tiplerdeki yerleşme biçimleri arasındaki dağılımı, kentsel topluluklara ağırlık kazandırıcı bir yön almıştır. Türkiye'de nüfus yüksek sayılacak bir derecede hareketlilik kazanmıştır. 30 yıllık süre içinde yaşadığı yerler doğdukları yerlerden farklı olan nüfus kesimi, bu sürenin başlangıcındaki nüfus kesiminin, oranca iki katına ulaşmıştır. Nitekim 1980'li yıllarda doğum yeri dışında yaşayan nüfus 10 milyona ulaşmıştır. Göç olgusu, toplumdaki sosyal ekonomik ve kültürel değişmelerin bir nedeni olduğu kadar, bir sonucu olmasıyla da önem kazanır. Türkiye'de iç göçlerin ana özelliği; bunların kırsal alandan kentlere ve az gelişmiş bölgelerden daha gelişmiş olanlara doğru olmasıdır. Sosyal ve ekonomik yapıdan kaynaklanan yurtiçi göçlerin diğer özellikleri arasında ise, göç eden nüfus içinde erkeklerin %65 oranıyla başta gelmesi ve İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropoliten merkezlerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmasıdır. Gerçekten 1950 yılından sonra, Türkiye'de hızlanan "Demografik kentleşme" yani şehirlerde ekonomik ve sosyal faaliyetlerin emme kapasitesinden fazla nüfus yığılması, planlı dönemde de özelliğini sürdürmüştür. Öte yandan kentsel yerleşme birikimi ve hızında da önemli gelişmeler olmuştur. 1960-65 döneminde kentleşme hızı yılda ortalama %5,7, 1965-70 döneminde %6,1 ve 1970-75 döneminde ise %5,9 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, endüstrileşmenin ve gelişmişliğin bir göstergesi sayılan kentleşme eğilimi, Türkiye'de başka ülkelere göre farklılık göstermektedir. 1980 nüfus sayımı sonunda, kentler nüfuslarına göre sınıflandırıldığında, 1970-80 döneminde büyük kentlerde artış olduğu halde, küçük ve orta büyüklükteki kentlerde yaşayanların nisbi öneminin gerilediğini görülür. Hatta küçük kentler sayı itibarıyla azalmıştır. Görülüyor ki, 1945 yılından sonra ve özellikle 1960-1970 ve hatta 1970-80 dönemlerinde Türkiye'deki kentleşme tüm kentlerin büyümesi şeklinde olmamış, aksine büyük kentlerin devleşmesi biçiminde olmuştur. Kentlere göç, yapım sanayinde yaratılan iş imkanlarından çok hizmet

¹⁸⁴ Naci Önsal, İstihdam Politikası ve Eğitim, (İstanbul :İ.Ü. Yayınları, No : 1397), 1971, s. 28.

kollarındaki emek yoğunlaşmasına dayanmaktadır¹⁸⁵. Göç edenler daha çok marjinal (kapıcılık, işportacılık vb) geçimlik alanlarda çalışmaktadır.

1950'lerden beri Türkiye'de tarımsal verimliliğin düşmüş olması, tarım sektöründe gelir yetersizliği toprak mülkiyetindeki dağılımın yetersizliği, tarımda kullanılan teknolojinin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, tarımsal alanların küçük parçalara bölünmesi kırsal nüfusun kentlere göçünü hızlandırmıştır.

Ekonomik kalkınma sürecinin kentler lehine işlemesi ve kentte iş bulma umudu göçün temelinde yatan en önemli nedenlerden biridir. Ayrıca kentsel ve kırsal alandaki gerçek ücret farkları gelişmemiş yörelerden sanayileşmiş ticaret bölgelerine olan göçü devamlı kılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak kentlerde yoğunlaşan eğitim ve sağlık hizmetleri de bir başka neden olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kentleşme sürecinin dengeli ve sağlıklı bir biçimde yürüdüğünü söylemek olası değildir. Kentleşme sanayinin çekimi değil, kırsal kesimin itimi nedeniyle oluşmuş, sağlıksız bir görüntü sergilemektedir. Sanayi toplumuna geçme çabasında olan Türkiye'de son yıllarda görülen nüfus patlaması, gelişmekte olan tüm ülkelerdeki gibi ulaşım olanaklarının hızla gelişmesi ve özellikle tarımda üretim teknolojisinin değişmesi, kentleşmenin demografik bir nitelik kazanmasına yol açmıştır¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Koray Başol, Demografi: Genel ve Türkiye, (İzmir: D.E.Ü.İ.İ.B.F. Yayın No: 6, 1984), s. 230-231

¹⁸⁶ 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Göç, (TÜGİAD, Nisan 1998), s. 41-57.

yıllarda 4.5 milyonu aşmıştır¹⁸⁹. ABD, iki yüzyıldan beri göç tercih bölgesidir. Kuznets'e göre, göçler ABD ekonomisinin büyümesinde hareket kazandırıcı bir rol oynamıştır. Her göç dalgası sürüp giden büyümenin bir aşamasına tekabül etmiştir. Tüm 19. Yüzyıl boyunca ve 1920 yılına kadar ABD'de refah düzeyi, sermaye akışını beraberinde getiren göçlerle sağlanmıştır. Brinley Thomas'a göre göç akımlarının birden bire kesilmesi Büyük Bunalımın patlak vermesine katkı da bulunmasa da büyümesine yardımcı olmuştur. ABD özellikle nitelikli elemanlara ya da yüksek öğrenim diplomasına sahip olanlara göç olanakları sunarak, ekonomik açıdan daha büyük bir rekabet gücü sağlamaya çalışır. ABD, uluslar arası göç akışında daima birinci planda olmuştur, çünkü her yıl diğer tüm ülkelerdeki göçmen girişlerinin toplamı kadar göçmen kabul etmektedir¹⁹⁰.

Dünya çapında, göçmen işçilerin yurtdışında kazanıp ailelerine ve toplumlarına gönderdikleri havaleler, yaşamsal bir ekonomik kaynaktır. Dünya bankasının bir açıklamasına göre, 1980'li yılların sonlarında havale yoluyla gönderilen miktar, diğer bütün resmi kalkınma yardımlarını geçerek ve dünya ekonomisindeki değerleri açısından ham petrol ticaretinden sonra ikinci sırada yer alarak yılda 65 milyon \$'a ulaşmıştır. Bu fonların neredeyse yarısı gelişmekte olan ülkelere gitmiştir.¹⁹¹ Bu fonların önemine karşın, gönderildikleri ülkelerde verimli alanlara kanalize edilmediği önemlidir. Bu kaynaklar ne kadar etkin kullanılırsa ekonomik büyümeye katkısı da o oranda olacaktır. Ayrıca göç veren ülkeler göçmen işçilerin emek ve yeteneğinden yoksun kalır.

5. TÜRKİYE'DE BESLENME DÜZEYİ VE SAĞLIK SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Sağlık ve beslenme alanına yapılan yatırımlar işgücü verimliliğini etkilemede ve ekonomik kalkınmayı belirlemede oldukça önemlidir.

¹⁸⁹ 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar:Göç, a.g.e, s. 22-23

¹⁹⁰ Erol Kutlu, *Dünya Ekonomisi*, (Eskişehir 1997), s. 34-35.

¹⁹¹ Hal Kane, "Yuvayı Terketmek", *Dünyanın Durumu*, (Worldwatch Enstitüsü Raporu, Türkiye Erozyonla Mücadele ve Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Yayınları : 13 1995), s. 184

Birinci bölümde sağlık ve beslenmeyi de içeren beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ile ilişkisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümde, beslenme durumumuz yapılan araştırmalara dayanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır ve başlıca sağlık sektörü göstergeleri incelenecektir.

Türkiye’de eski tarihlere ilişkin pek fazla istatistiki bilgi bulunmamakla birlikte sağlık düzeyinde Cumhuriyetin kurulduğu yıllara kıyasla önemli gelişmeler sağlandığı kesindir.

Direkt insan tüketimi için dünya kişi başına yiyecek miktarı 1992/94 yıllarında 30 yıl öncesinden (1961/63) ortalama %19 daha fazladır. Gelişme yolundaki ülkelerin çoğunluğu bu gelişme içerisinde yer almış ve beslenme düzeylerini geliştirmişlerdir. Aynı süre içerisinde, bu ülkelerin kişi başına yiyecek miktarları %32 oranında büyümüştür. Bu gelişme başka bir yoldan da gözlemlenebilir. Çok düşük (günlük 2200 kalorinin altı) kişi başına yiyecek miktarına sahip olan ülkelerde yaşayanlar 1969/71 yıllarında dünya nüfusunun %5,6’sını oluştururken, bu oran 1992/94 yıllarında %10’a gerilemiştir. Orta derecede yiyecek miktarına sahip olan ülkelerde (2700 kalorinin üstü) yaşayan dünya nüfusu 1969/71’de %30’dan 1992/94 yıllarında %55’e yükselmiştir. Çin tarafından yapılan büyük atılım bu gelişmenin önemli bir bileşenidir. Bu etkileyici gelişmelere rağmen, bir çok ülke kişi başına oldukça düşük yiyecek miktarına sahip olmayı sürdürmektedir. Sahra Altı Afrika 20 yıl öncekine göre beslenme düzeyi olarak daha iyi konumda değildir. Güney Asya kişi başına yiyecek miktarı açısından orta-düşük seviyededir¹⁹². Türkiye’de, 1960 yılında ortalama kişi başı kalori miktarı 2800 kaloriydi. 1980 yılında (%90 ‘nı sebze, %10’u hayvansal kaynaklı) 3053 kalori, 1985 yılında (%91’nı sebze, %9’u hayvansal kaynaklı) 3146 ve 1990 yılında (%92 ‘nı sebze, %8’i hayvansal kaynaklı) 3196 dır. 1992 yılında ortalama kişi başına günlük kalori miktarı yaklaşık 3400’e yükselmiştir.

Türkiye çeşitli iklim ve toprak koşullarını, sınırları içerisinde bulundurduğundan çok çeşitli gıda maddeleri üretme imkanına sahip bir ülkedir.

¹⁹² Future of Agriculture in The World and in Turkey, (DPT, General Directorate of Economic Sectors and Coordination Department of Agriculture and Food), 1999, s. 4.

Bu nedenle herhangi bir gıda maddesinin ülkemizde yetişmemesi dolayısıyla bir beslenme bozukluğu olduğundan söz edilemez. Ülkemizde görülen hatalı ve yanlış beslenmede yiyecekler, her ne kadar doymayı sağlamakta ise de büyüme ve sağlık için gereken özel gıda faktörlerini vermezler. Bunun esas sebebi ülkemizde beslenme bilgisinin noksan oluşu, hızlı nüfus artışı ve gelir yetersizliğidir. Yanlış beslenme nedeniyle vitaminler, proteinler ve mineraller yeteri kadar alınmadığından çeşitli hastalıklar meydana gelmektedir. Yanlış beslenme düzeltilince bu hastalıklar da geçmekte, kişiler de sağlıklı ve aktif bir hayata dönmektedir¹⁹³.

Ülkemizde halkın çoğunluğu protein gereksinimlerinin %80'ini tahıllardan sağlamaktadır. Bu durumda, özellikle çocukların enerji ve protein gereksinimleri karşılanmamaktadır. Demir kaynağı besinlerin, özellikle et ve türevlerinin yeterince tüketilmemesi, gelişmekte olan ülkelerde çocuk ve kadın nüfusundaki anemi sorununun başlıca nedenidir. Bu ülkelerde özellikle Türkiye'de raşitizmin başlıca nedeni, çocuk bakım ve beslenmesindeki bilgisizliktir. Sıkı sarılarak çocuğun güneşten yararlandırılmaması, güneşin etkisiz olduğu mevsimlerde uygun D vitamini verilmemesi ve aşırı D vitamini enjeksiyonları, kemik bozukluklarına yol açmaktadır¹⁹⁴.

Çocukların zihinsel gelişmelerini olumsuz etkileyen malnütrisyon bazı yerlerde %30'lara kadar varan sıklıktadır. Ayrıca D vitamini yetersizliğine bağlı raşitizm, beslenme anemiler, basit guatr, diş çürükleri önemli ve yaygın beslenme hastalıklarıdır. 1993 Sağlık Bakanlığı Türkiye, Demografi ve Sağlık Araştırmasına göre, 0-3 aylık bebeklerde sadece anne sütü ile beslenme oranı %13,8, 4-6 ayda %2,9'dur. 0-3 ayda hiç anne sütü almayan bebek oranı %6,4 iken, 4-6 ayda bu oran %22,8'dir¹⁹⁵.

UNICEF'in "Türkiye'de çocukların ve kadınların durumu" başlıklı raporunda, Türkiye'de her beş çocuktan birinin yaşına göre daha kısa boyda olduğu ve %10'unun da düşük kilolu olduğu bildirilmiştir. Kısa boyluluğun, kronik beslenme yetersizliğinin

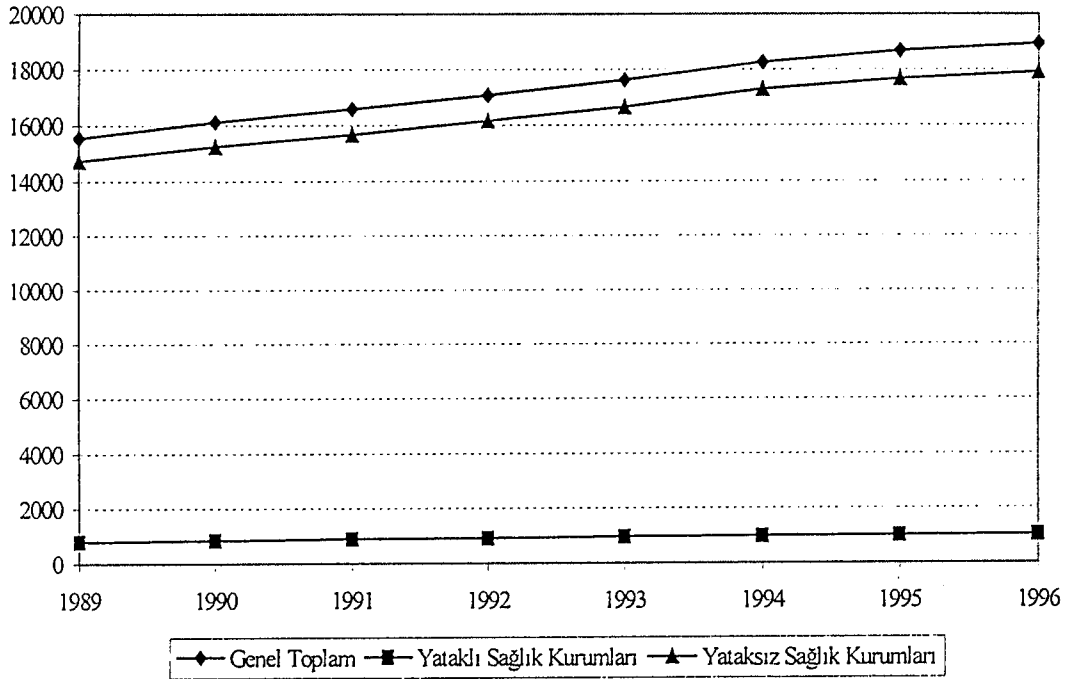
¹⁹³ Koray Başol, a.g.e., s. 224

¹⁹⁴ Ayşe Baysal, "Beslenmenin Sağlık ve Ekonomi Yönünden Önemi", Toplu Gıda Tüketimi Yapılan Kuruluşlarda İnsan Gücü Verimliliğini Arttırmaya Yönelik Beslenme Teknikleri, (Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları:325, 1989), s. 9-19.

¹⁹⁵ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No : DPT 2359 Ö.İ.K. 1994: 427, s.140.

yanı sıra, hastalık sıklığının da bir göstergesi olduğu belirtilen raporda, 5 yaşın altındaki bütün çocukların %3'ünde orta düzeyde zayıflık ve beslenme yetersizliği görüldüğü kaydedilmiştir. Raporda annenin eğitim düzeyinin, çocuğun beslenme durumunu belirleyen başlıca etmen olduğu belirtilirken, bodur çocukların üçte birinin annelerinin örgün eğitim görmediğine dikkat çekilmiştir.

Şekil 25. Yataklı ve Yataksız Sağlık Kurumları
(1989-1996)

Kaynak : Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, a.g.e., s.145

Türkiye'de sağlık sektörünün ekonomik büyüme açısından değerlendirilmesi başlıca sağlık göstergeleri aracılığıyla yapılmıştır. 1989-1996 dönemi itibariyle yataklı ve yataksız sağlık kurumlarının gelişimi şekil 25'de görülmektedir.

Yataklı sağlık kurumları yataksız sağlık kurumlarına göre daha düşük seviyededir. Fakat her iki büyüklükte de (1989-1996) yılları arasında sürekli bir artış görülmektedir. 1989 yılında 812 olan yataklı sağlık kurumu, 1996 yılında 1034'e yükselmiştir. 1989 'da 14732 olan yataksız sağlık kurumları 1996 yılında 17908'e ulaşmıştır. Yataksız sağlık kurumları içinde 1996 yılı itibariyle en büyük payı %66,32 oranıyla sağlık evi almaktadır.

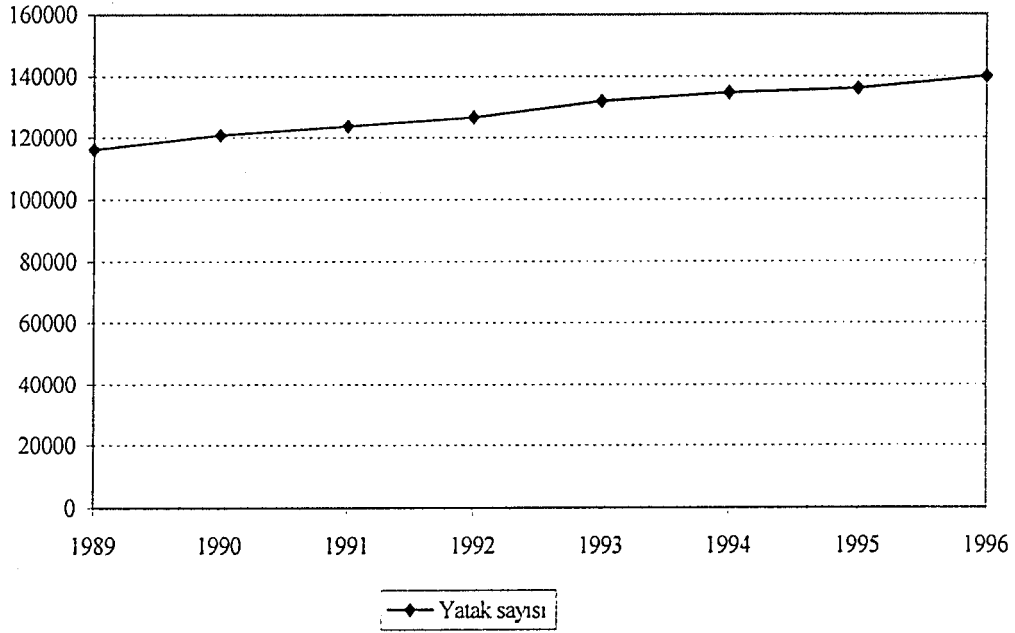
1989-1996 dönemi yataklı sağlık kurumlarında yatak sayısı şekil 26'da gösterilmektedir. Yataklı sağlık kurumlarında yatak sayısı 1989 yılında 116061'den 1993 yılında 131874'e yükselmiş ve 1996 yılında 139919 olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda en anlamlı göstergeler 10000 kişiye düşen yatak sayısı ile yatak başına düşen nüfus sayısıdır. 1991 yılı itibariyle, gelişmiş ülkeler arasında Japonya 1950000 toplam yatakla en çok yatak sayısına sahip ülkedir. Japonya'yı 1200000 yatakla ABD, 550000 yatakla da Fransa takip etmektedir. Bazı ülkelerde 10000 kişiye düşen yatak sayılarına bakıldığında, Japonya 10000 kişiye düşen 157,4 yatakla ilk sırayı alırken, 139,5 yatakla Norveç, 124 yatakla Finlandiya, 122,1 yatakla İsveç ve 113,9 yatakla da Hollanda takip etmektedir. ABD'de 10000 kişiye düşen yatak sayısı 47,5, Yunanistan'da 49,5 ve Türkiye'de 24,2'dir¹⁹⁶. 1990-1997 dönemi itibariyle ortalama olarak, orta gelirli ülkelerde 10000 kişiye düşen yatak sayısı 39, düşük ve orta gelirli ülkelerde 27'dir.¹⁹⁷ Gelişmiş ülkelerde 10000 kişiye düşen yatak sayısı 44-100 arasında değişmektedir. Hasta yatağı başına düşen nüfus Japonya'da 64, Norveç'te 72, İsveç'te 82, Hollanda'da ABD'de 211, İngiltere'de 160, Yunanistan'da 202 ve Türkiye'de 414'dür.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Mehmet Tokat, a.g.e., s.36-37.

¹⁹⁷ World Development Indicators, a.g.e., s.92.

¹⁹⁸ Mehmet Tokat, a.g.e., s.36-37.

Şekil 26. Yataklı Sağlık Kurumları Yatak Sayısı
(1989-1996)

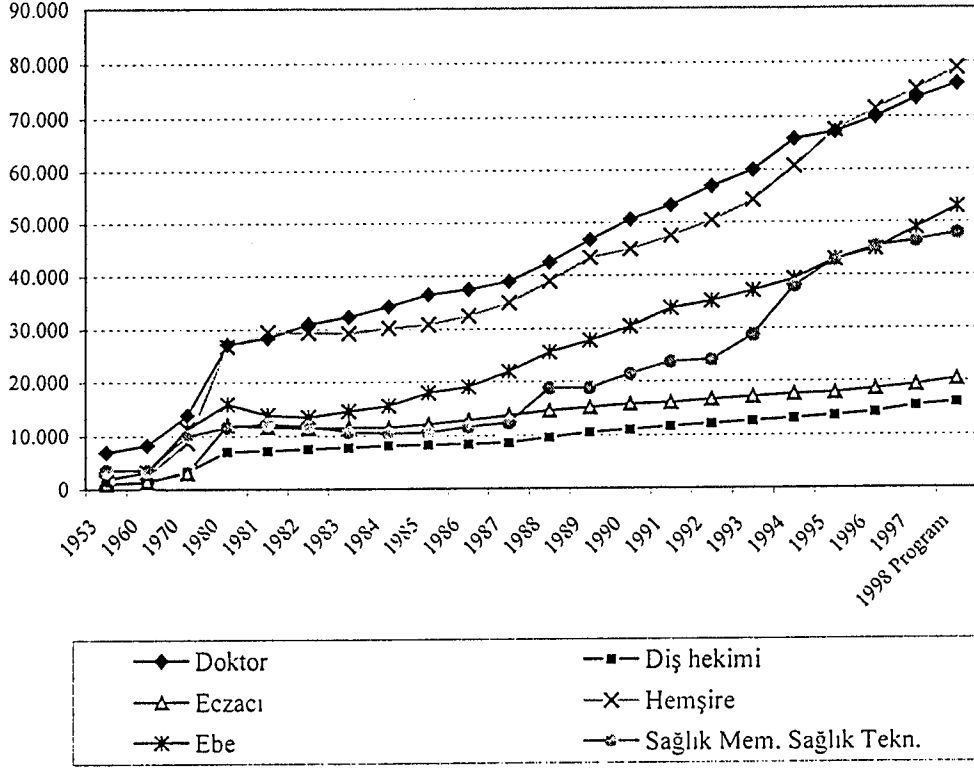
Kaynak : Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, a.g.e, s.145

Sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde herkese ve her yere ulaştırılmasında, halkın ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasında sağlık personelinin niteliği ve niceliği büyük önem taşımaktadır.

1953-1998 yılları arasında sağlık personelinin gelişimi şekil 27'de verilmektedir.

Şekil 27. Sağlık Personeli

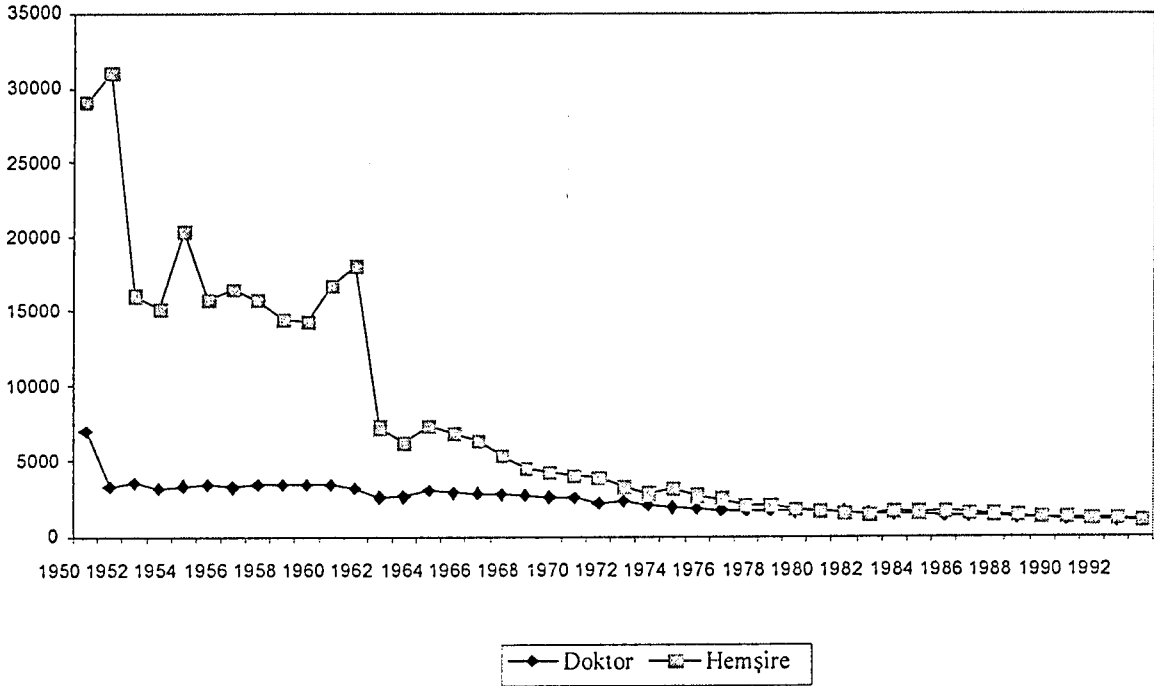
Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/esg/esgx.html>.

1953'den 1998 yılına kadar tüm sağlık personeli sayısında sürekli bir artış görülmektedir. Söz konusu artış 1980'den sonra daha yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Sağlık personelinin gelişimi açısından ilk sırayı doktorlar, ikinci sırayı ise ebeler almaktadır. Bu sırayı sağlık memuru ve sağlık teknisyenleri, eczacı ve diş hekimleri izlemektedir.

Şekil 28'de doktor ve hemşire başına düşen nüfus gösterilmektedir.

Şekil 28. Doktor ve Hemşire Başına Düşen Kişi Sayısı

(1950-1993)

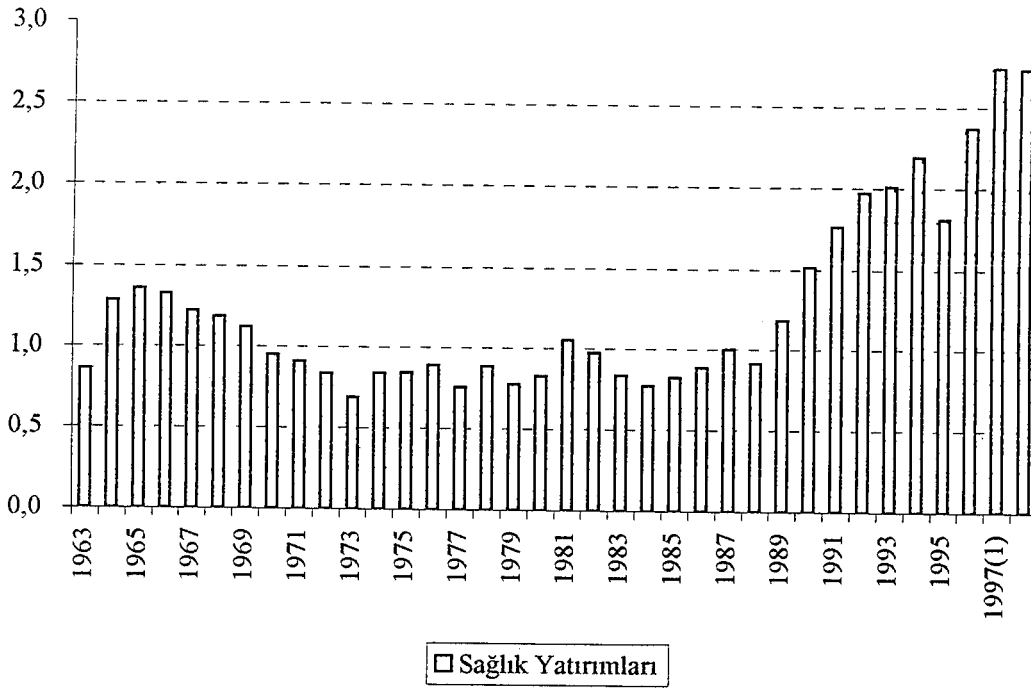

Kaynak: İstatistiki Göstergeler (1923-1995), a.g.e., s.45

1928-1950 döneminde doktor ve hemşire başına düşen nüfus oldukça yüksek seviyededir. Bu yıldan sonra, doktor ve hemşire başına düşen nüfus sayısında azalma eğilimi görülmektedir. 1928 yılında doktor başına düşen nüfus 12841 iken 1993 yılında 1981'dir. Hemşire başına düşen nüfus aynı yıllar itibariyle 106485'den 1103'e gerilemiştir. Bu olumlu bir gelişmedir. Fakat gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında sağlık personelinin arz durumunun yetersizliği ortaya çıkmaktadır. 1991 yılı verilerine göre, ülkeler arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte Avrupa Birliği Ülkelerinde hekim başına düşen nüfus 350 dolayındadır. İspanya 247 kişi ile Avrupa Birliği ülkelerinde en çok doktor yoğunluğuna sahip ülke konumunda bulunurken, İtalya 736 kişi ile en geride kalan ülkedir. Doktor ve hemşire başına düşen nüfus sırasıyla Yunanistan'da 291, 278; Japonya'da 596, 161; Portekiz'de 341, 336'dır. Doktor yoğunluğunun bir diğer göstergesi olan, 10000 kişiye düşen doktor sayısı (9,2) ile

Türkiye, Romanya, Bulgaristan, İspanya ve İtalya'nın gerisindedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Pakistan, Suriye, Mısır'a göre 10000 kişiye düşen doktor sayısı Türkiye'de daha fazladır.¹⁹⁹

Şekil 29. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sağlık Yatırımlarının Payı (%) (1963-1998)

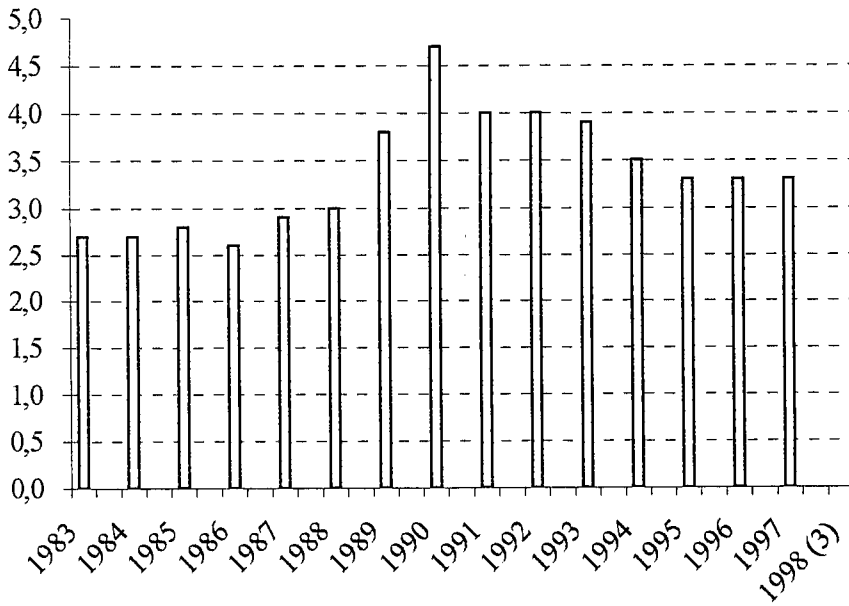

Türkiye'de toplam sabit sermaye yatırımları içinde sağlığın payı oldukça düşük seviyededir. Şekil 29'da toplam sabit sermaye yatırımları içinde sağlık sektörü yatırımlarının dağılımını vermektedir.

¹⁹⁹ Mehmet Tokat, a.g.e., s.35-38.

1963 yılında toplam sabit sermaye yatırımları içinde sağlığın payı %9 iken 1964-1969 yılları arasında % 1'in biraz üstünde 1970-1988 döneminde %1'in altında seyretmiş 1989'dan itibaren artarak 1992-1993'de %2'ye ulaşmış ve 1996'da %2,4'e yükselmiştir.

Şekil 30. Konsolide Bütçe İçinde Sağlık Harcamalarının Payı(%)(1963-1998)

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Konsolide bütçe içerisinde sağlık harcamalarının payı 1983-1998 yılı itibariyle şekil 30'da görülmektedir.

Konsolide bütçe içerisinde sağlık harcamalarının payı 1983 yılında %2,7'dir. 1986 yılına kadar %2,7 dolaylarında gerçekleşmiştir. 1990 yılında %4,7 ile en yüksek değere ulaşmış 1992 yılında %4, 1994 yılında %3,5 ve 1995 yılından 1997 yılına kadar %3,3 kadar gerilemiştir.

Sağlığa ayrılan kaynakların yeterli sayılabilmesi için "genel bütçe"nin %10'undan fazla veya "gayrisafi milli hasıla"nın %5'inden fazla olması öngörülmektedir. Türkiye'de sağlığa ayrılan kaynaklar GSMH'nin %4'ü, Yunanistan'da %5,5'i, ABD'de %12,7, Almanya'da ise %8' dir²⁰⁰.

---

²⁰⁰ Ferit Koçoğlu, *Dünyada ve Türkiye'de Sağlık*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları no: 72, Cumhuriyet Üniversitesi Basımevi, 1998), s.32.

KAYNAKÇA

Abadan Unaf, Nermin ve diğeri. **Göç ve Gelişme: Uluslar arası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesi Etkileri Üzerine Bir inceleme.** Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü, 1976.

Adelman, Irma. **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri.** Çeviren: Vural Savaş, Bursa: Servet Matbaası, 1972.

Adem, Mahmut. **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız.** Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd.Şti., 2000.

Akalın, Güneri. **Kamu Ekonomisi.** Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 486, 1981

Akşit, Arif. **Beslenme İlkeleri.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ev İdaresi:115.

Alkin, Erdoğan. **Gelir ve Büyüme Teorisi.** İstanbul: , Filiz Kitabevi, 1992.

Ayda Eraydın, Ali Türel, Alper Güzel. **Konut Yatırımlarının Ekonomik Etkileri,** (Ankara: Konut Araştırmaları Dizisi:3, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1996).

Barro, Robert Xavier, Sala-i Martin. **Economic Growth.**Newyork: McGraw-Hill, 1995.

Başol, Koray. **Demografi Genel ve Türkiye.** İzmir: D.E.Ü.İ.B.F. Yayın No: 6, 1984.

Baysal, Ayşe. "Beslenmenin Sağlık ve Ekonomi Yönünden önemi", **Toplu Gıda Tüketimi Yapılan Kuruluşlarda İnsan Gücü Verimliliğini Arttırmaya Yönelik Beslenme Teknikleri.** Milli Prodüktive Merkezi Yayınları : 325 İkinci Basım, Ankara 1989.

- Becker, Gary S. **Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education**. Third Edition, Chicago and London: Chicago Press.1993.
- Bingöl, Şener. “İşgücü Verimliliği ile Beslenme Arasındaki İlişkiler,” **Toplu Gıda Tüketimi Yapılan Kuruluşlarda İnsan Gücü Verimliliğini Arttırmaya Yönelik Beslenme Teknikleri**. İkinci Basım. Ankara: Milli Prodüktive Merkezi Yayınları: 325, 1989.
- Bowman, J.M, “The Human Investment Revolution in Economic Thought” **Economics of Education**. 1,ed., London: Mark Blaug, Penguin Books , 1968.
- Byrns, Ralph T ve Gerald W.Stone. **Macro Economics**. USA: Scott, Foresman and Company, 1989.
- Can, Bilmez Bülent, Nilgün Con-Gruhlke. “Gelişme Ekonomisinde “Yeni” Arayışlar: Endojen Büyüme Teorileri”, **İktisat Dergisi**. Sayı no 374, Aralık 1997.
- Carnoy, Martin. “Eğitim ve Ekonomi İlişkisi”, Çeviren: Nejla Tunal, **Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt no 22, Sayı no 1.
- Choudhury, Masudul Alam. “How effective is Human Resource Planning in Developing The Third World”, **Odtü Gelişme Dergisi**, Cilt no 10, Sayı 3, 1983.
- Dansuk, Ercan. **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo Ekonomik Yapılarla İlişkisi**. Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT:2472, 1997.
- Dayıoğlu, Meltem. “Introduction: Why Education”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt no 24, Sayı no 2, 1997.
- DİE. **Türkiye İstatistik Yıllığı 1995**. Ankara: Yayın no 1845, 1996.

DPT. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası 1972.

_____. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No : DPT 2359 Ö.İ.K, 1994.

_____. Future of Agriculture in The World and in Turkey, General Directorate of Economic Sectors and Coordination Department of Agriculture and Food, June 1999.

Dursun, Hasan. "İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme", **Hazine Dergisi**. Sayı no 10, Nisan 1998.

Eraydın, Ayda, Ali Türel, Alper Güzel. **Konut Yatırımlarının Ekonomik Etkileri**. Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmalar Dizisi, 1996.

Ergen, Hüseyin. "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Büyümeğe Katkısı", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt no 10, Sayı no 35, Kış 1999.

Geray, Cevat. "İskan ve Şehircilik Haftası Açılış Konuşması", **Toplu Konut Sorunları ve Siyaseti**, Ankara, SBF İskan ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları: 15, 1983.

Gök, Fatma. "75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet" , **75 Yılda Eğitim**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Haziran 1999.

Grabowski, Richard, Michael P. Shields. **Development Economics**. USA:Blackwell Publishers Inc, 1996.

Grosman Gene M. and Helpman. **Innovation and Growth in Global Economy**. Sixth Printing. Cambridge Massachusetts, London England: The Mit Press, 1997.

Güleç, Kemal. **Cumhuriyet'in 75 Yılında Bilim, Teknoloji, Araştırma Politikalarının Sanayileşmeye Etkileri**. Ankara: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Yayınları.

Gürüz, Kemal ve diğerleri. **Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim Bilim ve Teknoloji**. İstanbul: 1994.

Güven Murat. "Bölümlendirilmiş İşgücü Piyasası Teorisi ve Türkiye Örneği", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt no 10 ,Sayı no 1, (1995).

Hall, Robert E., ve John B Taylor. **Macro Economics**. Third Edition. USA: WWNorton and Company Inc., 1991.

Han, Ergül. **Kalkınma Planlaması**. 4. Baskı. Eskişehir: Metin Ofset Matbaacılık, 1995.

_____. **İktisada Giriş 1**. Üçüncü Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1997.

Han, Ergül, Ayşen Ayten Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politikası**. İkinci Basım. Eskişehir: Birlik Ofset, 1997.

Hiç, Mükerrerem. **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**. İstanbul :Filiz Kitabevi, 1994.

Huyck, Alfred Van. "Konutun Ulusal Gelişmeye Katkısı: Daha Çoğu Başarılabilir mi?", Çeviren: Ruşen Keleş, **Konut ve Gelişme**. Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği , 1987.

İşgüden, Tamer ve diğerleri. **Gelişme İktisadı: Kuram, Eleştiri, Yorum.** İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.

Kane, Hal. "Yuvayı Terketmek", **Dünyanın Durumu**, Worldwatch Enstitüsü Raporu, Türkiye Erozyonla Mücadele ve Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Yayınları : 13, 1995.

Karlık, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi.** Altıncı. Baskı. İstanbul: 1999.

Kibritçioğlu, Aykut. "İktisadi Büyümenin Belirliyecileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.** Cilt 53, No 1-4, Aralık 1998.

Koçoğlu, Ferit. **Dünyada ve Türkiye'de Sağlık.** Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları no:72, Cumhuriyet Üniversitesi Basımevi, 1998, s.32.

Kutlu, Erol. **Dünya Ekonomisi.** Eskişehir: 1997.

Mushkin, Selma J. "Health as an Investment", **The Journal of Political Economy**, Vol.70.

Milli Eğitim Bakanlığı. **Milli Eğitim: Cumhuriyetin 75 Yılında Gelişmeler ve Hedefler.** Ankara:1998.

Milliyet. 26.Temmuz.1997.

Öcal, Tezer ve diğerleri. **İktisat.** Birinci Baskı. Ankara: Gazi Kitapevi, 1997.

Önal, Işıl. "Verimliliğin Önemi ve Eğitim ile İlişkisi", **Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi** Cilt no 22, Sayı no 1, 1989.

Önertürk, Pınar. **Refah Devletinde Sağlık Hizmetleri**. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK Yayın No: 262, 1984.

Önsal, Naci. **İstihdam Politikası ve Eğitim**. İstanbul: İ.Ü. Yayınları, No : 1397, 1971.

Öz, Ethem **Türkiye’de Konut Sektörü ve Sorunları**. Ankara: Türkiye İş Bankası A.Ş., İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü, 1983.

Özkan, Gazi. **Konut Sektörünün Ekonomik Önemi**. Ankara: Konut 97, 1994.

Parasız, İlker. **Modern Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş**. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997.

Parnes, Herbert S. **Developing Human Capital**. The National Center for Research in Vocational Education, The Ohio State University, 1986.

Peterson, Wallace C. **Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme**. Çeviren: Servet Mutlu. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, 1976.

Pio, Alessandro. “İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?”, Çeviren: Nurcan Özkaplan **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt no 4, Sayı no: 10, 1993.

Pio, Philppe, Peter Howitt. **Endogenous Growth Theory**. England: The Mit Press 1998.

Psacharopoulos G., M. Woodhall “Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Eğitim Ekonomisi Seçilmiş Yazılar**. Çevirenler: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz, Ankara: Personel Geliştirme Merkezi Yayın No: 14, 1994.

Roger Leroy Miller, **Economics Today: The Macro View**. Seventh Edition. Newyork: HarperCollins Publishers, Inc, 1991.

Sabri Tekir, "Bir Kamusal Hizmet Olarak Eğitim-Beşeri Sermaye Yatırımlarının Önemi", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt no 2, Sayı no 1.

Salvatore Dominick, Eugene Diulio. **İktisat: İlkeleri ve Kavramlar**. Çeviren: Ertan Oktay, 5.Baskı, Türk Pazarlama Vakfı, 1988.

Smith, Adam. **Ulusların Zenginliği**. Çeviren: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, Birinci Baskı. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.

Selik, Mehmet. **Marksist Değer Teorisi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.

Serin, Necdet. "Kalkınan Ekonomiler Açısından Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Önemi" **Prof. Dr. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 535, 1984.

Schultz, Theodore W. "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayın No:6, 1966.

_____. "Reflections on Investment in Man", **The Journal of Political Economy**, Vol.70, No:5, Part 2, October,1962

Tadoro, Michael. **Economic Development**. Sixth Edition, England.:Addison Wesley Longman Limited, 1997.

DPT. "Konut Sorununa Çözüm Konusunda Geçmişte ve Günümüzde Yapılan Çalışmalar ve İleriye Dönük Proje Çalışmaları" Hakkında Not, Sosyal Planlama Başkanlığı, Ocak 1991.

T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı. **Türk Milli Eğitim Sistemi**, Ankara: Yayını, 1988.

Tertemiz, Neşe Işık. "Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar", **75 Yılda Eğitim**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Haziran 1999.

Tezel, Yahya Sezai. **İktisadi Büyüme**. Ankara: 72 Teksir Dizgi Fotokopi Ofset, 1989

The World Bank. **World Development Indicators**, USA:, 1999

Tokat, Mehmet. **Sağlık Ekonomisi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Web-Ofset, 1998.

Tunç, Mehtap. "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **D.E.İ.İ.B.F. Dergisi**. Cilt no 8, Sayı no 2, 1993.

TÜGİAD. **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Göç**. Nisan 1998.

TİSK. **Türkiye'de ve Dünyada Mesleki Eğitim: Türk Özel Sektörünün Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TİSK İnceleme Yayınları 20,1997.

UNICEF. **Eğitim:Dünya Çocuklarının Durumu 1999**. Ankara: Unicef Türkiye Temsilciliği.

Ülgener, Sabri. **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**. Altıncı Baskı. İstanbul: Der Yayınevi, 1980.

Ünlü, Cemal. "Eğitim Sistemi ve Bütçe", **İktisat Dergisi**. Sayı no 363, Ocak 1997.